

MEĐUNARODNI PROBLEMI

INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXX

Beograd

No. 2/2018.

Milan IGRUTINOVIĆ

*O shvatanju nesvrstanosti u jugoslovenskoj teoretizaciji
međunarodnih odnosa*

Maja KOVAČEVIĆ

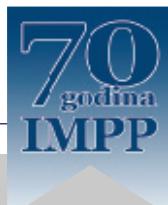
*Međunarodni problemi i izučavanje procesa evropske integracije
od osnivanja zajednica do Jedinstvenog evropskog akta*

Vuk LAZIĆ

*Ograničenja primene koncepta izgradnje države:
slučaj Bosne i Hercegovine*

Anđela ĐUKANOVIĆ

*Izvršenje presuda evropskog suda za ljudska prava:
aktuelna pitanja*

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555
UDK 327
MP, 70, (2018), br. 2, str. 121–258

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25

Za izdavača
Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ
direktor

Glavni i odgovorni urednik
Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
Dr Srđan KORAĆ

Sekretar
Mr Ivona LAĐEVAC

IZDAVAČKI SAVET

Prof. dr Liu ZUOKUI, Institut za evropske studije Kineske akademije društvenih nauka, Peking
Prof. dr Predrag BJELIĆ, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd
Prof. dr Dražen DERADO, Univerzitet u Splitu, Ekonomski fakultet, Split
Dr Robert HEJDEN, Centar za ruske i istočnoevropske studije, Pittsburgh
Prof. dr Zoran JEFTIĆ, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
Prof. dr Irena KIKERKOVA, Univerzitet Sv. Ćirilo i Metodije, Ekonomski fakultet, Skoplje
Dr Sandro KNEZOVIĆ, Institut za međunarodne odnose, Zagreb
Prof. dr Jelena KOZOMARA, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd
Dr Natalia VLADIMIROVNA KULIKOVA, Ruska akademija nauka, Ekonomski institut, Moskva
Dr Aleksandar LUKIN, Moskovski državni institut za međunarodne odnose, Moskva
Prof. dr Dragana MITROVIĆ, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd
Prof. dr Jasmina OSMANKOVIĆ, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za ekonomiju i biznis, Sarajevo
Dr Miroslav ANTEVSKI, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Gordana ILIĆ POPOV, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Beograd
Dr Čaran VODVA, Centar za istraživanje politike, Nju Delhi
Prof. dr Vladan JONČIĆ, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Beograd

INTERNATIONAL PROBLEMS

UREĐIVAČKI ODBOR

Dr Vladimir BILANDŽIĆ, Misija OEBS u Srbiji, Beograd

Dr Miša ĐURKOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd

Prof. dr Demetrius ANDREAS FLOUDAS, Hjuz Hol koledž, Kembridž

Prof. dr Slobodan MILAČIĆ, Univerzitet za pravo, političke studije i ekonomiju, Bordo

Prof. dr Dragan ĐUKANOVIĆ, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Biljana VANKOVSKA, Filozofski fakultet, Institut za odbranu, Skoplje

Prof. dr Vanja ROKVIĆ, Fakultet za bezbednost Univerziteta u Beogradu, Beograd

Prof. dr Radmila NAKARADA, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

Prof. dr Kalojan METODIEV, Jugozapadni univerzitet „Neofit Rilski”, Blagoevgrad

Dr Nebojša VUKOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Stevan RAPAIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd

Dr Vladimir AJZENHAMER, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu

Dr Zoran LUTOVAC, Institut društvenih nauka, Beograd

Kompjuterska obrada

Sanja BALOVIĆ

Lektorka za engleski jezik

Maja NIKOLIĆ

Štampa

Planeta print, Vinogradski venac 9/10, Beograd

Internet prezentacija:

www.diplomacy.bg.ac.rs/mProblemi_sr.php

Preplata

Zahteve za preplatu za Srbiju slati na adresu:

Međunarodni problemi, Makedonska 25,

11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,

Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za preplatu za inostranstvo slati na adresu:

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija

Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuјe:
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXX

BEOGRAD

BROJ 2/2018.

SADRŽAJ

Milan IGRUTINOVIĆ

*O shvatanju nesvrstanosti u jugoslovenskoj teoretizaciji
međunarodnih odnosa*

125

Maja KOVAČEVIĆ

*Međunarodni problemi i izučavanje procesa evropske integracije
od osnivanja zajednica do Jedinstvenog evropskog akta*

142

Vuk LAZIĆ

*Ograničenja primene koncepta izgradnje države:
slučaj Bosne i Hercegovine*

181

Anđela ĐUKANOVIĆ

*Izvršenje presuda Evropskog suda
za ljudska prava: aktuelna pitanja*

208

PRIKAZI

231

O shvatanju nesvrstanosti u jugoslovenskoj teoretizaciji međunarodnih odnosa

Milan IGRUTINOVIĆ¹

Apstrakt: Rad je prilog istoriografiji domaće nauke o međunarodnim odnosima posmatrane kroz njenu obradu nesvrstanosti u periodu socijalističke Jugoslavije. Autor analizira relevantnu akademsku literaturu koja je obrađivala nesvrstanost kao pojam, pokret i preplet društvenih odnosa. U radu je u kratkim crtama prvo prikazan razvoj nauke o međunarodnim odnosima u sklopu društvenih nauka u Jugoslaviji, te potom razvoj onog dela te nauke koji je za predmet izučavanja imao nesvrstanost. Autor ukazuje na postojanje snažnih crta marksističkog pristupa međunarodnim odnosima u analizi pokreta nesvrstanosti i njegove geneze, ali i fleksibilnost i eklekticizam u analizi različitih povezanih tema. Takođe je pokazan uticaj koji je široko fokusirana nauka ostvarila u odnosu na analizu uticaja unutrašnjih činilaca na definisanje spoljne politike, na analizu značaja datog istorijskom iskustvu i subjektivnosti u nastupu, što su odlike i savremenijih teorija poput konstruktivizma i liberalizma. Autor zaključuje da teorijska produkcija iz tog vremena treba da bude detaljnije vrednovana u svetlu aktuelnog stanja nauke o međunarodnim odnosima.

Ključne reči: nesvrstanost, Jugoslavija, međunarodni odnosi, spoljna politika, Novi međunarodni ekonomski poredak (NMEP), Hladni rat.

Završetak Drugog svetskog rata doneo je Jugoslaviji novi društveni poredak i nove međunarodne okolnosti. Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), kao nedvosmisleno vodeća politička snaga pod rukovodstvom Josipa Broza Tita, brzo

¹ Autor je istraživač-saradnik Instituta za evropske studije, Beograd.

E-pošta: milan.igrutinovic@ies.rs

Rad predstavlja deo projekta „Srbija u procesima evropskih integracija: globalni kontekst, institucije i identitet“ (br. 179014) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

je transformisala vlast i tokom 1945. i 1946. godine postavila temelje federalne republike na komunističkim principima unutrašnje organizacije, naučenim pre i tokom rata i uz ugledanje na sovjetski model, ali i na sopstveno iskustvo iz rata. Poredak snaga na evropskom kontinentu brzo je ukazao na postojanje dva još uvek neformalna bloka u međusobnom političkom suparništvu, gde se nova Jugoslavija našla zajedno sa Sovjetskim Savezom naspram zapadnih, kapitalističkih zemalja, ali sa jakom sveštu o snazi sopstvene pobeđe u ratu i legitimitetu jačem od ostalih komunističkih partija suštinski zavisnih od Moskve. Sa Italijom, Sjedinjenim Američkim Državama i Velikom Britanijom je od maja 1945. godine bila u sukobu po pitanju statusa Trsta i zaleđa, otvarala je pitanja razgraničenja sa Austrijom, i nešto kasnije je pomagala grčke komuniste u njihovom ratnom sukobu sa vladom u Atini. No, ako se i činilo da je čvrsta veza među komunističkim zemljama a pod patronatom Sovjetskog Saveza važila i za Jugoslaviju, pukotine u odnosu Moskve i Beograda od kraja 1947. godine su počele da dobijaju na snazi, da bi rezultovale isključenjem KPJ iz tek formiranog Informacionog biroa komunističkih partija juna 1948. godine. To je otvorilo kako križu spoljne politike zemlje, tako i pitanje bezbednosti vlasti, poretki i društva, te talas unutrašnje represije. Taj raskol je Jugoslaviju odveo ka aranžmanima vojne i ekonomске pomoći od SAD, pa i od Velike Britanije i Francuske, te je vladajućoj eliti postavio pitanje dugoročnog pozicioniranja zemlje.

Priroda vlasti KPJ nije dozvoljavala suštinsko priklanjanje zapadnom bloku, dok je strah od podređenosti i bezbednosne ugroženosti otklanjao mogućnost priklanjanja istočnom bloku. Složeno balansiranje Jugoslavije, podložno različitim elementima odnosa prema dva bloka – ideološkim, bezbednosnim, ekonomskim, bilateralnim i multilateralnim – samo po sebi predstavljalo je zatvorenu, defanzivnu strategiju. Titov put u Aziju 1954. godine praktično je otvorio horizont ostvarivanja kontakata i političkih veza sa nizom zemalja van evropskog kontinenta, a prvi politički rezultat međunarodnog ranga je postignut njegovim susretom sa egipatskim predsednikom Naserom (Gamāl ‘Abd el-Nāṣir) i indijskim premijerom Nehruom (Javāharlāl Nehrū) u letu 1956. godine na Brionima. Počevši od prvog samita nesvrstanih u Beogradu septembra 1961. godine, Jugoslavija je težila da pokret fiksira u širokom, globalnom prostoru borbe protiv kolonijalizma, imperijalizma, borbe za ekonomsku emancipaciju i borbe radničkih i seljačkih klasa, kao pokret koji je trebao da prevaziđe blokovsku podelu omogućavajući zainteresovanim zemljama da ostvare progresivne ideje.²

² Ranko Petković je govorio o „globalizmu jugoslovenske spoljne politike”: Ranko Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet – spoljna politika Jugoslavije 1945–1985.*, Školska knjiga, Zagreb, 1985, str. 31.

Ovde se nećemo baviti pokretom nesvrstanih niti praksom jugoslovenskog učešća u njemu, još manje njenim ocenjivanjem ili kritičkom analizom. Moramo se zadovoljiti razumevanjem da je to učešće bilo jedno od temeljnih odlika jugoslovenske spoljne politike sve do njenog raspada, te da su i pokret i pozicija Jugoslavije spram njega bili predmet onovremenog domaćeg i inostranog naučnog interesovanja. Ovde ćemo pre svega pokušati da damo skicu kako je jugoslovenska društvena nauka teorijski tumačila pokret nesvrstanih i jugoslovensku ulogu u njemu.

Počeci razvoja nauke o međunarodnim odnosima u socijalističkoj Jugoslaviji

Jugoslovenske društvene nauke su do početka šezdesetih godina dvadesetog veka predstavljale preplet nasleđenih, predratnih znanja u meri u kojoj je ono preživelo rat (naučni kadar, bibliotečki fondovi), upliva marksizma i trenutnih državnih potreba. Međunarodni odnosi tumačeni su kroz prizmu odnosa među državama i kroz nauku o međunarodnom pravu.³ Jovan Đorđević je bio kritičan prema političkim naukama na Zapadu zbog prevelikog fokusa na empirijskim istraživanjima, bez celovitog pristupa, teorijske i kontekstualne analize, a razlog je uglavnom nalazio u nedostatku poznavanja istorijskog i dijalektičkog marksizma i njegove metodologije.⁴ I on i Radoslav Ratković su nauku o međunarodnim odnosima tada tumačili samo kao deo sistema političkih nauka, ne kao nauku *per se*. Već je Aleksandar Magarašević nju tumačio izdvojeno, kao opštu nauku koja je izučavala međunarodne odnose i međunarodnu zajednicu kao društvenu celovitost pojava i kretanja za razliku od posebnih disciplina međunarodnih odnosa koje su imale za predmet proučavanje pojedinih vidova međunarodnih odnosa.⁵

Početak šezdesetih godina možemo označiti kao period u kojem je naučno proučavanje međunarodnih odnosa u Jugoslaviji dobilo snažniji zamah i iskoračilo

³ Radomir Lukić, *Istorija političkih i pravnih teorija*, Naučna knjiga, Beograd, 1956; Radomir Lukić, *Teorija države i prava*, Naučna knjiga, Beograd, 1956; Jovan Đorđević, *O metodima izučavanja problema na sektoru političkih nauka*, Visoka škola političkih nauka, Beograd, 1961; Jovan Đorđević, *Osnovna pitanja političkih nauka*, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1961; Radoslav Ratković, *Ogledi o problemima savremenog društva*, Kultura, Beograd, 1961.

⁴ Božica Blagović, „Metodologija nauke o međunarodnim političkim odnosima u jugoslovenskoj teoriji”, *Politička misao*, br. 3, 1974, str. 45–48.

⁵ Aleksandar Magarašević, *Osnovi međunarodnog prava*, Zavod za naučnoistraživački rad Pravnog fakulteta, Novi Sad, 1965, str. 17.

iz rudimentarnih formi vezanih za istoriografiju, (međunarodno) pravo ili pojedine studije slučaja u slobodnoj formi vezane za aktuelna spoljnopolitička pitanja.⁶ Većina radova iz tog perioda je odražavala šire politikološke trendove vremena: sa jedne strane, teorijski uzori su traženi u zapadnoj nauci, a sa druge strane je činjen pokušaj njihovog prožimanja marksističkim uzusima imajući u vidu i jugoslovensko iskustvo.⁷

Radoslav Stojanović je, na primer, u kritici realističke teorije međunarodnih odnosa za metu uzeo Hansa Morgentaua (Hans Morgenthau) kao u tom trenutku možda i najpoznatijeg predstavnika škole.⁸ Za osnovni nedostatak Morgentauovog realizma on uzima njegovu redukciju političkih pojava na borbu za silu, njegovu objektivizaciju „gvozdenih zakonitosti“ koje su navodno važile u odnosima među državama, i gde je sve ostalo nebitno ili sekundarno – i ideologija, i oblik vladavine i društveni poredak. Nasuprot tome, Stojanović je tvrdio da interesi nisu mogli biti večne i nepromenljive vrednosti jer su stvarani prema potrebama jednog društva, a one su se mogle zadovoljavati na različite načine u zavisnosti od političke organizacije društva i od tehnološkog nivoa proizvodnje na kojem se društvo nalazilo. U smislu društvene funkcije teorije realizma, Stojanović je navodio njenu ideološku obojenost i doktrinarnu pristrasnost, jer je negirala mogućnosti subjektivnih činilaca koji pokušavaju da deluju, oslonjeni na materijalne uslove, penetracijom politike sile u međunarodnim odnosima. On je video marksističku nauku o međunarodnim odnosima kao onu koja je trebalo da dalje konceptualizuje aktivnost subjektivnih činilaca.

⁶ Neki od radova od temeljne važnosti su: Đura Ninčić, „Metodologija proučavanja međunarodnih odnosa“, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, br. 3–4, 1960; Božidar Janković, „Međunarodni odnosi u razvoju političke misli“, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, br. X, 1962; Milan Šahović (ur.), *Međunarodni odnosi*, Visoka škola za političke odnose, Beograd, 1963; Aleksandar Magarašević, „Metodološka pitanja nauke i nastave međunarodnog javnog prava i međunarodnih odnosa“, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, br. 1, 1963; Leo Mates, „Neki problemi nauke o međunarodnim odnosima“, *Međunarodni problemi*, vol. XV, br. 1, 1965; Velibor Gavranov, „Neka opšta pitanja nauke o međunarodnim odnosima i stavovi jugoslovenske teorije“, *Međunarodni problemi*, vol. XVII, br. 1, 1965; *Pregled nauke o međunarodnim odnosima na Zapadu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1965. U ovom periodu, 1964. godine, SANU je u organizaciji svog Odeljenja društvenih nauka održala naučni skup „O odnosima između država u današnjim uslovima organizacije međunarodne zajednice“.

⁷ Radovan Vukadinović, „Osnovni okiri istraživanja vanjske politike“, *Politička misao*, vol. 1–2, 1980, str. 167–169.

⁸ Radoslav Stojanović, „'Realistička' teorija u nauci međunarodnih odnosa“, *Politička misao*, vol. 3, 1967, str. 458–482. Stojanović se posebno osvrtao na dve klasične Morgentauove studije, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* iz 1948. i *In Defense of the National interest: A Critical Examination of American Foreign Policy* iz 1951. godine.

Velibor Gavranov je problem izgradnje nauke o međunarodnim odnosima u Jugoslaviji u tom periodu fiksirao kroz dve tačke: prva tačka je bio odnos sa drugim disciplinama, dakle pitanje emancipacije unutar društvenih nauka, a druga je bila revalorizacija rezultata nauke o međunarodnim odnosima na Zapadu, jer se oni nisu mogli bezrezervno prihvati. Prema njegovom mišljenju, nauka o međunarodnim odnosima se u Jugoslaviji počela razvijati u okviru širih pokušaja da se dublje i detaljnije tumače procesi društvenog razvoja koji su određivali najrazličitije oblike političko-pravne nadgradnje savremenog društva i međunarodne zajednice. Tako je određivanje pojma međunarodne zajednice brzo došlo u žigu istraživanja.⁹ U osnovnim crtama, Gavranov je ovaj pojam definisao u doslednom ključu istorijskog materijalizma, kao istorijski određeni oblik ispoljavanja odnosa među državno organizovanim ljudskim zajednicama, koji je u krajnjoj liniji uslovljen postignutim stepenom materijalnog i društvenog razvijanja u nacionalnim okvirima i opštim tendencijama istorijskog kretanja.¹⁰ Leo Mates je shvatao međunarodnu zajednicu kao splet odnosa između država koji je poprimio određene društvene osobine na bazi unutrašnjih odnosa u samim državama i samih spoljnih odnosa. Takav splet se, složen, povezan i protivrečan, sve više stapa u tzv. svetsko društvo.¹¹ Slično je, nešto kasnije, teoretilala i Božica Blagović.¹² Za Vladimira Iblera, zajednica nije bila samo splet odnosa ili prosti skup činilaca, već je bila pre svega definisana bazičnim interesima činilaca u smislu poželjnosti njenog postojanja, kako bi oni sami obezbedili svoje postojanje u njenom okviru. Interesi sastavnih delova da ona postoji, da bude branjena i da traje, s promenljivom dinamikom i unutrašnjim odnosima, je bilo ono što ju je činilo zajednicom.¹³

Naučno tumačenje pokreta nesvrstanih

S obzirom na spoljnopoličku poziciju Jugoslavije, domaći naučnici su od sredine šezdesetih godina minulog veka počeli više pažnje da posvećuju pokretu nesvrstanih, bilo da su tumačili njegovu praksu, bilo da su pokušavali da ga obuhvate teorijskim

⁹ Velibor Gavranov, „Neka opšta pitanja nauke o međunarodnim odnosima i stavovi jugoslovenske teorije”, *Međunarodni problemi*, vol. XVII, br. 1, 1965, str. 67, 75–76.

¹⁰ Ibid., str. 77.

¹¹ Leo Mates, *Međunarodna zajednica kao predmet izučavanja nauke o međunarodnim odnosima*, Visoka škola za političke odnose, Beograd, 1963, str. 5–6.

¹² Božica Blagović, „Međunarodna zajednica”, *Politička misao*, vol. 4, 1971, str. 501.

¹³ Ibler Vladimir, „Međunarodna zajednica”, *Politička misao*, vol. 4, 1967, str. 672–673.

promišljanjem. Mešoviti pogledi su dominirali u ranim radovima na tu temu, gde se obraćala pažnja na najskoriju istoriju pokreta i na ideološke aspekte, ali su se brzo iskristalisale neke karakteristične zajedničke crte u teorizaciji nesvrstanosti.

U udžbeniku *Međunarodni odnosi* koji je 1964. godine na beogradskoj Visokoj školi za političke odnose priredio Milan Šahović za kurs o međunarodnim političkim odnosima od kraja Drugog svetskog rata dat je, pored analize same spoljne politike, i pregled razvoja međunarodnih odnosa kao naučne discipline do tog trenutka u Jugoslaviji i trasa nekih teorijskih promišljanja nesvrstanosti.¹⁴ Udžbenik sadrži Šahovićev uvod i nekoliko tekstova – Matesove „Neki problemi nauke o međunarodnim odnosima” i „Blokovska politika u savremenom svetu”, „Međunarodni odnosi u razvoju političke misli” Branimira Jankovića i Šahovićev tekst „Međunarodni odnosi”. U tumačenju Hladnog rata, Šahović je u uvodu pošao od razumevanja da je on bio uži činilac od protivrečnosti u međunarodnoj podeli rada tj. sukobu kapitalizma i komunizma kao glavnoj dinamici međunarodne zajednice, da je bio samo momentalna konstelacija u međunarodnim odnosima. Ako je međunarodna podela rada bilo pitanje koje je duboko zadiralo u međunarodne odnose, Hladni rat je predstavljaо stalnu escalacionu pretnju, problem kojim se moralo upravljati na dnevnom nivou. Težište sukoba se, prema Šahovićevom mišljenju, prenosilo na široka područja novooslobođenih zemalja Azije i Afrike gde su „progresivno i socijalistički orijentirane nacionalno-oslobodilačke snage, pored savladavanja unutrašnjih teškoća, moraju da izdržavaju i jak pritisak kapitalističkog svijeta koji nastoji da spriječi progresivni društveni razvoj tih zemalja”.¹⁵ Povezujući tu borbu sa logikom Hladnog rata, Šahović je smatrao da se i u delu tog „neangažovanog” sveta vodila i bitka za širenje socijalizma.¹⁶ Kontekst te borbe je bilo stanje

(...) znatne ekonomske zaostalosti u poređenju sa zemljama Zapada ili u poređenju sa Sovjetskim Savezom. Borba za prevazilaženje te zaostalosti centralni je politički, a ne samo ekonomski problem u kom su angažovane društvene snage tih zemalja. [...] Borba za izravnavanje ekonomskog položaja, borba je za ravnopravnost i osiguranje nezavisnosti, a to znači i za stvaranje baze za samostalni unutrašnji društveni razvoj. Socijalističke zemlje mogu i moraju da pomažu ovaj razvoj, jer se time ogromni potencijali ostvareni pobjedom socijalizma stavljaju u službu njegovog daljeg razvoja.¹⁷

¹⁴ Milan Šahović (ur.), *Međunarodni odnosi*, Visoka škola za političke odnose, Beograd, 1963.

¹⁵ Ibid., str. 20.

¹⁶ Termin „neangažovane zemlje”, slično kao i termin „vanblokovske”, bio je čest u upotrebi u stručnoj i političkoj javnosti tokom šezdesetih godina, tj. termin „nesvrstani” se nije bio tako brzo etabrirao.

¹⁷ Milan Šahović (ur.), *Međunarodni odnosi*, op. cit., str. 20–24.

U istom udžbeniku, Branimir Janković je u tekstu „Međunarodni odnosi u razvoju političke misli“ nešto više pažnje posvetio „vanblokovskim“ zemljama. Smatrao je da je njih karakterisalo upravo odsustvo akcionog programa spoljnih politika u kontekstu Hladnog rata, jer bi u suprotnom bile „nešto slično trećem bloku“. Smatrao ih je ujedinjenim u „saglasnosti na izvesnim fundamentalnim načelima međunarodnih odnosa, što treba razlikovati od praktične spoljnopoličke linije“.¹⁸ Za „fundamentalne“ probleme smatrao je pitanja dispariteta u razvoju, nezavisnosti i integriteta svih nacija i naroda i time pitanje oslobođenja tada još preostalih kolonija, te prevazilaženje Hladnog rata kroz miroljubivu međunarodnu kooperaciju. Povezanost zemalja ne nekim od tih „fundamentalnih“ problema nije značila da one među sobom neće imati sporove i probleme, zategnutost pa i sukobe, uostalom Janković je taj aspekt smatrao dokazom da se i nije radilo o vanblokovskim zemljama kao bloku. Podsetimo se da je ovo bio period nakon prve konferencije nesvrstanih u Beogradu i da zaista nije još bilo institucionalizacije pokreta niti saradnje u širem smislu.

Dalje u udžbeniku, Šahović jedno poglavlje svog teksta „Međunarodni odnosi“ posvećuje procesu dezintegracije kolonijalnog sistema posle Drugog svetskog rata. Gledajući međunarodna kretanja u tom periodu i uočavajući i političke i ekonomski elemente onoga što je smatrao emancipacijom naroda, Šahović je u istom rangu važnosti držao i odnose bivših kolonija sa bivšim metropolama i nove odnose između oslobođenih država. Oni su bili ne samo novi sektor spoljne politike nego i naučnog istraživanja. Budući da se radilo o „materiji koja je veoma aktivna u političkom smislu, teško je dati neke šire i dublje generalizacije. Teško je već sad govoriti o nekim posebnim zakonitostima i pravcima razvoja“.¹⁹ Ekonomski aspekti oslobođanja bivših kolonija su bili uveliko u fokusu budući da su bili bliski logici marksističkog tumačenja spoljne politike. Pored toga, već u ovom udžbeniku se može zapaziti povezivanje jugoslovenskog iskustva Drugog svetskog rata, u smislu izvedene revolucije, sa iskustvima antikolonijalne borbe bezbrojnih pokreta širom sveta. Tako Šahović kaže da je

(...) naša narodnooslobodilačka borba bila direktno vezana sa programom socijalističkog preobražaja. Isti cilj su imale snage koje su posle Drugog svetskog rata na drugi način preuzimale vlast u socijalističkim zemljama.²⁰

Na nivou savremenih teorija međunarodnih odnosa, ova tumačenja već imaju obrise ne samo marksizma već i konstruktivizma, u smislu da je značajan prostor

¹⁸ Ibid., str. 43–44.

¹⁹ Ibid., str. 49.

²⁰ Ibid., str. 50.

dobijalo tumačenje unutrašnjih preobražaja koji su radikalno menjali pozicije, definicije interesa i ispoljavanje spoljne politike niza novostvorenih država.

U tekstu koji je Šahović napisao tri godine nakon ovog udžbenika, izričito se fokusirao na međunarodne aspekte socijalističke revolucije u Jugoslaviji, produbljujući i proširujući stavove i istražujući u kojoj meri je to iskustvo bilo „prenosivo” na ostale, različite zemlje i društva.²¹ Vezu između unutrašnje i spoljne politike je ponovo istakao rečima da

(...) unutrašnji razvoj jugoslovenskog društva na principima socijalističke demokratije uslovljava i principe spoljne politike Jugoslavije, čija je međunarodna aktivnost orijentisana ka sprovođenju zadataka koji imaju bitan značaj za dalji progresivan razvoj u pravcu socijalizma.²²

Dalje, „politička i ekomska saradnja Jugoslavije sa ostalim nesvrstanim zemljama je i izraz saznanja o identičnosti interesa socijalističkih i antikolonijalnih snaga u pogledu da se izmeni karakter postojećih međunarodnih odnosa”, tj. da se relaksira hladnoratovska blokovska podela i osigura miroljubiva aktivna koegzistencija.²³ Interesi Jugoslavije su, prema Šahoviću, bili primarno definisani socijalističkom revolucijom, više nego osvrtanjem na, recimo, neposredno okruženje, geografske odrednice (geopolitiku). On sam kasnije kaže da se jugoslovenska spoljna politika „mora posmatrati i kroz konstruktivne rezultate postignute u radu na konsolidaciji bilateralnih odnosa sa svim njenim susedima (osim Albanije)”, pokazujući sekundarnost važnosti susedstva u tom trenutku.²⁴ Takva međunarodna orijentacija

(...) odgovara prirodi socijalističkih odnosa koji je izgrađuju u Jugoslaviji. Otuda kao što u socijalističkoj demokratiji, zasnovanoj na principima samoupravljanja i jačanju uloge radnog čoveka, treba gledati bitan doprinos socijalističke revolucije jugoslovenskih naroda borbi za stvaranje socijalističkog društva u kome će biti ukinuta eksplotacija čoveka od čoveka, tako se i za spoljnopolitičku delatnost socijalističke Jugoslavije može reći da je izraz težnje da se u najnovijim tendencijama razvoja međunarodnih odnosa u prelaznom periodu iz kapitalizma u socijalizam pronađu elementi koji će omogućiti da se približimo ideji o stvaranju slobodne zajednice svih naroda sveta.²⁵

²¹ Milan Šahović, „O međunarodnim aspektima socijalističke revolucije u Jugoslaviji”, *Međunarodni problemi*, vol. XVIII, br. 3, 1966, str. 9–16.

²² Ibid., str. 11.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., str. 12–13.

²⁵ Ibid., str. 15–16. Opaska o „stvaranju slobodne zajednice svih naroda sveta” je prepisana iz ustava SFRJ od 1963. godine, gde se u Odeljku VII Osnovnih načela govorilo da su „državni organi [...]”

Leo Mates je u istom broju *Međunarodnih problema* razmatrao dubinske razloge za postojanje pokreta nesvrstanih.²⁶ Tekst je pisan nakon druge konferencije pokreta, održane u Kairu 1964. godine na kojoj su već dolazili do izražaja različiti pogledi u tako šarenolikom skupu zemalja. Uvažavajući razlike u definisanju interesa i vođenju spoljne politike, Mates je pokušao da nađe dublje razloge za postojanje i delovanje pokreta, budući da je, prema njegovom sudu, „nesvrstavanje bilo i ostaje nešto što ne zavisi od časovite situacije ili od sklonosti pojedinih političara ili državnika”.²⁷ Podloga na kojoj se zasnivala takva stabilnost, „pored svih kolebanja u koncepcijama, kao i znatnih promjena u samoj međunarodnoj situaciji” morala je imati „one stabilne slojeve u društvenoj strukturi koji se kriju ispod promjenljive površine i na kojima ta vidljiva površina počiva”.²⁸ Mates je položaj vanblokovskih zemalja tumačio u odnosu na Hladni rat. Zemlje Zapadne i Istočne Evrope, uz SAD, su bile „vlasnice” tog sukoba; za njega su bile zainteresovane, one su ga vodile, one su imale direktni interes za njegov ishod. Za veliki broj zemalja taj sukob je bio daleka, sporedna stvar, „drugost” koja je ipak zahtevala određenu politizaciju i pozicioniranje spram nje i od suštinski nezainteresovanih zemalja. Moramo da napomenemo da je nemoguće u tom ključu tumačiti poziciju Jugoslavije. Ona je bila dominantno određena logikom Hladnog rata u Evropi, i njeno „iskakanje” iz sovjetskog „naručja”, stabilizacija odnosa sa Zapadom te odabir nesvrstane politike kao glavne crte spoljne politike radi probijanja dvostrukе izolacije su jasni pokazatelji u tom smislu. Matesova elaboracija različitosti vanblokovskih zemalja, odsustva identifikacije sa Hladnim ratom, kao nečim što je američka i evropska stvar, oslanjala se na tvrdnju da je identifikacija sa Hladnim ratom zahtevala sličnost u ustrojstvu društva. Takva sličnost, tvrdio je Mates, postojala je unutar grupacija koje su se suprotstavljale jedna drugoj – razvijeni kapitalizam naspram državnog socijalizma, a pritom je evropske zemlje međusobno vezivala i zajednička prošlost i nasleđe. Sa razvojem samoupravljanja u Jugoslaviji i ona se počela razlikovati od zemalja Zapadne i Istočne Evrope i stoga je i ona, različita u društvenom ustrojstvu, težila da praktikuje vanblokovsku politiku. Za Matesa je to bio posebni put koji je otvarao nove perspektive. Mates je uviđao da je odsustvo identifikacije sa Hladnim ratom, kao bitan element povezivanja vanblokovskih država, bilo pasivna determinanta. Tako je i politika nesvrstavanja

pozvani su da celokupnom svojom delatnošću [...] razvijaju svestranu saradnju i zbližavanje sa svim narodima, u skladu s progresivnim težnjama čovečanstva ka stvaranju slobodne zajednice svih naroda sveta”.

²⁶ Leo Mates, „Društvena uslovjenost politike nesvrstavanja”, *Međunarodni problemi*, vol. XVIII, br. 3, 1966, str. 17–35.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid., str. 19.

tumačena samo kao „izraz interesa koji su izrasli i razvijaju se na osnovu dubokih i često bolnih transformacija koje potresaju zemlje osnovne nosioce nesvrstavanja”.²⁹

Snažan uticaj unutrašnjeg razvoja vanblokovskih zemalja uočavao je i Vlado Benko, koji je glavni stimulus za opredeljivanje niza zemalja za politiku nesvrstavanja video u azijskom i afričkom nacionalizmu kao pokretačkoj snazi narodno-oslobodilačkih pokreta, faktoru političke mobilizacije i psihološkog ujedinjavanja.³⁰ Za razliku od evropskih nacionalizama, napominjao je Benko, azijski i afrički nacionalizmi nisu se razvili u ideologiju dominacije, ekskluzivnosti, rasne superiornosti i ekspanzionizma. Značajne razlike u njihovom internom osmišljavanju nisu se pokazale kao bitne prepreke za učešće u pokretu nesvrstanih zemalja. Ono što ih je povezivalo je bio njihov

(...) identični položaj u svetu opterećenom konfliktima između velikih sila i rascepljenom na područja razvijenosti i nerazvijenosti (...) Svojom grupnom identifikacijom – anti-kolonijalizmom, ekonomskom nerazvijenošću, privrženosti miru i mirnim promenama, težnjama da se sebi osigura položaj ravnopravnosti u međunarodnim odnosima i kada je po sredi saradnja na rešavanju bazičnih pitanja u svetu.³¹

Sistem ideja i principa kojim su se rukovodile nesvrstane zemlje je bio sintetičan, nekonzistentan i nekompletan. Ali, on je nužno bio takav, bio je okrenut odnosima u međunarodnoj zajednici Hladnog rata. Benko već govori o „eroziji ideologije nesvrstanosti“, u njenom uskom značenju, koja je koïncidirala sa jačanjem unilateralnih koraka država članica pokreta, sa jačanjem politike detanta u Evropi između dveju supersila ali i sa razvojem zemalja članica.³² U procesu borbe za nacionalnu emancipaciju bilo je moguće oko tog cilja okupljati brojne i heterogene članove, pa i njegove unutrašnje društvene slojeve i klase. Kako je tokom šezdesetih i sedamdesetih godina progresivno postizana njihova nezavisnost, postavljalo se pitanje preciznijeg pozicioniranja, pitanje modela unutrašnjeg razvoja. Male i srednje države, a takve su u pokretu bile daleko najbrojnije, retko mogu sebi priuštiti dugoročne i nedvosmislene politike. Njihova ekonomска slabost i unutrašnja neizgrađenost činila ih je podložnim na različite vrste pritisaka, što je težilo da njihovu spoljnu politiku čini sračunatom na kratki rok, taktičkom a ne strateškom igrom.

Pozicioniranje unutrašnjih odnosa, pre svega ekonomskog razvoja, kao motora i spoljnopoličkih odnosa i ključa za njihovo tumačenje, poznata je karakteristika

²⁹ Ibid., str. 35.

³⁰ Vlado Benko, „Ideologija i spoljna politika“, *Međunarodni problemi*, vol. XXIV, br. 2, 1972, str. 9–25.

³¹ Ibid., str. 22.

³² Ibid., str. 23–24.

marksističke teorije međunarodnih odnosa, ali ne i samo nje.³³ Jugoslovenska nauka o međunarodnim odnosima ostala je u domenu pitanja nesvrstanosti i tokom sedamdesetih godina minulog veka vezana za eksplikaciju uzroka njegove pojave. Svakako brojni i složeni, oni su, naravno, bili legitimna tema istraživanja. Ali, odsustvo političkog razvoja samog pokreta kao celine sledstveno je držalo polje istraživanja tako suženim. Detant u Evropi je pomerio oštricu sukoba supersila izvan tog kontinenta ka Africi i Aziji. Sovjetsko-kineski sukob, koji je tinjao od poznih pedesetih i tokom šezdesetih godine, prerastao je u otvorenu konfrontaciju uz oružane sukobe na granici, što su SAD počele da koriste od 1972. godine političkim manevrom relaksacije odnosa sa Kinom i početkom politike ekonomске saradnje. Do kraja te decenije i Kina je počela da se aktivnije angažuje van neposrednog susedstva kao sila u sporom nastajanju – u tom trenutku pre svega kao nosilac svoje verzije marksizma. Brz i temeljan poraz arapskih zemalja u Šestodnevnom ratu protiv Izraela (1967) gurnuo je Kairo ka vojnou osloncu na Sovjetski Savez uz razočaranje u koncept nesvrstanih kao adekvatnog i optimalnog okvira za razvoj u bezbednom okruženju. U suštini, pokret nije prerastao fazu konsultativnog foruma. Ako je i pružao izvesne pogodnosti za međunarodnu vidljivost, delić uticaja u definisanju deklaracija i stavova i za koordinisani rad u okviru institucija Ujedinjenih nacija, ipak su heterogenost interesa i lokalne specifičnosti postale prevelika prepreka za snažnije kolektivno delovanje, koje nije moglo da dovede do prevazilaženja hladnoratovske blokovske logike globalne politike.

Ono o čemu je nauka mogla da raspravlja su bile osnove i uzroci nastanka pokreta, u jednom širem, bogatijem zahвату. Tako su „istorijski korenji nesvrstavanja“ postali predmet obrade u više naučnih radova. Bojana Tadić ih je nalazila u složenoj reakciji na blokovsku podelu ali ne i kao puku antitezu postojanju blokova.³⁴ Otpor prema primeni sile smatrala je jednim od temeljnih motiva nastanka pokreta i opredeljenja država za njega, te je ideja pokreta o prevazilaženju blokovske podele trebalo da dovede do više miroljubivog i više demokratskog sistema međunarodnih odnosa. Dinamika dekolonizacije je bila viđena kao drugi, i to dvojaki faktor razvoja pokreta. Prvo, on je bio deo kolapsa prethodnog, imperijalnog poretku, i drugo, preklapao se sa nastankom pokreta nesvrstanih i davao mu na snazi. Ovako postavljen, taj proces se čini kao šumpeterovska kreativna destrukcija koja je lomila staro, potrošeno i neupotrebljivo, i stvarala novo, životno, plodno. Treći faktor razvoja je bila ekomska nerazvijenost. Ona sama, kao istorijska pojava, nije bila nova, ali je dolazila do izražaja od 19. veka kroz brzi industrijski razvoj malog broja evropskih

³³ Oliver Daddow, *International Relations Theory*, SAGE Publications, London, 2009, pp. 122–123.

³⁴ Bojana Tadić, „Društvene i međunarodne prepostavke nastanka i razvoja nesvrstanosti“, *Međunarodni problemi*, vol. XXVII, br. 2, 1975, str. 9–17.

država i SAD, te je ekonomsko poređenje ukazivalo na dramatičan disbalans na globalnom nivou. Uz emancipaciju velikog broja društava nakon 1945. godine, težnja ka ubrzaju ekonomskog razvoja i ka uključenju u međunarodnu podelu rada dobijala je na značaju kao društvena tema. Četvrti faktor je bio klasni, socijalistički. Počevši od antiimperializma kao jedne od najdubljih odrednica socijalizma, pa do socijalizma kao modela društvenih odnosa, Tadić objašnjava da je „u svojoj suštini nesvrstanost po svojoj istorijskoj funkciji podudarna sa socijalizmom, koji, po definiciji, predstavlja negaciju kapitalizma u svetskim razmerama pa, samim tim, antipod je i imperializmu kao njegovom najvišem stadijumu”.³⁵ Međuzavisnost i uzajamnost su tako postavljene kao odnos nesvrstanosti i socijalizma. Peti faktor je bio onaj subjektivni, vidljiv u ulogama ličnosti, gotovo vezan za istoričistički pogled na „velikog čoveka”, među kojima je Tadić istakla posebno Josipa Broza Tita. Uloga klasnog faktora je bila naročito značajna u polemici sa sovjetskim autorima, koji su težili da prikažu pokret nesvrstanih kao pokret bez posebne veze sa socijalizmom i klasnom borbom.³⁶

Eksplicitniju i suštinski panegiričku razradu uloge Josipa Broza Tita kao „velikog čoveka” u kontekstu razvoja pokreta nesvrstanih nalazimo kod Lea Matesa i Ranka Petkovića.³⁷ Petković je poistovećivao Titov i jugoslovenski doprinos razvoju pokreta nesvrstanih, posmatrajući ga u tri ravni. Prva je bila ta što je Titovo učeće tumačeno kao krucijalno u razvoju nesvrstanosti kao političke doktrine pa čak i kao „sastavnog dela jugoslovenskog društvenog bića”. Ovo organsko shvatanje nadopunjeno je spoljnopolitičkim aspektom u smislu Titovog angažmana prema pokretu, te značajem „Titovog revolucionarnog instinkta” kao druge i „državničke mudrosti” kao treće ravni za formulisanje nesvrstanosti kao univerzalne političke doktrine. Jedini *caveat* u ovakvim ocenama Petković je dao na kraju, kroz klasičnu istoriografsku formu da „smo i suviše bliski svedoci zbivanja da bismo bili u stanju da uočimo i ocenimo sav istorijsko značaj doprinosa predsednika Tita jugoslovenskom opredeljenju za nesvrstanost i konstituisanju nesvrstanosti u univerzalnu političku doktrinu i širok međunarodni pokret”.³⁸

Mates je Titovu ulogu u spoljnoj politici počeo da prati od 1937. godine i rada u KPJ, a njegovu vanrednu važnost vezuje za Drugi svetski rat. Mates smatra da je Tito

³⁵ Ibid., str. 16.

³⁶ Momir Stojković, „Klasni karakter jugoslovenske politike nesvrstanosti”, *Međunarodni problemi*, vol. XXIX, br. 2, 1977, str. 25–39.

³⁷ Leo Mates, „Titove koncepcije međunarodnih odnosa”, *Međunarodni problemi*, vol. XXIX, br. 2, 1977, str. 9–24; Ranko Petković, „Uloga Tita i Jugoslavije u stvaranju doktrine i pokreta nesvrstanosti”, *Međunarodni problemi*, vol. XXIX, br. 1, 1977, str. 27–36.

³⁸ Ranko Petković, „Uloga Tita i Jugoslavije u stvaranju doktrine i pokreta nesvrstanosti”, op. cit., str. 36.

bio „prvi akter na svjetskoj sceni koji je shvatio da je nastupio period antikolonijalnih i narodnooslobodilačkih revolucija”, prvi koji je shvatio „da se nalazimo u periodu u kojem se kroz borbu za nacionalno oslobođenje realizuju i svi ostali društveni problemi jednoga naroda”.³⁹ Očigledan problem sa ovim tumačenjem bio je u zanemarivanju prethodnog stanja u Jugoslaviji, koje ni u socijalnom ni u etničkom/nacionalnom smislu nije bilo uporedivo sa stanjem u većini zemalja kolonizovane Azije i Afrike. Prostor za unutrašnju revoluciju je otvoren ratom i rasparčavanjem zemlje u okupaciji, s čim KPJ nije imala ništa; to su bile dinamičke promene koje su se mogle koristiti ali nisu bile promene koje je svojom aktivnošću kreirala KPJ. Mates je negirao da je 1948. bila godina značajne promene u Titovom pogledu na spoljnu politiku i pokušao je da u prethodnom periodu nađe citate koji su ukazivali da je Tito i pre toga razumeo autentičnost oslobodilačkih pokreta u svakoj zemlji, mogućnosti za sopstvenu revoluciju – po ugledu na Oktobarsku – kao osnovnu postavku stvari. Mates kaže da 1948. za Tita „nije bila zbivanje koje bi iziskivalo fundamentalno mijenjanje prilaza, nego samo dalje bogaćenje i proširivanje osnovnih konцепција, razvijanje stava prema antikolonijalnim revolucijama”, jer su Titove političke konцепцијe bile „već tridesetih potpuno sazrele i zato su se mogle kasnije razvijati do svjetskih razmera”.⁴⁰ Ovo nam se takođe čini pogrešnim. U najmanju ruku, politički razlaz za Sovjetskim Savezom nije bio politički izbor Josipa Broza, već iznuđen potez; povezivanje sa azijskim i afričkim zemljama sredinom bilo je proizvod složenog rada jugoslovenske diplomatije, i, opet, strateška iznuđenost s obzirom na poziciju zemlje u tom periodu, na percepciju podređenog položaja u Evropi i ekonomsku perspektivu sirovinske baze za razvijene zemlje Evrope.⁴¹ U svakom slučaju, pokušaji preciziranja Titove uloge su bili metodološki u skladu sa razrađenim poljem fokusa u analizi nesvrstanosti kroz analizu društvenih i subjektivnih faktora, ali sami za sebe nisu predstavljali poseban naučni iskorak.

Vratimo se temi istorijskih korena nesvrstavanja koju je, pored akademske zajednice u užem smislu, pred kraj života obrađivao i Edvard Kardelj kao nesumnjivo najznačajniji spoj političara i ideologa u socijalističkoj Jugoslaviji. Kardelj je sredinom sedamdesetih godina objavio malu studiju na tu temu, a ona je našla mesto i u njegovim sabranim delima, u tomu posvećenom međunarodnim odnosima.⁴² Kardelj je, slično ostalim jugoslovenskim autorima, niz antikolonijalnih buna i borbi

³⁹ Leo Mates, „Titove konцепције međunarodnih odnosa”, op. cit., str. 11.

⁴⁰ Ibid., str. 24.

⁴¹ Dragan Bogetić, „Jugoslovensko bekstvo iz Evrope: novi ekonomski prioriteti nesvrstane Jugoslavije sredinom 50-ih godina”, *Istorijski vek*, br. 1, 2012, str. 163–178.

⁴² Edvard Kardelj, *Istorijski koreni nesvrstavanja*, Komunist, Beograd, 1975; Edvard Kardelj, *Međunarodni odnosi i nesvrstanost – izbor iz dela VI*, Komunist, Beograd, 1979.

za nacionalnu emancipaciju pred, tokom i posle Drugog svetskog rata tumačio kao suštinski globalan proces koji je menjao međunarodnu zajednicu koja je nastala na integraciji sveta u epohi agresivnog nacionalizma i imperijalizma, ali koja ni u tom trenutku (sredinom sedamdesetih godina) nije bila nepovratno izmenjena. Stvaranje nezavisnih država nije do kraja ukinulo tekovine kolonijalizma i prava jačega u međunarodnim odnosima, koji su metamorfirali u skladu sa dinamikom promena, tražeći nove mogućnosti monopolizacije ranije akumulirane moći. Kardelj je smatrao da je „svetska antiimperijalistička revolucija naroda“ bila uvod u novu fazu borbe za ekonomsku emancipaciju nerazvijenog sveta, koja je takođe imala antiimperijalni karakter.⁴³ Nakon ovoga on je smeštao faktor blokovske podele i Hladnog rata kao uzročnika razvoja pokreta nesvrstanih. Hladnoratovska logika je stvarala pritisak da su se zemlje morale svrstavati iza vodećih protagonistova blokova. Pored trke u naoružanju, ona je stvarala i trku za sticanje kontrole nad narodima što većeg dela sveta, mada u novim, postkolonijalnim oblicima. Kardelj je u tom ključu čitao razvoj aktivne miroljubive koegzistencije kao nekakav *modus vivendi* među različitim društvenim uređenjima i heterogenim interesima, ali samo među nominalno jednakima ne i između hegemoni i satelita, ili metropole i kolonija.⁴⁴ Horizontalna niveličacija država je bila preduslov postojanja koegzistencije. Tako je politička i ekonomski akcija nesvrstanih sužavala prostor za jačanje imperijalnih politika i ekonomski eksploatacije, i bila je vid društvenih, klasnih, ekonomskih, političkih i kulturnih prestrojavanja savremenog sveta. U drugačijem obliku i drugačijim okolnostima bila je to i na svom početku. Sam Kardelj posmatra nesvrstavanje kao dugoročan istorijski proces, ne kao polje praktične spoljne politike i kratkoročnog učitavanja i ostvarivanja interesa, već kao fluidan proces globalnog domaćaja koji ima svoju logiku i svoju ulogu. Tako je posmatranje uzroka, istorijskih korena nesvrstanosti predstavljalo mešavinu politikoloških i istorijskih pogleda, u kojem je on postajao i *longue durée* proces. U slučaju Jugoslavije, tumačen je i kao deo kontinuiteta borbe jugoslovenskih naroda za ostvarivanje nacionalnih, klasnih i demokratskih interesa, njihove socijalističke revolucije i objektivnih potreba unutrašnjeg jedinstva jugoslovenskih naroda i narodnosti, stabilnosti socijalističkog samoupravnog razvoja, nezavisnosti, suvereniteta i teritorijalnog integriteta zemlje.⁴⁵

Horizonti promišljanja o spoljnoj politici su bili postavljeni nedvosmisleno globalno, a u tom ključu su tumačeni i jugoslovenski interesi, dominantno definisani

⁴³ Edvard Kardelj, *Međunarodni odnosi i nesvrstanost*, op. cit., str. 134–138.

⁴⁴ Ibid., str. 140–141.

⁴⁵ Referat Momira Stojkovića u: *Društvene osnove jugoslovenske politike nesvrstanosti: tribina*, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu i Marksistički centar organizacije SK, Beograd, 1982, str. 26.

unutrašnjom ideologijom i iskustvom Drugog svetskog rata tumačenim kao autentična narodnooslobodilačka i socijalistička revolucija. Jugoslovenski autori su praktično bez izuzetka opisivali svet i međunarodnu zajednicu kao policentričnu sredinu čija je saradnja imperativno trebala počivati na bazi ravnopravnosti, nezavisnosti i nemešanja u unutrašnja pitanja, iz čega je sledilo zagovaranje miroljubive aktivne koegzistencije kao modela saradnje.⁴⁶ Hladnoratovski blokovi su tumačeni kao prolazne tekovine Hladnog rata, a pokret nesvrstanih kao snaga koja će razvijati međunarodnu zajednicu tako da dovede do prevazilaženja logike sukoba i blokova.

Moramo takođe uočiti da je postojao izvestan „istoriografski zaokret” tokom sedamdesetih godina prošlog veka koji je, sa pozicija mekšeg istorijskog materijalizma još uvek dajući prednost ekonomskim faktorima ali uočavajući i subjektivne faktore, pokušavao da uhvati „koren” nesvrstanosti, dajući time i jedan holistički pristup temi. Ranko Petković je govorio o „jugoslovenskom shvatanju nesvrstanosti” kao univerzalnoj političkoj doktrini i širokom međunarodnom pokretu koji je bio utemeljen (i) u analizama koje smo ovde izneli.⁴⁷

Promišljanje Novog međunarodnog ekonomskog poretku

U ovom delu rada proučićemo kako je tumačena pojava i uloga tzv. Novog međunarodnog ekonomskog projekta (NMEP) kao jednog od koloseka grananja koncepta nesvrstanosti. U pokretu nesvrstanih je građena idejna osnova NMEP-a tokom poznih šezdesetih godina, a neposredno je formulisana na konferenciji u Alžиру septembra 1973. godine. Politička deklaracija konferencije je postavila zahtev za ukidanjem svih oblika strane dominacije i eksploracije, dok je ekomska deklaracija tražila da međunarodna zajednica definiše novu politiku koja će težiti uspostavljanju novih međunarodnih ekonomskih odnosa. Generalna skupština UN prihvatile je maja 1974. godine Deklaraciju o uspostavljanju NMEP-a, a na konferenciji nesvrstanih u Kolombu 1976. godine dalje je reafirmisan poziv za njegovo uspostavljanje. Teorijske osnove NMEP-a su bile bazirane na tri činioca. Prvi je bio istorijski i ukazivao je na nasleđeno stanje globalne ekonomije u vidu

⁴⁶ Radovan Vukadinović, „Utjecaj unutrašnjih faktora na razvoj studija o međunarodnim odnosima u Jugoslaviji”, *Politička misao*, no. 2, 1989, str. 39; Đana Luša, „Razvoj discipline međunarodnih odnosa u časopisu Politička misao od 1964. do 1987.”, *Politička misao*, br. 1, 2014, str. 56–82.

⁴⁷ Ranko Petković, „Shvatanja nesvrstanosti u različitim političkim sredinama”, *Politička misao*, br. 4, 1976, str. 348–362.

nepravične raspodele ekonomске moći; drugi je bio subjektivan i govorio je o složenom sadejstvu niza političkih faktora koji su tvorili dnevnu politiku; i treći je bio kombinacija prva dva faktora vezana povratnom spregom. Ne zaboravimo da su rane sedamdesete godine donele prvi veliki naftni šok, kada je cena tog energenta značajno povećana i time poremetila uhodane tokove kako ekonomija na Zapadu, kao onih najrazvijenijih ali i najzavisnijih od uvoza nafte, tako i onih nerazvijenih usled dizanja ostalih vezanih troškova. Krizni momenat međunarodnih ekonomskih odnosa je odlučujuće delovao da nesvrstani istupe sa predlozima o NMEP i da ga narednih godina zainteresovane strane dalje definišu i daju mu smisao. Pored toga, Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji u Helsinkiju (1975) dalje je relaksirala odnose u Evropi i omogućavala da se pažnja pomera sa bezbednosnih na ekonomski pitanja. NMEP je bio pokušaj rekonceptualizacije međunarodnih ekonomskih odnosa i sa stanovišta nauke o međunarodnim odnosima on je obrađivan preskriptivno a ne deskriptivno, kako je delom bio slučaj sa pokretom i doktrinom nesvrstanosti, koja je to praktičnim postojanjem i omogućavala.⁴⁸

U pionirskom radu o NMEP-u, Marko Vrhunec je istakao četiri grupe principa koji su rukovodili promišljanje o NMEP-u i logiku njegovog zagovaranja.⁴⁹ Prvu grupu su činili principi miroljubive i aktivne koegzistencije kao osnove za zajedničkim rešavanjem akutnih ekonomskih problema od zajedničkog interesa. Drugu grupu su činili nacionalni principi u smislu slobode, samoopredeljenja, nezavisnosti, suverenosti, čija je afirmacija omogućavala dalju emancipaciju i slobodu biranja i stvaranja društvenog poretka po sopstvenim potrebama. Treću grupu su činili međunarodni principi – principi ravnopravnosti država, suverene jednakosti, pravednosti i nediskriminacije – kao polazna tačka ukidanja ekonomске eksploracije u međunarodnim ekonomskim odnosima. Četvrtu grupu su činili principi kontinuiranog, brzog i stabilnog ekonomskog razvoja sa prioritetom datim zemljama u razvoju i trebalo je da posluže prevazilaženju jaza u razvijenosti, a podrazumevali su traženje preferencijalnog i nerecipročnog pristupa tržištima razvijenih zemalja.⁵⁰ Vrhunec je kao osnovne elemente koncepcije NMEP prvenstveno navodio globalnost, budući da je zahvat ideje o prestrojavanju međunarodnih ekonomskih odnosa bio zaista globalan, nacionalnost, koja je nakon

⁴⁸ Ljubiša Adamović (red.), *Ekonomski aspekti politike nesvrstanosti*, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1983.

⁴⁹ Marko Vrhunec, „Osnove i perspektive uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretka (NMEP)”, *Međunarodni problemi*, 1978, vol. XXX, br. 1, str. 41–65. Vrhunec je početkom sedamdesetih godina bio spoljopolitički savetnik u kabinetu Josipa Broza.

⁵⁰ Ibid., str. 50–51.

procesa dekolonizacije davala i prava i obaveze svakoj zemlji da raspolaže svojim resursima i razvija svoje proizvodne snage; sveobuhvatnost, jer je po prirodi stvari trebalo da obuhvati sva ekonomска područja. Navodio je još i prestrukturiranje svetske privrede kroz novu podelu rada u kojoj bi svaka zemlja dobila svoje mesto, preraspodelu novoostvarenog svetskog dohotka kao raskidanje prakse eksplotatorskog prelivanja viška vrednosti ka razvijenijim i jačim državama, izgradnju novog ekonomskog sistema kroz ravноправност уčešća i donošenja odluka, institucionalizaciju меđunarodne saradnje, uvoђење метода dijaloga, pregovora i sporazumevana namesto konfrontације, очување тржишних mehanizama uz regulisanje stihije i ograničavanje monopola, programiranje i afirmisanje optimalnih uslova za brz, skladan i stabilan ekonomski razvoj.⁵¹

Rad naučне zajednice na elaboraciji i kontekstualizaciji NMEP-a počet je formalno 1978. godine. Kako je 1983. godine istakao tada bivši savezni sekretar inostranih poslova Miloš Minić,

(...) mi u Jugoslaviji smo [1978. – prim. aut.] došli do zaključka da je dalja uspešna borba za uspostavljanje Novog меđunarodnog ekonomskog poretku nemoguća ako nije bazirana na sistematski organizovanom i koordinisanom naučnom istraživanju. Pre tri godine [1980. – prim. aut.] naša Vlada je odobrila istraživački projekat za naše naučnike i alocirala neophodna finansijska sredstva. Prva faza je završena u trogodišnjem periodu uz angažovanje oko 100 doktora nauka i 40 magistara iz 22 naučna instituta; druga faza projekta koji je već počeo treba da pruži odgovor na sledeće pitanje: kako Jugoslavija može da se integriše u меđunarodnu podelu rada u procesu uspostavljanja Novog меđunarodnog ekonomskog poretku?⁵²

Minić je takođe istakao da rad na projektu u tom trenutku

(...) još nije identifikovao kompleksne uzroke krize niti našao efektivne načine i sredstva za njeno prevazilaženje, to jest metode stimulacije novih dinamičnih ekonomskih aktivnosti i progrusa. Najrecentnije naučno istraživanje sprovedeno u Jugoslaviji je potvrdilo da je Novi меđunarodni ekonomski poredak taj put, izlaz, i da je za svrhu prevazilaženja tekuće svetske krize NMEP postao istorijski imperativ. Naši naučnici su ubeđeni da je jedva ostalo nešto vremena za prihvatanje te nužnosti i za pokretanje široke akcije za uspostavljanje Novog међunarodnog ekonomskog poretku. Vreme je postalo time dragocenije jer

⁵¹ Ibid., str. 51–53.

⁵² Luis Echeverria and Miloš Minić, *Non-Alignment and the New International Economic Order*, Ekonomika, Beograd, 1983, p. 58.

se opasnost krize na svim poljima međunarodnog života nadvija nad međunarodnom zajednicom.⁵³

Krajnji rezultat ovog makroprojekta, koji je ostvarivao konzorcijum jugoslovenskih instituta (Institut ekonomskih nauka iz Beograda, Institut za međunarodnu politiku i privrednu iz Beograda, Institut za zemlje u razvoju iz Zagreba, itd.) jeste bila studija *Jugoslavija u svetskoj privredi na pragu XXI veka*.⁵⁴ Studija je bila prvi pokušaj u jugoslovenskoj nauci da se integralno obuhvate svi važniji aspekti strategije spoljnoekonomskih odnosa Jugoslavije, koja je zavisila od „integralne sposobnosti društva da u njoj mobilise sve vrste i nivoe aktera razvojnih procesa (...) i da posluži kao pouzdana analitička osnova nosiocima odluka u oblasti razvojne i spoljne politike Jugoslavije”.⁵⁵ Ona predstavlja kardinalno važan primer upošljavanja društvenih nauka – nauke o međunarodnim odnosima, ekonomije, pre svih – u razradi predviđanja budućih trendova i davanja političkih saveta. Bez namere da je minuciozno opisujemo, moramo napomenuti da je ona bila bazirana na percepciji kriznog perioda svetske ekonomije uz domaću ekonomsku krizu, na jačanju neokolonijalnih tendencija sa ekonomskim a ne vojnim licem, na shvatanju da su emancipatorski procesi usporavali, da je socijalizam dosezao do granica mogućnosti ekstenzivnih metoda privređivanja, te da su nove tehnologije postajale odlučujući činilac dezintegracija i reintegracija društava i celine međunarodnih odnosa.

Mi danas znamo da NMEP nije bio ostvaren, niti je zaista bio blizu ostvarivanja. Stoga, kako je NMEP bio važan Jugoslaviji i zašto je jugoslovenska naučna zajednica promišljala njegovo stvaranje? Prvo, odmicanje od neposrednih bezbednosnih aspekata međunarodne politike, koji su progresivno ostvarivani od završetka akutne faze sukoba sa SSSR-om 1955. godine, preko uspona prakse nesvrstavanja tokom šezdesetih godina kao jasne spoljopolitičke orientacije zemlje, pa preko detanta i Helsinkija 1975. godine menjao je jugoslovenske poglede na međunarodno okruženje i njenu spoljopolitičku poziciju. Umesto bezbednosnih briga, u ukupnom razumevanju spoljne politike počele su da dominiraju ekonomske teme – razvoj, pristup novim tehnologijama, pitanje zaduživanja i monetarne politike. Gornja granica efektivnosti pokreta nesvrstanih dostignuta sedamdesetih godina i sporazumevanje sa Evropskom ekonomskom zajednicom, tokom koje je kulminiralo potpisivanjem trgovinskog sporazuma 1980. godine, suptilno je govorilo o

⁵³ Ibid., pp. 62–63.

⁵⁴ Tomislav Popović (red.), *Jugoslavija u svetskoj privredi na pragu XXI veka*, Informator, Zagreb, 1986. Naziv projekta je bio „Novi međunarodni ekonomski poredak – putevi, ostvarenja i perspektive”.

⁵⁵ Ibid., str. vii–x.

pomeranju fokusa. Već početkom osamdesetih godina Jugoslavija se našla u najozbiljnijoj ekonomskoj krizi od vremena razlaza sa Sovjetskim savezom, krizi čija je glavna odlika bila deficit platnog bilansa i nemogućnost redovne otplate suverenog duga. Politika oskudice je postala norma ekonomskog planiranja u prvih nekoliko godina decenije, uz pokušaje da se suzbije inflacija i uvoz sa Zapada. Na planu promišljanja dugoročnih opredeljenja spoljne politike ti problemi su našli izraz u prihvatanju NMEP-a ne samo kao poželjnog modela za Jugoslaviju, nego i kao teme koja je istovremeno bila vezana za iskustvo nesvrstavanja, imala globalni pogled na međunarodne ekonomske odnose, nudila mekano i eklektično primenjivanje marksizma u definisanju poželjnih ishoda. Kao makroprojekat zadat naučnoj zajednici od države, čini nam se da je elaboracija NMEP-a kroz analize ekonomskog stanja u zemlji i njenih spoljnih, političkih i ekonomskih odnosa bio možda najrazvijeniji i najsloženiji izraz sadejstva sa državom i upotrebe nauke o međunarodnim odnosima u periodu socijalističke Jugoslavije, koji se temeljio na već razvijenom iskustvu i metodologiji, izgrađenoj velikim delom kroz proučavanje nesvrstanosti.

Zaključak

Budući da je bila politički direktno involvirana u povezivanje zemalja Trećeg sveta, oslobođilačkih pokreta i zemalja sa sličnim pogledima i potrebama, i u formiranje pokreta nesvrstanih od sredine pedesetih godina prošlog veka, nije čudo što se u Jugoslaviji brzo razvio interes za politikološko definisanje uloge zemalja koje su ga činile, kao vanblokovske grupe. Od početka šezdesetih godina se pojavljuju prve studije koje možemo svrstati u proizvod nauke o međunarodnim odnosima. One su se, za početak, osvratile na aktuelna politička zbivanja unutar pokreta ili važna za pokret, a kasnije su dobine i jasnu notu dubljeg promišljanja okolnosti i uzroka nastanka, trendova razvoja i ograničenja.

Fleksibilni marksistički pristup, sveden na dominaciju materijalističkog shvatanja međunarodnih procesa, vremenom je obogaćen sadržajima koji su isticali lokalne, subjektivne faktore, za šta je bio poticaj tumačenje sopstvenog, jugoslovenskog iskustva Drugog svetskog rata i vanblokovske pozicije, ali i spoljnopolitičkih potreba zemlje koje su naglašavale pravo na sopstvene determinante razvoja, naspram rigidnijeg, tradicionalnog marksizma. Taj pristup je definisao granice teorije. Ona je imala globalni aspekt budući da je počivala na čitanju ne samo širokih političkih procesa nego je polazila od globalne ekonomije, tj. međunarodne podele rada, kao krovnog prostora u kojem su se odigravali procesi nižeg ranga. Marksističke crte su bile posve jasne u definisanju odnosa prema procesu dekolonizacije, koji je

simbolički i iskustveno bio vezivan za sopstveno tumačenje iskustva Narodnooslobodilačke borbe, potom u definisanju ekonomskih odnosa između nerazvijenih i razvijenih zemalja, mogućnosti ekonomskog razvoja u uslovima strukturne nejednakosti. Potom su teme vodile ka proučavanju lokalnih, nacionalnih faktora koji su od početka ukalkulisani kao distinktni, relevantni i promenljivi faktori. U slučaju Jugoslavije ti faktori su nađeni u ratu i sopstvenom društvenom razvoju ali možda dominantno u „faktoru Tito”, koji je uzdizan na pijedestal. Uprkos tome, ne čini sa da je jugoslovenski pristup teoriji međunarodnih odnosa uopšte patio od parohijalizma; naprotiv, hijerarhijski je prvo postavljao i analizirao svetske procese da bi se potom spuštao na teme nižeg ranga.

Nemoguće je pobeti od utiska da se praktično do kraja postojanja države jugoslovenska nauka o međunarodnim odnosima držala posve afirmativnog tona u analizi jugoslovenske spoljne politike, zadovoljavajući se dubljim analizama širih tema – međunarodne zajednice, nesvrstanosti, međunarodne ekonomije – gde su bili vidljivi i kritički tonovi, ali opet usmereni ka funkcionalnoj svrsi u osmišljavanju jugoslovenske spoljne politike. Naš prvi impuls bi bio da to pripišemo društvenim okolnostima jednopartijskog sistema i odsustvu političkog pluralizma, time i konkurentnih analiza spoljnopolitičke teorije i prakse. U tom smislu, nauka o međunarodnim odnosima u socijalističkoj Jugoslaviji, a kroz važan primer odnosa prema nesvrstavanju i njegovoj ulozi, imala je konzistentne globalne okvire posmatranja i donekle je patila od lokalnih ograničenja.

Bibliografija

- Adamović Ljubiša (red.), *Ekonomski aspekti politike nesvrstanosti*, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1983.
- Benko Vlado, „Ideologija i spoljna politika”, *Međunarodni problemi*, vol. XXIV, br. 2, 1972, str. 9–25.
- Blagović Božica, „Međunarodna zajednica”, *Politička misao*, vol. 4, 1971, str. 499–506.
- Blagović Božica, „Metodologija nauke o međunarodnim političkim odnosima u jugoslavenskoj teoriji”, *Politička misao*, br. 3, 1974, str. 44–51.
- Bogetić Dragan, „Jugoslovensko bekstvo iz Evrope: novi ekonomski prioriteti nesvrstane Jugoslavije sredinom 50-ih godina”, *Istorija 20. veka*, br. 1, 2012, str. 163–178.
- Daddow Oliver, *International Relations Theory*, SAGE Publications, London, 2009.
- Društvene osnove jugoslovenske politike nesvrstanosti: tribina*, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu i Marksistički centar organizacije SK, Beograd, 1982.

- Echeverria Luis and Minić Miloš, *Non-Alignment and the New International Economic Order*, Ekonomika, Beograd, 1983.
- Gavranov Velibor, „Neka opšta pitanja nauke o međunarodnim odnosima i stavovi jugoslovenske teorije”, *Međunarodni problemi*, vol. XVII, br. 1, 1965, str. 65–81.
- Ibler Vladimir, „Međunarodna zajednica”, *Politička misao*, vol. 4, 1967, str. 671–677.
- Kardelj Edvard, *Istorijski koren i nesvrstavanja*, Komunist, Beograd, 1975.
- Kardelj Edvard, *Međunarodni odnosi i nesvrstanost – izbor iz dela VI*, Komunist, Beograd, 1979.
- Luša Đana, „Razvoj discipline međunarodnih odnosa u časopisu Politička misao od 1964. do 1987.”, *Politička misao*, br. 1, 2014, str. 56–82.
- Magarašević Aleksandar, *Osnovi međunarodnog prava*, Zavod za naučnoistraživački rad Pravnog fakulteta, Novi Sad, 1965.
- Mates Leo, „Vanblokovske zemlje u savremenim međunarodnim odnosima”, *Međunarodni problemi*, vol. XIV, br. 2–3, 1962, str. 7–24.
- Mates Leo, *Međunarodna zajednica kao predmet izučavanja nauke o međunarodnim odnosima*, Visoka škola za političke odnose, Beograd, 1963.
- Mates Leo, „Društvena uslovljenost politike nesvrstavanja”, *Međunarodni problemi*, vol. XVIII, br. 3, 1966, str. 17–35.
- Mates Leo, *Nonalignment Theory and Current Policy*, The Institute of International Politics and Economics and Oceana Publications, Belgrade and Dobbs Ferry, NY, 1972.
- Mates Leo, „Titove koncepcije međunarodnih odnosa”, *Međunarodni problemi*, vol. XXIX, br. 2, 1977, str. 9–24.
- Petković Ranko, „Shvatanja nesvrstanosti u različitim političkim sredinama”, *Politička misao*, br. 4, 1976, str. 348–362.
- Petković Ranko, „Uloga Tita i Jugoslavije u stvaranju doktrine i pokreta nesvrstanosti”, *Međunarodni problemi*, vol. XXIX, br. 1, 1977, br. 1, str. 27–36.
- Petković Ranko, „Izvorni principi nesvrstanosti”, *Međunarodni problemi*, vol. XXXIII, br. 3–4, 1981, str. 481–491.
- Petković Ranko, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet – spoljna politika Jugoslavije 1945–1985.*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.
- Popović Tomislav (red.), *Jugoslavija u svetskoj privredi na pragu XXI veka*, Informator, Zagreb, 1986.
- Stojanović Radoslav, „'Realistička' teorija u nauci međunarodnih odnosa”, *Politička misao*, vol. 3, 1967, str. 458–482.

- Stojković Momir, „Klasni karakter jugoslovenske politike nesvrstanosti”, *Međunarodni problemi*, vol. XXIX, br. 2, 1977, str. 25–39.
- Šahović Milan (ur.), *Međunarodni odnosi*, Visoka škola za političke odnose, Beograd, 1963.
- Šahović Milan, „O međunarodnim aspektima socijalističke revolucije u Jugoslaviji”, *Međunarodni problemi*, vol. XVIII, br. 3, 1966, str. 9–16.
- Tadić Bojana, „Društvene i međunarodne pretpostavke nastanka i razvoja nesvrstanosti”, *Međunarodni problemi*, vol. XXVII, br. 2, 1975, str. 9–17.
- Vrhunec Marko, „Osnove i perspektive uspostavljanja novog međunarodnog ekonomskog poretku (NMEP)”, *Međunarodni problemi*, vol. XXX, br. 1, 1978, str. 41–65.
- Vukadinović Radovan, „Osnovni okviri istraživanja vanjske politike”, *Politička misao*, vol. 1–2, 1980, str. 159–174.
- Vukadinović Radovan, „Utjecaj unutrašnjih faktora na razvoj studija o međunarodnim odnosima u Jugoslaviji”, *Politička misao*, no. 2, 1989, str. 20–40.

Milan Igrutinović

ON UNDERSTANDING THE NON-ALIGNMENT IN YUGOSLAV THEORISATION OF INTERNATIONAL RELATIONS

Abstract: The paper contributes to the historiography of the domestic science of International Relations, observed through its processing of the nonalignment in the socialist Yugoslavia period. The author has analysed the relevant academic literature that deals with the nonalignment as a concept, a movement and an interplay of social relations. Initially, the paper presents a short sketch of the development of the science of International Relation within Yugoslav social sciences, and then the development of the part of the IR science that had nonalignment as its object. The author has shown the strong threads of the Marxist approach to the International Relations in the analyses of the nonaligned movement and its genesis, but also flexibility and eclecticism in the analyses of various related topics. The author has also displayed a wide focus of such a science on the analysis of the role of internal factors in defining the foreign policy and of the importance given to the historical experience and subjectivity in action, which are characteristics of more contemporary theories like constructivism and liberalism. In that sense, the author concludes the theoretical production of that era should be evaluated in more detail, in light of the actual state of play in the science of International Relations.

Key words: non-alignment, Yugoslavia, International Relations, foreign policy, NIEO, Cold War.

UDK: 339.923:061.1EU
 Biblid: 0025-8555, 70(2018)
 Vol. LXX, br. 2, str. 147–180

Pregledni rad
 Primljen 3. jula 2018.
 Odobren 20. avgusta 2018.
 DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP1802147K>

Međunarodni problemi i izučavanje procesa evropske integracije od osnivanja zajednica do Jedinstvenog evropskog akta

Maja KOVAČEVIĆ¹

Apstrakt: Cilj ovog rada je da na osnovu istraživačkih tema obrađivanih o evropskoj integraciji u časopisu *Međunarodni problemi*, u periodu od 1949. do 1990. godine, razmotri u kojoj meri je jugoslovenska nauka o međunarodnim odnosima pratila ovaj proces i izučavala odnose Jugoslavije sa Zajednicama. Autorka zastupa tezu da je domaća nauka proučavala sve značajne aspekte procesa evropske integracije i da je išla u korak sa vremenom i sa ključnim teorijskim pravcima. Prvi posleratni period su obeležile teme od značaja za kontekst nastanka prvih Zajednica: ekonomска i politička situacija zapadnoevropskih zemalja, nemačko pitanje, Mašalov plan, dekolonizacija i neuspeh osnivanja Evropske odbrambene zajednice. Nakon nastanka prvih Zajednica, pažnju privlači izučavanje procesa ekonomске integracije uopšte, njenih modela i očekivanih efekata. Uporedno sa usporavanjem procesa integracije krajem šezdesetih i tokom sedamdesetih godina prošlog veka, teme istraživanja se usmeravaju na pojedine politike i inicijative Zajednice: zajedničku poljoprivrednu politiku, razvoj regionalne politike, sporazume o pridruživanju, politiku prema Mediteranu, inicijative u oblasti monetarne integracije. Tokom osamdesetih godina prošlog veka dominirale su teme koje su obeležile tu deceniju u procesu evropskih integracija: mediteransko proširenje, Jedinstveni evropski akt, program dovršavanja unutrašnjeg tržišta.

Ključne reči: evropska integracija, Međunarodni problemi, Evropska zajednica za ugalj i čelik, Evropska odbrambena zajednica, Evropska ekonomска zajednica, mediteransko proširenje, Jedinstveni evropski akt, Unutrašnje tržište, jugoslovenska nauka o međunarodnim odnosima.

Kako se razvijala evropska integracija, tako se razvijao i interes nauke da objasni njene fenomene. U prvom periodu, od šezdesetih godina 20. veka, istraživanja su pre svega nastojala da objasne motive procesa integracije i interes nacionalnih

¹ Autorka je vanredni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

E-pošta: maja.kovacevic@fpn.bg.ac.rs

država da formiraju međunarodne organizacije. U ovom periodu, kada je reč o izučavanju evropskih integracija, od teorija međunarodnih odnosa dominiraju neofunkcionalizam i međuvladin pristup. Neofunkcionalistička teorija, za razliku od realističkog viđenja prema kojem su države jedini značajni akteri u međunarodnim odnosima, ističe da država nije dovoljan okvir i da na regionalnu integraciju utiču i nedržavni akteri – nadnacionalne institucije i organizovani interes, pre svega ekonomski. Ova teorija je ukazala na uticaj političkih procesa u državama na njihovo delovanje u međunarodnim odnosima, kao i na to da sektorska integracija, efektom tzv. prelivanja (*spillover*), stvara sopstveni podsticaj za širenje na čitavu ekonomiju.² Nasuprot tome, međuvladin pristup, zasnovan na realizmu i neorealizmu, tumačio je evropsku integraciju pre svega kao odraz preraspodele moći u međunarodnom sistemu, tako da države članice predstavljaju jedine značajne aktere na evropskom nivou.³ Države su racionalni, unitarni akteri koji svoje interese određuju u zavisnosti od procene svog položaja u sistemu država. Iz međuvladine perspektive, cilj država članica je da štite i unapređuju svoj nacionalni interes i, kao institucionalizovan oblik saradnje među državama, evropska integracija je olakšala opstanak zapadnoevropskih država u bipolarnom svetu nakon Drugog svetskog rata.

Cilj ovog rada je da na osnovu istraživačkih tema obrađivanih o evropskoj integraciji u časopisu *Međunarodni problemi*, u periodu od 1949. do 1990. godine, razmotri u kojoj meri je jugoslovenska nauka o međunarodnim odnosima pratila ovaj proces i izučavala odnose Jugoslavije sa Zajednicama. Osnovna teza rada je da je domaća nauka proučavala sve značajne aspekte procesa integracije, od posleratnog ekonomskog, političkog i bezbednosnog konteksta, interesa najvažnijih zemalja, procesa institucionalizacije saradnje među zapadnoevropskim državama, ali i različite sektorske politike Evropske ekonomske zajednice, te da je u tom smislu išla u korak sa vremenom i sa ključnim teorijskim pravcima. Rad je podeljen u četiri dela. Prvi deo je posvećen posleratnoj Zapadnoj Evropi i prvim inicijativama u pravcu evropske integracije, drugi uspesima i neuspesima u osnivanju prvih organizacija, treći razmatra ključne aspekte kojima je tokom prvih trideset godina integracije posvećena pažnja naše nauke o međunarodnim odnosima, dok se četvrti deo odnosi na tzv. mediteransko proširenje, Jedinstveni evropski akt i program dovršavanja unutrašnjeg tržišta.

² Ernst B. Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950–1957*, Stevens and Sons, London, 1958, p. 297.

³ Videti šire: Stanley Hoffmann, *The European Sisyphus: Essays on Europe 1964–1994*, Westview Press, Boulder, 1995.

Posleratna Zapadna Evropa i prve inicijative u pravcu evropske integracije

Drugi svetski rat je predstavljao prekretnicu u evropskoj istoriji. Zapadna Evropa je bila primorana da se suoči sa svojim slabostima i neophodnošću sprečavanja budućih sukoba: dva svetska rata su počela u Evropi, kraj Drugog svetskog rata je označio kraj hegemonije Evrope i doveo do ekonomске, vojne i političke premoći Sjedinjenih Američkih Država u odnosu na evropske zemlje.⁴ Evropska privreda je uništena ratom, a vojni sektor zapadnoevropskih zemalja se našao u nezavidnom položaju sa uništenim oružjem i slabim ekonomijama koje ne daju perspektivu naoružavanja. Samo je Velika Britanija pokušavala da održi tempo naoružavanja, dok je pojava atomskog oružja zemlje Zapadne Evrope stavila u dodatno inferioran položaj. Dodatni problemi sa kojima se suočavala Zapadna Evropa odnosili su se na značajnu ulogu komunističkih partija (Italija i Francuska, na primer⁵), krah kolonijalnog sistema,⁶ početak Hladnog rata i nastanak bipolarnog sveta, što je sve uticalo da integracija bude viđena kao šansa da se zemlje postepeno izbore za Zapadnu Evropu kao novu snagu. I naravno, posleratni kontekst obeležava tzv. nemačko pitanje – kako oslobođiti nemački potencijal, ali bez obnove nemačke hegemonije.⁷ Dolaskom Harija

⁴ Pregled procesa evropske integracije u radu je, ukoliko nije drugačije naznačeno, dat prema: Dezmon Dinan, *Menjanje Europe – istorija Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 11–218.

⁵ Stanislav Vilhar, „Izbori u Italiji”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1951, str. 88–94; Zdenko Rajh, „Posle parlamentarnih izbora u Francuskoj”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1951, str. 95–99.

⁶ Kolonijalna grupa Instituta za međunarodnu politiku i privredu, „Krizi kolonijalnog sistema”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1950, str. 49–97; Mirko Paut, „Pitanje bivših italijanskih kolonija”, *Međunarodni problemi*, br. 6, 1950, str. 103–124; Brana Jevremović, „Pravo naroda na samoopredeljenje i kolonijalni sistem”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1953, str. 3–17; S. K. Karapešić, „Neki elementi krize francuskog kolonijalnog sistema”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1953, str. 11–28; Vera Nikolova, „Kolonije posle Drugog svetskog rata”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1953, str. 36–48; Jakov Mrvaljević, „Kolonijalni posedi nekad i sad”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1961, str. 219.

⁷ Milan Gavrilović, „Novi stadij nemačkog problema”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1949, str. 46–67; Marjan Hubeni, „'Njemačka pouka' – vodič kroz njenu istoriju”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1950, str. 137–142; Svetozar Polić, „Problem decentralizacije zapadnonemačke privrede posle Drugog svetskog rata”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1951, str. 31–64; Marjan Hubeni, „Životna sposobnost i puno zapošljenje – prilog pitanju privredne obnove Nemačke”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1951, str. 94–101; Stane Pavlič, „Privreda i privredna politika Zapadne Nemačke”, *Međunarodni problemi*, br. 5–6, 1952, str. 26–48; Živojin Jazić, „Nemački problem u odnosima između Istoka i Zapada”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1959, str. 62–83; Vojin Dimitrijević, „'Nemačko pitanje' u svetlu sporazuma o trgovinskim odnosima između Savezne Republike Nemačke i Nemačke Demokratske Republike”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1966, str. 67–84; Leo Mates, „U.S-U.S.S.R. Relations and the German Issue”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1972, str. 19–46.

Trumana (Harry Truman) 1945. godine na položaj predsednika SAD počinje forsiranje atlantizma i ujedinjenja zapadnoevropskih zemalja u kontekstu sukoba Istok-Zapad. SAD, a uz njih i Velika Britanija, smatrali su da slaba Zapadna Nemačka čini Zapadnu Evropu slabom, što sve slabi atlantsku alijansu. U cilju privrednog oporavka Evrope, Ujedinjene nacije u martu 1947. godine ustanovljavaju Ekonomsku komisiju za Evropu,⁸ a u junu iste godine SAD najavljuju Evropski program obnove, tzv. Maršalov plan⁹ sa ciljem podsticanja težnje ekonomske saradnje evropskih zemalja, što će 1948. godine dovesti i do osnivanja Organizacije za evropsku ekonomsку saradnju (*Organisation for European Economic Cooperation – OEEC*) kako bi zemlje obuhvaćene Maršalovim planom upravljale raspoloživim fondovima.¹⁰

Francuska je u prvim posleratnim godinama strahovala da bi u novim uslovima moglo doći do jačanja Nemačke, kao i da američka i britanska politika uprkos podele Nemačke i oduzimanja Rura imaju težnju da omoguće jačanje Nemačke, ali je i bila svesna da je preslabu da bi mogla da diktira rešenje. Pritisak na Francusku je rastao: SAD i Velika Britanija su ujedinile okupacione zone 1947. godine i podigle nivo proizvodnje u Nemačkoj. Londonskim sporazumom od juna 1948. godine Francuska je konačno prihvatiла formiranje Savezne Republike, uz poseban status oblasti Sar i međunarodnu vlast za Rur. Integracija zapadnoevropskih zemalja je bila u interesu Nemačke, jer bi joj to olakašalo izlazak iz ekonomske, političke i moralne izolacije, postepeno bi umanjivala međunarodnu kontrolu, sticala nacionalnu suverenost i vremenom mogla težiti ponovnom ujedinjavanju, a izgubljena tradicionalna tržišta na istoku bi nadoknadila u ujedinjenoj Zapadnoj Evropi. Slične motive je imala i Italija, za koju bi sticanje punopravnog statusa u novoj evropskoj strukturi predstavljalo priliku za rehabilitaciju zemlje, integracija bi olakšala borbu sa levim snagama, a dobila bi i priliku za ekonomski oporavak. Sa bezbednosnog stanovišta, formiranje Zapadnoevropske unije 1948. godine, kao prve evropske organizacije čiji cilj je bio kolektivna odbrana njenih članica, pokazalo je slabosti: manjak sredstava za sprovođenje zajedničke strategije (na raspolaganju su bile skromne

⁸ Milan Ristić, „IV Zasedanje Evropske ekonomske komisije”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1949, str. 147–152; Milan Ristić, „Peto zasedanje Evropske ekonomske komisije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1950, str. 176–185; Janvid Flere, „Šesto zasedanje Ekonomskog komiteta za Evropu”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1951, str. 112–115; Janvid Flere, „Sedmo zasedanje Evropske ekonomske komisije”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1952, str. 74–76; Janvid Flere, „VIII zasedanje Ekonomskog komiteta za Evropu”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1953, str. 112–113.

⁹ Radoš Stamenković, „Sistem ‘međuevropskih’ plaćanja u okviru Maršalovog ‘plana’”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1949, str. 105–111; Marjan Hubeni, „Jedna godina Maršalovog plana”, *Međunarodni problemi*, br. 3–4, 1949, str. 66–97.

¹⁰ Dragoslav Avramović, „Neka pitanja u vezi sa Evropskom unijom plaćanja”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1950, str. 52–99.

trupe, odbrana od eventualne sovjetske strategije bi podrazumevala povećanje vojnih budžeta), te stvarni cilj nastanka Zapadnoevropske unije nije bilo stvaranje evropske odbrane već podsticanje SAD da se vojno i politički angažuju u Evropi. Zapadnoevropske zemlje su strahovale da evropska odbrambena saradnja nije dovoljna brana od sovjetske pretnje i imale su za cilj da obezbede učešće SAD u izgradnji efikasne vojne odbrambene strukture, što će 1949. godine dovesti do potpisivanja Severoatlantskog sporazuma, a potom i do trajne bezbednosne potčinjenosti zapadnoevropskih zemalja SAD-u.¹¹

Svesna ograničenja u kojima se našla,¹² Francuska osmišljava svoju koncepciju evropske integracije kako bi kroz to kontrolisala Nemačku. Pod pritiskom da se ide u pravcu integracije, Francuska 1950. izlazi sa tri inicijative: planovima Robera Šumana (Robert Schuman) za osnivanje Evropske zajednice za ugalj i čelik i Evropske političke zajednice, kao i planom Rene Plevena (René Pilev) za stvaranje Evropske odbrambene zajednice. U ovim inicijativama, međutim, stav Velike Britanije je predstavljao problem za ostale zapadnoevropske zemlje. Velika Britanija je, naime, smatrala da i bez članstva u „ujedinjenoj Evropi“ može da održi tri ključna segmenta prisutnosti: Komonvelt, uticaj u Zapadnoj Evropi i američko-britanske odnose.¹³

Uspesi i neuspesi u osnivanju prvih organizacija evropske integracije

Evropska zajednica za ugalj i čelik

Prema predlozima za stvaranje Evropske zajednice za ugalj i čelik, ova zajednica bi, iako prvenstveno usmerena na Francusku i Nemačku, bila otvorena za učešće drugih evropskih država, ali je Istočna Evropa praktično bila isključena zbog Hladnog

¹¹ Albert Vajs, „Međunarodnopravni aspekt Severoatlantskog pakta“, *Međunarodni problemi*, br. 3–4, 1949, str. 87–97; A. Perić, „Izdaci na naoružanje država Atlantskog pakta“, *Međunarodni problemi*, br. 6, 1951, str. 84–87; J. M. Paunović, „Severno-atlantski pakt i Evropska unija“, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1952, str. 55–59; Ljubivoje Aćimović, „Vojni aspekti evropske bezbednosti“, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1972, str. 81–94.

¹² M. P. Ivanović, „Finansijski i privredni položaj Francuske republike“, *Međunarodni problemi*, br. 3–4, 1949, str. 141–159; Zdenko Rajh, „Francuska u politici američke ekspanzije“, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1950, str. 128–142.

¹³ Stevan Barać, „Osvrt na britansku spoljnu trgovinu u 1950. godini“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1951, str. 122–124; Božidar Frangeš, „Velika Britanija i zapadnoevropska integracija“, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 81–92.

rata, skandinavske zemlje su u to vreme odbacivale nadnacionalizam, a Španija je bila izolovana zbog podrške koju je general Franko pružio Hitleru.¹⁴ Stoga je predlog praktično bio moguć samo za zemlje Beneluksa i Italiju, povezane sa Nemačkom i Francuskom iz ekonomskih i strateških razloga. Većina političara zemalja Beneluksa nisu bili pristalice evrofederalizma, ali su znali da ne mogu da priušt će sebi da ostanu izvan francusko-nemačke ekonomske organizacije. Sa druge strane, premijer Italije Alcide de Gasperi (Alcide de Gasperi) bio je ubedjeni federalista, svestan da bi mu predlog o osnivanju Evropske zajednice za ugalj i čelik pomogao da ojača poziciju svoje vlade u odnosu na snažnu komunističku opoziciju. Kada je reč o stavu Velike Britanije, Šuman se nadao da će London prihvati predlog, a i zemlje Beneluksa su želete članstvo Velike Britanije kao protivtežu Francuskoj i Nemačkoj. Međutim, London je smatrao da bi prihvatanje obaveza u okviru Evropske zajednice za ugalj i čelik umanjilo njegovu nezavisnost i posebne odnose sa SAD i zemljama Komonvelta.

Pregоворi između Francuske, Nemačke, Italije i zemalja Beneluksa su započeli u junu 1950. godine kako bi razradili predlog Roberta Šumana. Francusku delegaciju je predvodio Žan Mone (Jean Monnet), a nemačku Valter Halštajn (Walter Hallstein). Najvažniji cilj Evropske zajednice za ugalj i čelik je bio očuvanje evropske bezbednosti kroz ograničenu ekonomsку integraciju. Moneov predlog je predviđao osnivanje Visoke vlasti, Parlamentarne skupštine (bez ozbiljnih ovlašćenja, osim mogućnosti da dvotrećinskom većinom raspusti Visoku vlast) i Suda. Kako su se male zemlje plašile dominacije Francuske i Nemačke i bile nepoverljive prema nadnacionalnim elementima, predvođene Holandijom (zainteresovana za bezbednosni aspekt, uplašena od hegemonije velikih, otvorena za britanske uticaje) izdejstvovale su stvaranje Saveta ministara, uz obrazloženje da pitanja uglja i čelika ne mogu biti odvojena od širih ekonomskih pitanja u kojima Visoka vlast nije imala ovlašćenja. Neposredni cilj Evropske zajednice za ugalj i čelik je bio stvaranje jedinstvenog tržišta uglja i čelika između država članica kroz ukidanje carinskih i necarinskih barijera, a Visoka vlast i Savet ministara trebalo je da donesu niz mera radi unapređenja produktivnosti, racionalizovanja distribucije, očuvanja zaposlenosti, izjednačavanja uslova rada, sprečavanja ekonomskih poremećaja. Uz to, bila je predviđena i politika konkurenkcije – borba protiv monopola i restriktivnih praksi (uključujući i mogućnost finansijskog kažnjavanja preduzeća).

Do decembra 1950. godine ugovor je gotovo bio završen. Međutim, nije bio rešen problem po pitanju Rura. Francuska je insistirala da se pre potpisivanja

¹⁴ Oskar Alevi, „Čelik u svetu”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1950, str. 27–51; M. Uradin-Vorić, „Položaj Frankove Španije u posleratnom periodu”, *Međunarodni problemi*, br. 5, 1950, str. 82–95. Videti i kasnije: D. A. Pavlović, „Frankova Španija danas”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1954, str. 123–127.

ugovora izvrši dekoncentracija industrije uglja i čelika u Ruru, koja je bila predviđena još na osnovu dogovora iz Potsdama, ali nije sprovedena. Na insistiranje Sjedinjenih Američkih Država Nemačka je pristala na francuske zahteve i Konrad Adenauer (Konrad Adenauer) i Robert Šuman su postigli dogovor da čim Evropska zajednica za ugalj i čelik počne da deluje prestane da postoji Međunarodna vlast za Rur. Međutim, pregovori nisu razrešili pitanje Sara.¹⁵ Vlada Sara koju je kontrolisala Francuska je želela da region postane sedma članica Evropske zajednice za ugalj i čelik. Francuska je potpisala Ugovor o osnivanju Evropske zajednice za ugalj i čelik u svoje i u ime Sara, a njeni predstavnici u Savetu ministara zastupali su i Sar. Ipak, Adenauer i Šuman su razmenili pisma kojima se potvrđuje da Nemačka potpisujući Ugovor o osnivanju Evropske zajednice za ugalj i čelik ne priznaje tadašnji status Sara, čiji konačni status može biti određen samo posebnim ugovorom.

Ugovor o Evropskoj zajednici za ugalj i čelik je potpisana u Parizu u aprilu 1951. godine i bilo je predviđeno da ugovor traje 50 godina.¹⁶ Predvideo je specifičnu institucionalnu strukturu: Savet ministara bi najvažnije odluke donosio jednoglasno, dok je većinsko odlučivanje podrazumevalo ponderaciju po udelu u ukupnoj proizvodnji uglja i čelika; Skupština savetodavnog karaktera čije članove biraju nacionalni parlamenti; Sud pravde kao najviša sudska instanca, čija jurisdikcija se protezala na sve članice Zajednice, a odluke bile obavezujuće kako za organe Zajednice i vlade zemalja članica, tako i za preduzeća i pojedince iz zemalja članica na koje se odnose; izvršni organ u vidu Visoke vlasti čije članove su kolegijalno imenovale zemlje članice, a sa funkcije su ih mogli smeniti samo Sud ili Skupština, odluke je donosila većinom glasova i u određenim oblastima mogla nametnuti rešenja zemljama članicama.

Početak rada Evropske zajednice za ugalj i čelik je ostao u senci događaja oko Evropske odbrambene zajednice, ali i u senci složenosti institucionalnih odredaba i odredaba o politikama. Protekao je bez velikog odjeka u javnosti, a sednica institucija su prolazile bez izveštavanja javnosti. Međutim, povoljna ekonomski klima, povećana potreba za ugljem i čelikom zbog ponovnog naoružanja i posleratnog privrednog oporavka su doprineli relativnom uspehu ove organizacije, carine i kvantitativna ograničenja su uklonjeni, ali su necarinske barijere ostale i tržište je ostalo rascepkan. Uprkos ograničenim rezultatima, osnivanje Evropske zajednice za ugalj i čelik je ostvarilo značajne rezultate: rešen je problem Rura i načinjen značajan korak u prevazilaženju francusko-nemačkog neprijateljstva, u

¹⁵ T. Stojanović, „Problem Sarske oblasti”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1952, str. 49–55.

¹⁶ Zdenko Rajh, „Značaj i suština Evropske zajednice za ugalj i čelik”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1953, str. 49–66.

oblasti ekonomске saradnje je stvoren početak na putu integracije Zapadne Evrope, a u institucionalnom smislu je stvoren sistem koji će predstavljati osnovu za dalji proces evropske integracije.

Pregovori o osnivanju Evropske odbrambene zajednice

Na pregovore o osnivanju Evropske odbrambene zajednice su uticali brojni faktori: strah Francuske od ponovnog naoružavanja Nemačke, zalaganje Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije za ponovno naoružavanje Nemačke u uslovima Hladnog rata, težnja Zapadne Nemačke da formira odbrambene snage budući da je Istočna Nemačka formirala oružane snage, a savezničke okupacione snage u Zapadnoj Nemačkoj su bile slabe i postojao je strah od invazije na Zapadnu Nemačku. Izbijanje Korejskog rata u junu 1950. godine je dodatno ojačalo stavove SAD i Velike Britanije.¹⁷ Na sednici Savetodavne skupštine Saveta Evrope u avgustu 1950. godine Winston Čerčil (Winston Churchill) je pozvao na ponovno naoružavanje Nemačke u sklopu evropskih integracija, a na ministarskom sastanku NATO-a u septembru 1950. SAD su iznele predlog da budu formirane nemačke vojne jedinice koje bi bile uključene u snage NATO-a u Evropi.¹⁸ Ovi predlozi su naišli na žestoko protivljenje Francuske koja je bila svesna da nemački položaj jača i da je ojačala pregovaračka pozicija Zapadne Nemačke u pregovorima o osnivanju Evropske zajednice za ugalj i čelik. Konrad Adenauer je povezao remilitarizaciju Nemačke sa ukidanjem Okupacionog statuta i obnovom suverenosti Nemačke. Sve ovo je primoralo Francusku da izađe sa novom inicijativom, tako da je u oktobru 1950. godine iznet plan Rene Plevena o formiranju evropske nadnacionalne armije kojom bi rukovodio evropski ministar odbrane, a postavljala bi ga evropska skupština. Za razliku od predloga SAD koji je predviđao da Nemačka formira velike oklopne jedinice, Plevenov plan je dopuštao samo formiranje manjih nemačkih pešadijskih jedinica koje bi bile deo evropske armije.

U februaru 1951. godine šest država koje su učestvovalo u stvaranju Evropske zajednice za ugalj i čelik započelo je paralelnu međuvladinu konferenciju kako bi formirali odbrambenu zajednicu.¹⁹ Velika Britanija, vodeća vojna sila u Zapadnoj

¹⁷ M. Marković, „Neke crte međunarodno-pravnog aspekta korejskog sukoba”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1951, str. 104–111.

¹⁸ Lj. Milanović, „Remilitarizacija Nemačke i velike sile”, *Međunarodni problemi*, br. 3–4, 1952, str. 77–87; J.M. Paunović, „Severno-atlantski pakt i Evropska unija”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1952, str. 55–59.

¹⁹ M. M., „Zapadna Nemačka u svetlosti Šumanovog plana i odbranbenog evropskog sistema zapadnih sila”, *Međunarodni problemi*, br. 6, 1951, str. 3–17.

Evropi, odbila je da učestvuje, što je razočaralo Francusku i zemlje Beneluksa jer isključivalo britansku protivtežu nemačkoj potencijalnoj dominaciji. Paralelno se odvijali pregovori o poništavanju Okupacionog statuta i Amerikanci su želeli da Evropska odbrambena zajednica bude sredstvo za ulazak Nemačke u NATO. Pregovori o Evropskoj odbrambenoj zajednici su predvideli Komisiju od devet članova, Savet ministara, Parlamentarnu skupštinu i Sud pravde. Evropske odbrambene snage bi bile sastavljene od nacionalnih kontingenata stavljenih na raspolaganje Zajednici, a regrutovanje, status, tehnička pravila vezana za vojne snage su trebala da budu realizovana na osnovu jedinstvenog režima. Ipak, ove snage bi bile bez strateške autonomije: komanda je pripadala NATO-u, a vrhovni komandant NATO-a za Evropu bi nadgledao organizaciju i opremljenost evropskih snaga i rukovodio njima u vreme rata.

Ugovor o Evropskoj odbrambenoj zajednici je potpisana u maju 1952. godine u Parizu. Dan ranije, Velika Britanija, Francuska, Nemačka i SAD su u Bonu potpisale zamenjivanje Okupacionog statuta brojnim obavezujućim sporazumima, i tako praktično obnovile suverenost Zapadne Nemačke.²⁰ Međutim, francuski Parlament je u avgustu 1954. godine odbacio Ugovor o Evropskoj odbrambenoj zajednici ne prihvatajući remilitarizaciju Nemačke u okvirima nadnacionalne organizacije, odbijajući američke pritiske za što bržu ratifikaciju, strahujući da će francuska vojska, uvučena u kolonijalne sukobe, biti oslabljena, a činilo se i da kraj korejskog rata i smrt Staljinu 1953. godine najavljuju period detanta u kojem više nije tako hitno osnivanje Evropske odbrambene zajednice.²¹

Britanski ministar spoljnih poslova Entoni Idn (Anthony Eden) tada izlazi sa predlogom da se Zapadnoevropskoj uniji, stvorenoj na osnovu Briselskog ugovora od 1948. godine, priključe Nemačka i Italija, što bi ovim dvema zemljama omogućilo da pristupe NATO-u. Pariskim sporazumom od oktobra 1954. godine su uneti amandmani u Briselski ugovor, i pristupile su mu Zapadna Nemačka i Italija. Sporazum je predviđao samo Savet Zapadnoevropske unije i skupštinu koju bi činili poslanici zemalja članica Zapadnoevropske unije u Savetu Evrope, bez nadnacionalnih institucija, što je, zajedno sa britanskim članstvom, obezbedilo ratifikaciju u Francuskoj.

Neuspeh Evropske odbrambene zajednice je označio i kraj pokušaja da se stvori Evropska politička zajednica. Ugovor o Evropskoj odbrambenoj zajednici je sadržao

²⁰ A. Magarašević, „Bonski sporazumi i međunarodno-pravni položaj Federalne Republike Nemačke”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1953, str. 67–84.

²¹ Bojan Cvjetić, „Borba oko Evropske odbrambene zajednice – borba za Evropu”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1954, str. 19–37; Petar Tomac, „Evropska odbrambena zajednica”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 59–71; „Jugoslavija i Evropska odbrambena zajednica”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 123–128.

odredbu kojom se Skupština Evropske odbrambene zajednice poziva da, šest meseci od svoje inauguracije, razmotri osnivanje stalne organizacije konfederalne ili federalne strukture. Ministri spoljnih poslova zemalja Evropske odbrambene zajednice su se u septembru 1952. dogovorili da zatraže od *ad hoc* skupštine da sproveđe ovu odredbu dok se čeka na ratifikaciju Ugovora o Evropskoj odbrambenoj zajednici. *Ad hoc* skupština, kojom je predsedavao Pol-Anri Spak (Paul-Henri Spaak), je u martu 1953. usvojila nacrt Ugovora o osnivanju Evropske političke zajednice koja je trebala da predstavlja okvir za Evropsku zajednicu za ugalj i čelik i Evropsku odbrambenu zajednicu. Evropska politička zajednica je trebala da ima dvodomni parlament (direktno izabrani Dom naroda i posredno izabrani Senat), Evropski izvršni savet (predsednika bi birao Senat), Savet nacionalnih ministara i Sud pravde. Međutim, neuspesi u osnivanju Evropske odbrambene zajednice i Evropske političke zajednice će preusmeriti tok integracije na ekonomске oblasti.

Ka Evropskoj ekonomskoj zajednici i EURATOM-u

Autori koji su od početka pedesetih godina prošlog veka objavljivali radove u časopisu *Međunarodni problemi* su posvećivali pažnju ekonomskoj situaciji i integraciji zemalja Zapadne Evrope. Analizirani su evropska saradnja i integracija, političke organizacije evropske integracije, pravni aspekti ovog procesa, problem jedinstva Zapadne Evrope itd.²² Pored toga, razmatrane su ekonomске prilike posebno Francuske i Nemačke.²³ Pedesete godine prošlog veka su i dalje bile obeležene pokretom dekolonizacije, čime su najviše bile pogodjene Velika Britanija i Francuska. I dok je Velika Britanija brzo reorganizovala odnose sa bivšim kolonijama kroz članstvo

²² Janvid Flere, „Privredna politika Zapadne Evrope”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1951, str. 3–23; Janvid Flere, „Integracija zapadnoevropske privrede”, *Međunarodni problemi*, br. 5, 1951, str. 34–50; N.V., „Opšte karakteristike posleratnog razvoja privrede Zapadne Evrope”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1953, str. 140–142; Vladimir Glišić, „Suština integracije Zapadne Evrope”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1953, str. 90–95; Koča Popović, „Evropska saradnja i integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 1–5; Janvid Flere, „Pokušaji privredne integracije Zapadne Evrope”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 6–37; Cvijeto Job, „Političke organizacije evropske saradnje i integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 38–58; Milan Bartoš, „Pravni aspekt evropske integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 72–80; Milan Stojaković, „Socijalisti i integracija Evrope”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 93–122; Pol Anri Spak, „Neki problemi integracije i međunarodne saradnje”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1956, str. 107–112; Vlajko Begović, „Regionalna ekonomska integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1956, str. 3–14.

²³ Zdenko Rajh, „Organizacija planiranja u Francuskoj”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1952, str. 9–25; P. T. Z., „Jedna teza o perspektivama Francuske”, *Međunarodni problemi*, br. 3–4, 1956, str. 185–189; Stane Pavlič, „Privreda i privredna politika Zapadne Nemačke”, *Međunarodni problemi*, br. 5–6, 1952, str. 26–48.

u Komonveltu, Francuska je bila uvučena u kolonijalne sukobe: rat u Indokini okončan je 1954. godine francuskim povlačenjem, a sukobi u Alžиру su trajali sve do 1962. godine. Suočen sa gubicima u ratu i gubicima kolonija, francuski premijer Gi Mole (Guy Mollet) zagovarao je liberalizaciju i tržišnu integraciju kao ključ za budućnost Francuske. Sa druge strane, Nemačka je sredinom iste decenije bila napredna, praktično suverena, i bezbedna kao članica NATO-a. U tim uslovima su vođeni pregovori o daljoj evropskoj integraciji. U junu 1955. godine je u Mesini održan sastanak ministara spoljnih poslova kako bi bio izabran naslednik Žan Monea na mestu predsednika Visoke vlasti Evropske zajednice za ugalj i čelik, ali je sastanak posvećen i predlozima za dalju ekonomsku integraciju. Jedan je bio predlog Žan Monea koji je podržao Pol-Anri Spak: obnavljanje evropskog projekta u vidu zajednice za atomsku energiju koja bi bila analogna Evropskoj zajednici za ugalj i čelik, a drugi je bio obnavljanje plana holandskog ministra spoljnih poslova Johana Bejena (Johan Beyen) za industrijsku carinsku uniju koja je prvobitno trebala da bude deo Evropske političke zajednice.

Za Nemačku nije bilo pitanje da li, već kako liberalizovati međunarodnu trgovinu – globalno kroz GATT, ili regionalno, kroz carinsku uniju ili zonu slobodne trgovine. Nemački ministar privrede i tvorac nemačkog ekonomskog čuda Ludvig Erhard (Ludwig Erhard) smatrao je da bi regionalni sporazumi ometali postizanje globalne slobodne trgovine, a od regionalnih sporazuma, carinsku uniju je smatrao nepoželjnom jer je potencijalno protekcionistička. Nasuprot tome, Valter Halštajn je u ministarstvu spoljnih poslova zagovarao carinsku uniju, smatrajući da bi istovremeno donela ekonomске koristi od liberalizacije, a političke od dublje ekonomске integracije. Francuska je bila podeljena po pitanju slobodne trgovine – imala je visoke trgovinske barijere i precenjenu valutu i pretilo joj je ekonomsko zaostajanje. Mnogo više je bila zainteresovana za atomsku energiju, sa ciljem razvijanja francuske industrije atomske energije, i za mirnodopske i za vojne svrhe, dok su druge države zazirale od francuskih ciljeva. Iako su francusko-nemački odnosi napreduvali, postojalo je kako nepoverenje u nemačko pozivanje na liberalizaciju, tako i nepoverenje u francuske namere u atomsкоj energiji. Ipak, ne želeći da Mesina završi bez rezultata, u poslednjem trenutku je dogovoren da se formira međuvladin komitet, kojim je predsedavao Pol-Anri Spak, koji će nastaviti rad na predlozima vezanim za atomsku energiju i zajedničko tržište.

Velika Britanija je odbila da učestvuje u Mesini, dajući prednost posebnim trgovinskim odnosima i preferencijskim uslovima koje je imala sa Komonveltom. Bila je zainteresovana samo za zonu slobodne trgovine koja bi bila ograničena na industrijske proizvode, a slično je žeo i Erhard. Međutim, većina političkih lidera Šestorice je želela dublju ekonomsku integraciju prema kojoj se Velika Britanija

odnosila sa prezirom i bila uverena da pregovori neće uspeti. SAD su želele zajedničko tržište za svoje izvoznike.

Još jedna okolnost je uticala na zapadnoevropske zemlje da se okrenu integraciji u nameri da ojačaju svoj položaj budući da neće uvek moći da računaju na podršku SAD – izbijanje Suecke krize.²⁴ Velika Britanija i Francuska su vojno intervenisale u Egiptu u oktobru 1956. nakon egipatske nacionalizacije Sueckog kanala, SSSR je zapretio da će pomoći Egiptu upotrebom nuklearnog oružja, a SAD su odbole da podrže Britaniju i Francusku, koje su se povukle. Došlo je i do prve nestasice u snabdevanju gorivom jer su delovi naftovoda uništeni tokom rata.²⁵ U takvim okolnostima je od juna 1956. do marta 1957. godine u Briselu vođena međuvladina konferencija o zajedničkom tržištu i EURATOM-u. Francusko-nemački uticaj je bio odlučujući. Francuski premijer Mole se zalagao za tržišnu liberalizaciju, ali je morao da izbegne direktno sukobljavanje sa protivnicima dublje integracije u Parizu („bitka za Pariz“). Njegova strategija je bila da dobije što više koncesija u pregovorima, a Petorica su izlazila u susret Francuskoj koja je ne samo ekonomski značajna, već i politički ključna za projekat integracije. Ugovor o EURATOM-u je predviđao saradnju u oblastima unapređenja istraživanja, pristupa informacijama, zaštite zdravlja i sigurnosti, obezbeđivanja investicija, isporuka ruda i atomskog goriva, kao i upotrebe nuklearnog materijala, ali je Francuska ipak bila primorana na ustupke – EURATOM neće biti korišćen u vojne svrhe.²⁶ Ipak, nezadovoljstvo u Parizu je smanjivano kako su napredovali pregovori o zajedničkom tržištu, i rasla je podrška zbog poljoprivrede. Francuska je imala najveći poljoprivredni sektor u Evropskoj ekonomskoj zajednici i uspela je da izdejstvuje da bude dogovorena zajednička poljoprivredna politika. Insistirala je i da se prekomorske teritorije država članica pridruže zajedničkom tržištu, na šta je Nemačka pristala, te je dogovorenost ustanavljanje posebnog fonda za razvojnu pomoć čiji će Nemačka biti najveći donator.

²⁴ J. Terhaj, „Britanija i Egipat“, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1954, str. 115–122; Vojislav Arsenijević, „Suecki Kanal u međunarodnim odnosima“, *Međunarodni problemi*, br. 3–4, 1956, str. 3–25; Miodrag Sukijasović, „Pravna obeležja agresije na Egipat“, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1957, str. 3–15; Bogdan Babović, „Međunarodnopravni položaj Sueckog kanala i nacionalizacija“, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1957, str. 16–41.

²⁵ Zdenko Rajh, „Energetski problemi i evropska saradnja i integracija“, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1956, str. 15–41.

²⁶ Samom osnivanju EURATOM-a nije posvećen poseban rad, ali je 1955. godine čitav jedan tematski broj bio posvećen upotrebi atomske energije. Videti: *Međunarodni problemi*, br. 1, 1955.

Trideset godina integracije

Od nastanka Evropske ekonomске zajednice naša naučna javnost se bavila evropskom integracijom koja je izazvala pažnju u svetu, i nije čudno što su to godine velikog interesovanja za neofunkcionalizam. Krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina prošlog veka, veći broj radova je bio posvećen pitanjima poput međunarodne ekonomске integracije, problema ekonomске unije, međuregionalne i međunarodne trgovine, uloge integracije u evoluciji svetske trgovine, pitanja opšte i delimične integracije, uticaja ekonomске integracije na međunarodne ekonomске odnose i ekonomске integracije kao izraza nužnosti u savremenim privrednim kretanjima, pitanja izbora integracija i finansijskih aspekata integracionih procesa.²⁷ U isto vreme, proučavana je zapadnoevropska integracija, njeni ekonomski i politički problemi, savremene tendencije integracije na Zapadu, njen uticaj na međunarodnu trgovinu, kao i granične mogućnosti ove integracije.²⁸ Imajući u vidu ovako veliko interesovanje, ne čudi što je 1961. godine objavljen tematski broj *Međunarodnih problema* u celini posvećen integracijama. Interes za

²⁷ Herman Gross, „Tendencije ka ekonomskoj integraciji na Zapadu i Istoku”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1959, str. 106–110; Vladimir Dragomanović, „Teze o problemima ekonomске integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 11–20; Vladimir Pertot, „Uloga integracije u evoluciji svetske trgovine”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 21–32; Branko Horvat, „Paralelizam u integracionom procesu”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 39–42; Stane Krašovec, „Opšta i delimična integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 43–46; Slobodan Branković, „Diskriminacioni karakter zatvorenih integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 47–52; Bora Jeftić, „Ekonomска priroda integracija i njihov odnos na međunarodne ekonomске odnose”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 53–58; Ivo Fabinc, „Suprotne tendencije u integracionim procesima”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 67–74; Đorđe Pribićević, „Ekonomска integracija kao izraz nužnosti u suvremenim privrednim kretanjima”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 81–92; Mirko Mermolja, „Neki finansijski aspekti integracionih procesa”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 105–110; Rudolf Bićanin, „Izbor integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 127–130; Janez Stanovnik, „Društveno-ekonomski značaj savremenog procesa regionalne integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 131–146;

²⁸ Stevan Barać, „Ekonomski položaj zemalja Beneluksa u okviru Zajedničkog tržišta”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1959, str. 96–105; Bogdan Babović, „Pravni aspekti Evropskih zajednica”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1960, str. 131–136; Zdenko Rajh, „Savremene tendencije integracije na Zapadu”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1960, str. 147–153; Janvid Flere, „Zapadnoevropska integracija i međunarodna trgovina”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 33–38; Hasan Hadžomerović, „Granične mogućnosti zapadnoevropske integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 59–66; Radivoj Uvalić, „Positivne i negativne strane zapadnoevropske integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 93–98; Negosava Petrović, „Zapadnoevropski radnički pokret i integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 99–104; Bogdan Babović, „Neki pravni aspekti zapadnoevropske integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1962, str. 139–158.

proces integracije nije jenjavao ni sredinom šezdesetih godina prošlog veka, kada su obrađivane teme kao što su GATT i regionalne ekonomske integracije, uticaj evropske integracije na spoljnu trgovinu i bilans plaćanja zemalja-članica, tendencije u privrednom razvoju zemalja zapadne Evrope, aspekti ekspanzije Evropske ekonomske zajednice, ali i njeni ekonomski i politički problemi.²⁹ I zaista, nakon velikih očekivanja, i ubrzanog napretka u pojedinim oblastima (npr. carinska unija je dovršena 18 meseci pre roka, Zajednička poljoprivredna politika je razvijana kao rezultat velikog interesa moćne zemlje članice), pokazalo se da u celini proces integracije počinje da usporava u drugoj polovini iste decenije. Francuska se usprotivila prelasku na većinsko odlučivanje i bojkotovala sve sednice Saveta od juna 1965. godine, što je dovelo do potpisivanja tzv. Luksemburškog sporazuma, odnosno kompromisa u januaru 1966. godine, čime je predviđeno da će, pri usvajanju odluka koje bi mogle biti donete većinskim glasanjem na predlog Komisije, a ukoliko su vrlo važni interesi jedne ili više zemalja članica u pitanju, Savet uložiti napor da u razumnom roku dođe do rešenja koja bi mogla biti prihvaćena od strane svih članova. Ovo će razviti neformalnu praksu Saveta da uvek traga za kompromisima i sprečiti širu upotrebu većinskog odlučivanja, a time i usporiti proces integracije. Na primer, u oblasti slobodnog prometa roba najveću prepreku su i dalje predstavljale necarinske barijere. Nacionalne vlade su i dalje bile pod uticajem poslovnih interesa kojima nije odgovaralo otvaranje tržišta, a proširenje će samo pogoršati situaciju zbog raširenog evroskepticizma u Velikoj Britaniji i Danskoj. Iz tih razloga, pažnja istraživača se sa opštih pitanja integracije sve više usmerava na pojedine njene aspekte kao što su Zajednička poljoprivredna politika, odnosi Zajednice sa pojedinim zemljama, razvoj regionalne politike, integracije u monetarnoj oblasti.

Paradoksi Zajedničke poljoprivredne politike

Kao što smo već napomenuli, Francuska je imala veliki poljoprivredni sektor i višak proizvoda, dok je Zapadna Nemačka imala manji poljoprivredni sektor i bila uvoznik hrane. Rimski ugovor nije sadržao detalje o Zajedničkoj poljoprivrednoj politici, već su oni trebali da budu utvrđeni pregovorima. Formalno je Komisija bila

²⁹ Milan Ristić, „GATT i regionalne ekonomske integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1965, str. 97–102; Vladislav Milenković, „Evropska ekonomska zajednica u drugoj deceniji”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1968, str. 43–62; Tomislav Popović, „Osnovne tendencije u privrednom razvoju zemalja zapadne Evrope”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1970, str. 71–86; Vladislav Milenković, „Neki aspekti ekspanzije Evropske ekonomske zajednice”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1972, str. 65–84; Negosava Petrović, „Ekonomski razvoj zapadne Evrope i evropska saradnja”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1973, str. 125–132.

predlagač i povedena je bitka između Francuske i Komisije oko dominacije u razrađivanju i primeni Zajedničke poljoprivredne politike, oko organizacija zajedničkog tržišta i nivoa cena.

Uprkos dugoj kampanji koju je komesar Siko Manšolt (Sicco Mansholt), bivši holandski ministar poljoprivrede, vodio zalažući se za uspostavljanje liberalne nadnacionalne Zajedničke poljoprivredne politike, Komisija je izgubila bitku. Kompromisi postignuti nakon dugih pregovora i oštih sukobljavanja Francuske i Nemačke su zadovoljili obe strane: nemačko tržište će biti otvoreno za francuske proizvode (što je sprečilo uvođenje sistema proizvodnih kvota), ali će cene biti određene na nivou blizu visokih nemačkih cena, kroz sistem utvrđivanja garantovanih cena (po kojima će Evropski fond za usmeravanje i garancije u poljoprivredi otkupljivati poizvode koji ne mogu da se prodaju na tržištu). Kako su ove „intervencionističke cene“ bile znatno više od svetskih, a i znatno iznad proizvodnih troškova u produktivnijim poljoprivrednim regionima u Evropi, rast viškova je bio neizbežan. Osnove Zajedničke poljoprivredne politike su konačno uobičiće 1962. godine, nakon mukotrpnih i teških pregovora, kada je čak 85 odsto poljoprivrednih proizvoda dobilo subvencije i uvedene su visoke dažbine na uvoz i premije za izvoz.

Sistem garantovanih cena je podstakao velike i efikasne proizvođače da dodatno intenziviraju proizvodnju, što ne samo da je dovelo do dalje neravnopravne raspodele – jer je do sredine devedesetih godina prošlog veka oko petina velikih proizvođača dobila oko 80 odsto ukupnih subvencija EEZ – već je stvorilo i ogromne tržišne viškove – „brda hrane“ i „jezera vina“.³⁰ Cena skladištenja otkupljenih proizvoda postajala je sve veće opterećenje za budžet Zajednice, pa je rešenje traženo u izvozu, ali je povećan izvoz doveo do poremećaja na svetskom tržištu. Ne samo da je oborio cene proizvoda i ugrozio izvoz zemalja u razvoju, kojima je poljoprivreda bila vrlo značajna grana, već je izazvao i reakciju SAD koje su ga smatrali pretnjom sopstvenom izvozu. Tako paradoksalan razvoj Zajedničke poljoprivredne politike privukao je pažnju naših istraživača.³¹

³⁰ Miroslav Prokopijević, *Evropska unija: uvod*, Službeni glasnik, Beograd, 2005, str. 155.

³¹ Ljubomir Sekulić, „Francuski plan o integraciji poljoprivrednog tržišta Zapadne Evrope“, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1952, str. 84–90; R. Vuković, „Poljoprivredni problemi u nekim evropskim zemljama“, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1953, str. 106–111; Vladislav Milenković, „Karakteristike agrarne politike Evropske ekonomске zajednice“, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1965, str. 9–36; Milica Žiberina, „O koncepciji politike cena agrarnih proizvoda u Evropskoj ekonomskoj zajednici“, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1969, str. 103–110; Jelena Stevović-Buha, „Zajednička poljoprivredna politika Evropske ekonomске zajednice i svetsko tržište“, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1987, str. 463–472; Milorad Drobac, „Suština agrarnog protekcionizma EEZ“, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1987, str. 473–489.

Evropska ekonomска zajednica, sporazumi o pridruživanju i odnosi sa mediteranskim zemljama

Evropska ekonomска zajednica je već šezdesetih godina prošlog veka počela da potpisuje sporazume o pridruživanju, najpre sa Grčkom 1961. i Turskom 1963. godine, a potom je iste godine potpisala Konvenciju iz Jaundea kojom je uspostavljeno pridruživanje 18 afričkih zemalja i Madagaskara.³² Konvencija će biti obnovljena 1969. godine, da bi je kasnije nasledile Konvencije Lome I (1975), kojom će biti obuhvaćene i britanske bivše kolonije iz Afrike, Kariba i Pacifika, a potom i Lome II (1979).³³ Uporedno su razvijani posebni odnosi sa zemljama Magreba, pre svega na inicijativu Francuske,³⁴ da bi 1972. godine Evropska ekonomска zajednica pokrenula tzv. Globalnu mediteransku politiku usmerenu na svoje južne susede.³⁵

Razvoj regionalne politike

Regionalna politika je još jedna od politika Evropske ekonomске zajednice koja je privukla pažnju jugoslovenskih istraživača. Nakon dugog perioda ambivalentnog odnosa Velike Britanije prema evropskoj integraciji i odlaska francuskog predsednika Šarl de Gola (Charles de Gaulle) sa vlasti, Velika Britanija, Danska i Irska su postale članice Evropske ekonomске zajednice 1973. godine. Između ostalog, ovo proširenje će uticati i na razvoj regionalne politike. U preambuli Rimskog ugovora kao jedan od ciljeva je navedeno smanjivanje razlika između regionalnih sprečavanje zaostajanja manje razvijenih regionala, ali su Šestorica bila relativno homogena u pogledu regionalnog razvoja, osim razlike između severa i juga u Italiji.³⁶ Kako je Italija bila bez političkog uticaja, sa Komisijom kao jedinim

³² Negosava Petrović, „Evropska ekonomска zajednica i pridružene zemlje Afrike”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1962, str. 23–51; Stevan Barać, „Ekonomski odnosi između zapadne Evrope i nerazvijenih zemalja”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1963, str. 71–82.

³³ Negosava Petrović, „Odnosi između EEZ i 18 pridruženih afričkih zemalja”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1970, str. 61–76; Jelena Stevović-Buha, „Konvencija LOME II – novi momenti i doprinosi”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1980, str. 423–432.

³⁴ Vojislav Arsenijević, „Ekonomski odnosi Francuske i Severne Afrike”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1958, str. 114–135; Jelena Stevović, „Ekonomski odnosi Francuske i Severne Afrike”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1978, str. 103–110.

³⁵ Christos G. Aristidou, „Odnosi između EEZ i mediteranskih zemalja”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1973, str. 139–148; Jelena Stevović-Buha, „Globalna politika Evropske ekonomске zajednice prema zemljama Sredozemlja”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1980, str. 645–650.

³⁶ Marija Ambrožič-Počkar, „Problemi ekonomskog podizanja nerazvijenih područja Južne Italije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1959, str. 112–124; Marija Ambrožič-Počkar, „Položaj nerazvijenih regionala u procesu nacionalne integracije u okviru EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 75–80.

saveznikom nije uspela da ubedi ostale zemlje članice da ustanove regionalnu politiku. Međutim, situacija se menja pristupanjem Velike Britanije i Irske, jer su postojale velike razlike u razvijenosti između britanskih regiona, kao i između čitave Irske i drugih država članica. I pre zvaničnog proširenja Velika Britanija, Italija i Irska su obrazovale nezvanični blok koji je zagovarao osnivanje Evropskog fonda za regionalni razvoj, do čega će i doći 1975. godine.

Integracija u oblasti monetarne politike

Pitanje monetarne integracije je u više navrata bilo na dnevnom redu Evropske ekonomske zajednice. Na Samitu u Hagu 1969. godine je naloženo Savetu da zajedno sa Komisijom tokom 1970. napravi plan za fazno osnivanje Ekonomске i monetarne unije. Francuska je videla Ekonomsku i monetarnu uniju pre svega kao instrument za obuzdavanje monetarne nezavisnosti Nemačke, ali i kao podršku svojoj ugroženoj valuti, dok je nemački interes bio više strateški nego ekonomski: monetarna unija je bila viđena kao sredstvo da umiri zabrinutost Francuske zbog nemačke istočne politike, i kao potvrda trajnog opredeljenja Zapadne Nemačke za integraciju. Izrada plana je poverena Pjer Verneru (Pierre Werner), premijeru Luksemburga u čijem će komitetu brzo doći do podele na "ekonomiste" (nemačke i holandske preferencije: visok nivo konvergencije ekonomskih politika mora prethoditi monetarnoj uniji) i "monetariste" (francuske i belgijske preferencije: monetarna unija će svojim nastankom doneti ekonomsku konvergenciju). Vernerov izveštaj iz 1970. godine je predložio da se paralelno sprovode ekonomska konvergencija i koordinacija monetarnih politika, a da u konačnoj fazi zemlje članice promene Rimski ugovor, formiraju nova tela na evropskom nivou i daju dodatna ovlašćenja Parlamentu kako bi bio kompenziran gubitak nacionalnih ovlašćenja u ekonomskim i monetarnim pitanjima. Savet je 1971. godine usvojio program za ostvarivanje Ekonomске i monetarne unije u fazama do 1980., ali program neće uspeti pre svega zbog međunarodne monetarne krize koja je nastala nakon kraja konvertibilnosti dolara 1971. godine.³⁷

Druga velika inicijativa Evropske ekonomske zajednice u oblasti monetarne politike je bio Evropski monetarni sistem. Uprkos neuspeha u ostvarivanju Ekonomске i monetarne unije, situacija se promenila 1978. godine jer je stalno smanjenje vrednosti dolara i tome odgovarajuće jačanje marke smanjivalo konkurentnost nemačkog izvoza i pretilo radnim mestima u Zapadnoj Nemačkoj.

³⁷ Vladimir Glišić, „Krisa bretonvudskog međunarodnog monetarnog sistema”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1973, str. 9–28; Šorđe Lađević, „O monetarnoj integraciji u Evropskoj ekonomskoj zajednici”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1973, str. 83–106.

Stoga je kancelar Helmut Šmit (Helmut Schmidt) želeo da zaštitи Nemačku od ovakvih uticaja SAD osnivanjem evropskog monetarnog sistema. Zaobilazeći Komisiju, evropski monetarni sistem je postao francusko-nemačka inicijativa na osnovu koje će 1979. godine biti uspostavljen mehanizam konverzije valuta zasnovan na evropskoj obračunskoj jedinici (ECU), veštačkoj obračunskoj jedinici koju je činila korpa valuta koje su u njoj učestvovale. Valute su mogle fluktuirati jedna u odnosu na drugu u meri plus-minus 2,5% od svoje vrednosti (italijanska, kasnije španska i portugalska valuta do 6%), a ministri finansija i centralne banke su se morali saglasiti o promenama pariteta. Nemačka je insistirala da države sa slabim valutama (Francuska i Italija) preuzimaju mere fiskalne i monetarne politike kako bi ostale u dogovorenom opsegu.³⁸

Mediteransko proširenje, jedinstveni evropski akt i program dovršavanja unutrašnjeg tržišta

Osamdesete godine prošlog veka su u procesu evropske integracije svakako obeležili tzv. mediteransko proširenje, kao i usvajanje Jedinstvenog evropskog akta i programa za dovršavanje unutrašnjeg tržišta, a sve tri inicijative su privukle značajnu pažnju jugoslovenskih stručnjaka za međunarodne odnose.

Mediteransko proširenje

Sedamdesetih godina prošlog veka je došlo do promena režima u Portugaliji, Španiji i Grčkoj. Grčka vlada je u junu 1975. podnela kandidaturu za članstvo smatruјуći to sredstvom za konsolidaciju demokratije. Mišljenje Komisije je bilo da treba biti vrlo oprezan kada su u pitanju mogućnosti Grčke da u tom trenutku ispuni zahteve članstva, ali je Savet ministara prenebregao njeno mišljenje i odlučio da otpočnu pregovori. Nakon tri godine teških pregovora, Sporazum o pristupanju je potpisana 1979. godine, a Grčka postala članica 1981. Kandidature Portugalije i Španije su usledile 1977. godine, i kao i u slučaju Grčke, razlozi za prihvatanje kandidature ovih zemalja su bili pre svega politički u kontekstu Hladnog rata – strah da bi nestabilnost novih režima mogla da otvoriti put komunističkom uticaju, a u slučaju Španije to je bila i nagrada za njeno prihvatanje članstva u NATO-u, budući da je zbog strateškog položaja u Mediteranu članstvo Španije bilo od vitalnog značaja

³⁸ Đorđe Lađević, „Evropski monetarni sistem”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1979, str. 75–104; David Savin, „Evropski monetarni sistem”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 244–251.

vojnoj alijansi.³⁹ Ugovori o pristupanju ove dve zemlje potpisani su 1985. godine, a one postale članice 1986. Iako sve tri zemlje nisu istovremeno postale članice Evropske ekonomske zajednice, o njima se najčešće govori kao o „mediteranskom proširenju” koje je donelo ojačanu ulogu Sredozemlja u politici Zajednice, ali i novu spoljnopolitičku dimenziju odnosa sa zemljama Latinske Amerike.⁴⁰

Inicijative za izmenu ugovora i dovršavanje unutrašnjeg tržišta tokom osamdesetih godina 20. veka

Na početku osamdesetih godina prošlog veka, predstavnici industrije, nacionalnih vlada i Komisije su bili zabrinuti zbog neodgovarajućeg razvoja visoke tehnologije u Zapadnoj Evropi. Potpredsednik Komisije Etjen Davignon (Étienne Davignon) zalagao se za restrukturiranje zastarelih industrijalaca i dovršavanje unutrašnjeg tržišta i mobilisao je glavne evropske proizvođače u sektoru visoke tehnologije. Na inicijativu Komisije, 1982. godine je pokrenut pilot projekat Evropski strateški program za istraživanje i razvoj u informacionim tehnologijama (*ESPRIT*), što je ojačalo poverenje u sposobnost Komisije da unapredi interes evropskih proizvođača, a Savet je 1983. usvojio Prvi okvirni program za istraživanje i razvoj. Komisija je agresivno zagovarala dovršavanje unutrašnjeg tržišta i iskoristila presudu *Cassis de Dijon* (1979) da, umesto harmonizacije, razvije princip međusobnog priznavanja nacionalnih pravila i standarda.⁴¹ Veliki industrijalci su postali saveznici Komisije i 1983. godine je osnovan Evropski okrugli sto industrijalaca. Činilo se da se promene nagoveštavaju.⁴²

I Evropski parlament je zagovarao dovršavanje unutrašnjeg tržišta i bio posebno aktivran u promociji Evropske unije. Odbor za institucionalne poslove Evropskog parlamenta, čiji izvestilac je bio Altiero Spineli (Altiero Spinelli), sačinio je nacrt ugovora o Evropskoj uniji koji je većina u Parlamentu podržala 1984. godine, što je doprinelo stvaranju atmosfere za promenu Ugovora o Evropskoj ekonomskoj zajednici.⁴³ I drugi

³⁹ Trivo Inđić, „Savremena Španija”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1977, str. 79–104.

⁴⁰ Branislava Alendar, „Posledice proširenja Evropske ekonomske zajednice”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 154–166; Borut Župan, „Uticaj proširenja EEZ na zemlje u razvoju”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 337–342; Miroslav Jovanović, „Latinsko proširenje Evropske zajednice i Mediteran”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 364–370.

⁴¹ *Rewe-Zentral AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein*, Judgment of the Court of 20 February 1979, European Court Reports 1979-00649.

⁴² Jelena Stevović-Buha, „Evropska ekonomska zajednica – pogled u budućnost”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1983, str. 582–588.

⁴³ Jelena Kamber, „Evropska ekonomska zajednica i pokušaj stvaranja Evropske unije: od Plana Spinelli do Jedinstvenog akta”, *Međunarodni problemi*, br. 1–2, 1985, str. 111–128.

faktori su uticali na neophodnost promena: tehnološko zaostajanje EEZ, jaz između njene ekonomске i političke uloge, rast troškova i pitanje finansiranja EEZ, mediteransko proširenje i povećana potreba finansiranja manje razvijenih, blokada odlučivanja – često pribegavanje jednoglasnom odlučivanju u Savetu, kao i sve različitiji interesi zemalja članica nakon proširenja. Kombinacija agitovanja Komisije, parlamentaraca i zemalja članica je dovela do odluke na Samitu u Fontenblou 1984. godine da se formiraju dva komiteta. Komitet za Evropu građana, tzv. Adonino komitet će predložiti da se preduzmu mere (zastava, himna, dan Evrope, razmene studenata, itd.) koje treba da doprinesu smanjivanju distance između EEZ i građana i razvijanju evropskog identiteta. Komitet za institucionalna pitanja, tzv. Dodžov komitet je predložio šиру primenu kvalifikovanog većinskog odlučivanja u Savetu, šira ovlašćenja za Parlament i Komisiju, kao i nove inicijative, uključujući i spoljnu politiku.

Program za dovršavanje unutrašnjeg tržišta

Komisija je 1985. godine napravila nacrt programa (tzv. Bela knjiga) za zaokruživanje jedinstvenog tržišta koji će biti usvojen na Samitu u Miljanu iste godine. Kao rok za ostvarivanje unutrašnjeg tržišta (prostor bez unutrašnjih granica u kojem je obezbeđena sloboda kretanja roba, lica, usluga i kapitala) definisana je 1992. godina. Bela knjiga je sadržala 300 mera u oblastima javnih nabavki, slobode kretanja radne snage, slobode pružanja usluga, kretanja kapitala, transporta, novih tehnologija, kompanijskog prava, intelektualne svojine, oporezivanja kompanija. Mere su imale za cilj uklanjanje fizičkih, tehničkih i fiskalnih barijera na unutrašnjem tržištu, kao i detaljni akcioni plan po kojem se mogao meriti napredak. Najveći deo su činile mera za uklanjanje tehničkih prepreka trgovini (standardi, testiranje, sertifikacija), nastojalo se da se maksimalno koristi međusobno priznavanje, a tamo gde to nije bilo moguće, da se vrši harmonizacija na nivou Zajednice. Za razliku od starog pristupa koji je podrazumevao razvoj jedinstvenog seta tehničkih specifikacija za određeni proizvod, usvojen je novi po kojem direktive Evropske ekonomске zajednice treba da vrše harmonizaciju osnovnih zdravstvenih i bezbednosnih standarda, evropska tela za standardizaciju (CEN, CENELEC, ETSI) da vrše detaljne tehničke specifikacije, a nacionalni organi da nadziru tržište. Pristupilo se ukidanju graničnih prelaza za prevoz robe, izmeni carinskih formalnosti, procedura i inspekcija, kao i uvođenju novog statističkog sistema za praćenje trgovine među zemljama članicama. U cilju liberalizacije kretanja ljudi, a kako bi pojačale pritisak na druge članice da otvore unutrašnje granice EEZ, Francuska, Nemačka i zemlje Beneluksa su u Šengenu 1985. godine potpisale sporazum o uklanjanju procedura na unutrašnjim granicama.

Mnoge od mera sadržane u Beloj knjizi su bile rezultat ranijih napora Komisije da unapredi unutrašnje tržište, ali tada nije bilo saglasnosti zemalja članica. U drugoj

polovini 80-ih godina prošlog veka okolnosti su se promenile i usledila je snažna legislativna aktivnost u sproveđenju programa, na šta je reagovalo i tržište ukrupnjivanjem preduzeća u očekivanju efekata jedinstvenog tržišta: primera radi, 1987. godine je bilo 68 velikih kupovina i spajanja preduzeća na tržištu Zajednice, a već 1988. čak 300. 1988. godine je objavljen izveštaj „Troškovi Ne-Evrope”, koji je bio rezultat velikog istraživačkog projekta koji je finansirala Evropska ekonomski zajednica, a vodio bivši zvaničnik Komisije i ugledni italijanski ekonomista Paolo Čečini (Paolo Cecchini). U izveštaju je procenjeno da bi nedovršavanje unutrašnjeg tržišta proizvelo gubitak od 200 milijardi ekija.

Jedinstveni evropski akt

Samit u Milanu je ostao upamćen i po tome što su francuski predsednik Fransoa Miteran (François Mitterrand) i nemački kancelar Helmut Kol (Helmut Kohl) sve iznenadili snažno zagovarajući međuvladinu konferenciju za reformu ugovora, čemu se britanska premijerka Margaret Tačer (Margaret Thatcher) protivila. Italijanski premijer Bettino Kraksi (Bettino Craxi) postavio je presedan tražeći glasanje u kojem su Danska, Grčka, i Velika Britanija ostale u manjini, nakon čega ove tri zemlje odlučuju da podrže većinu kako bi izbegle izolaciju, budući da su Francuska i Nemačka jasno stavile do znanja da neće odustati.

Neobičan naziv ovog ugovora je rezultat kompromisa. Nazvan je jedinstvenim zato što je potpisana jedan ugovor umesto pojedinačnih o Evropskoj ekonomskoj zajednici i saradnji u spoljnoj politici, dok je termin „akt” korišćen zato što je termin „ugovor” u tom trenutku bio suviše kontroverzan. Usvajanjem Jedinstvenog evropskog akta evropska politička saradnja je postala ugovorom regulisani oblik evropske integracije, čime je Evropska zajednica nastojala da unapredi svoju ulogu na međunarodnoj sceni.⁴⁴ Odredbe o saradnji u oblasti spoljne politike su bile rezultat kompromisa između Velike Britanije, Irske, i posebno Danske, koje su želele da se politička saradnja reguliše posebnim ugovorom i ostalih zemalja koje su želele jedinstven pravni okvir. Otuda Jedinstveni evropski akt sadrži dva pravna režima: komunitarni, koji se odnosi na Evropske zajednice, i međuvladin, na kojem se zasniva saradnja u oblasti spoljne politike. Jedinstveni evropski akt je institucionalizovao Evropski savet iako nije odredio njegove nadležnosti.⁴⁵ Ugovor je proširio ovlašćenja Parlamenta, dajući mu pravo na drugo čitanje kroz proceduru

⁴⁴ Dragan Županjevac, „Evropska zajednica kao subjekt međunarodnog prava i međunarodnih odnosa”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1986, str. 373–390.

⁴⁵ Giuseppe Vedovato, „Evropski savet – njegove delatnosti i funkcije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1973, str. 105–114.

saradnje i pravo na davanje saglasnosti na sporazume o pridruživanju i pristupanju. Uneta je odredba o jačanju ekonomске i socijalne kohezije, nešto su proširene odredbe o socijalnoj politici, a ugovor je obuhvatio i politiku zaštite životne sredine i naučno-tehnološka istraživanja i razvoj. Jedinstveni evropski akt je potpisana u Luksemburgu u februaru 1986. godine, a stupio je na snagu jula 1987. godine nakon procesa ratifikacije tokom kojeg su održani i referendumi u Danskoj i Irskoj.

Usvajanje Jedinstvenog evropskog akta i programa za dovršavanje unutrašnjeg tržišta je privuklo veliku pažnju i van granica Zajednice, sve je više preuzeća osnovano u Evropskoj ekonomskoj zajednici, u zemljama EFTA se pojavila zabrinutost zbog efekata isključenosti iz unutrašnjeg tržišta što će kasnije dovesti do stvaranja Evropske ekonomsko-političke zajednice (*European Economic Area – EEA*), a SAD su u prvom trenutku reagovale nepoverenjem, zazirući od stvaranja „tvrđave Evrope“. Ponovo idući u korak sa vremenom, časopis *Međunarodni problemi* je 1987. godine čitav broj posvetio ovoj etapi procesa evropske integracije, pitanjima snage i slabosti sistema Evropske ekonomsko-političke zajednice, njenoj socijalnoj politici, jačanju neoprotekcionizma i pogoršanju položaja zemalja ne-članica, energetskoj politici Zajednice, njenom tehnološkom jačanju i izgledima za evropsku industrijsku strategiju,⁴⁶ kao i odnosima Jugoslavije sa EEZ.⁴⁷ Jugoslavija je 1970. i 1973. godine potpisala trgovinske sporazume

⁴⁶ Ljubiša S. Adamović, „Snaga i slabost sistema EEZ“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 139–153; Edita Vajs, „Socijalna politika u EEZ“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 209–231; Ljubiša S. Adamović, „Jačanje neoprotekcionizma i pogoršanje položaja zemalja-nečlanica EEZ“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 231–243; Mirjana Jevtić, „Stanje i perspektive robne razmene zemalja EEZ u oblasti primarnih proizvoda“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 258–266; Mirjana Jevtić, „Energetska politika zemalja EEZ“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 267–295; Milan Vojnović, „Tehnološko jačanje EEZ i politika prema Mediteranu“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 277–295; Jelena Stevović-Buha, „Izgledi za evropsku industrijsku strategiju“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 296–305; Mirko Stojčević, „Mogućnosti sprovodenja zajedničke strategije industrijskog razvoja i odgovarajuće politike strukturnog prilagođavanja zemalja EEZ“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 306–322; Vera Pilić-Rakić, „EEZ u procesu internacionalizacije i novog kvaliteta konkurenčije“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 348–358.

⁴⁷ Dragana Đurić-Bjelić, „Neke od mogućih posledica ulaska Španije i Portugalije u EEZ na robnu razmenu Jugoslavije sa EEZ“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 167–175; Gordana Kovačević, „Spoljnotrgovinska saradnja Jugoslavije sa EEZ“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 176–188; Edita Stojić-Imamović, „Ekonomski odnosi Jugoslavije sa Grčkom kao novom članicom EEZ“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 189–194; Obrad Đurđević, „Finansijsko-bankarska saradnja SFRJ-EEZ“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 195–208; Branislava Alendar, „Spoljnotrgovinska politika EEZ i posledice po privredu Jugoslavije“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 252–157; Edita Vajs, „Spoljne migracije jugoslovenskih radnika i odnosi sa EEZ“, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 323–328; Duško Lopandić, „Mesto EEZ u institucionalnom sistemu razvijenih zemalja i perspektive odnosa s Jugoslavijom“, *Međunarodni*

sa EEZ, da bi joj sporazumom iz 1980. bio dodeljen preferencijalni status u trgovini sa Zajednicom. Brojna pitanja su bila od interesa za jugoslevenske istraživače, od posledica pristupanja Grčke, Španije i Portugalije na robnu razmenu Jugoslavije sa Zajednicom, spoljnotrgovinske politike Zajednice i posledice po privredu Jugoslavije, preko pitanja finansijsko-bankarske saradnje, do pitanja spoljnih migracija jugoslovenskih radnika i odnosa sa Zajednicom u tom kontekstu.

Zaključak

Časopis *Međunarodni problemi* kao časopis posvećen naučnom izučavanju različitih aspekata međunarodnih odnosa dao je vrlo značajan doprinos praćenju procesa evropske integracije u jugoslovenskoj stručnoj javnosti. Pažnja stručnjaka je, pored već navedenih tema, bila usmerena i na dodatne faktore koji su uticali na proces evropske integracije: uloge pojedinih zemalja članica,⁴⁸ odnose sa Sjedinjenim Američkim Državama,⁴⁹ ali i širi kontekst odnosa Istok-Zapad.⁵⁰ Kada se tome dodaju i prilozi, na primer, Fransoa Dišena ili Pol-Anri Spaka, vidi se da su Institut za

problemii, br. 2–3, 1987, str. 343–347; Mladen Andrić, „Treće proširenje Evropske zajednice – neke implikacije na intramediteranske odnose i položaj Jugoslavije”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 359–363; Obrad Đurđević, „Hronologija odnosa SFRJ–EEZ (1962–1986)”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 371–374. Treba napomenuti da nisu samo u ovom tematskom broju *Međunarodnih problema* objavljeni radovi posvećeni odnosu Jugoslavije i EEZ. Videti i: Milica Žiberina, „Neki problemi ekonomskih odnosa Jugoslavije sa Evropskom ekonomskom zajednicom”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1969, str. 51–66; Duško Lopandić, „Evropska ekonomска zajednica, sredozemne zemlje i položaj Jugoslavije”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1984, str. 238–261; Gavro Cerović, „Politika i pravci unapređenja statusa i položaja Jugoslavije u Evropi u uslovima očekivanih promjena unutar i između evropskih integracionih grupacija”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1988, str. 329–348.

⁴⁸ Pored već navedenih radova o Francuskoj i Velikoj Britaniji, više radova je bilo posvećeno Zapadnoj Nemačkoj. Videti npr: Slobodan Tanović, „Povratak Nemačke na svetsko tržište”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1957, str. 148–150; Anton Kolendić, „Savezna Republika Nemačka u posleratnoj međunarodnoj politici”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1963, str. 47–62.

⁴⁹ Radovan Vukadinović, „Sjedinjene Američke Države i atlantska suradnja”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1971, str. 103–122; Arsen Jovanović, „Ekonomski odnosi zapadna Evropa-SAD”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1973, str. 133–138; Claudio A. Cioffi-Revilla, „Evropska zajednica i evropsko-američki odnosi: politička analiza”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1981, str. 285–298.

⁵⁰ Stanislav Vilhar, „Marginalije uz politiku Zapadne Europe”, *Međunarodni problemi*, br. 5, 1951, str. 3–13; Živojin Jazić, „Razvoj odnosa Istok – Zapad i nove tendencije u Evropi”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1966, str. 59–82; Ljubivoje Aćimović i Vladimir Glišić, „Intra-European Relations u 1970-im godinama”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1972, str. 47–80.

međunarodnu politiku i privpedu i časopis *Međunarodni problemi* ostvarivali saradnju i sa neposrednim učesnicima procesa evropske integracije.⁵¹ Proces evropske integracije će doživeti značajnu transformaciju naročito nakon usvajanja Jedinstvenog evropskog akta i ostvarenja zajedničkog tržišta. Od početka devedesetih godina prošlog veka nju karakteriše sve širi prenos ovlašćenja sa zemalja članica na nadnacionalne institucije, povećanje učešća većinskog odlučivanja i evolucija sistema usvajanja odluka, kao i stvaranje Evropske unije. Nažalost, upravo u vreme procvata izučavanja evropskih integracija, Jugoslavija će doživeti svoj kraj. Najavljujući mogućnost proširenja, dr Ranko Petković je 1987. godine objavio rad na temu mogućnosti uključivanja neutralnih i nesvrstanih zemalja u Zajednicu.⁵² I dok su neutralne Austrija, Finska i Švedska postale članice 1995. godine, odnosi Jugoslavije sa Evropskom ekonomskom zajednicom/Evropskom unijom će na samom početku poslednje decenije prošlog veka poprimiti tragičan tok.

Bibliografija

- Aćimović, Ljubivoje, „Vojni aspekti evropske bezbednosti”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1972, str. 81–94.
- Aćimović, Ljubivoje, Glišić, Vladimir, „Intra-European Relations u 1970-im godinama”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1972, str. 47–80.
- Adamović, Ljubiša S., „Jačanje neoprotekcionizma i pogoršanje položaja zemalja-nečlanica EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 231–243.
- Adamović, Ljubiša S., „Snaga i slabost sistema EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 139–153.
- Alendar, Branislava, „Posledice proširenja Evropske ekonomске zajednice”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 154–166.
- Alendar, Branislava, „Spoljnotrgovinska politika EEZ i posledice po privredu Jugoslavije”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 252–157.
- Alevi, Oskar, „Čelik u svetu”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1950, str. 27–51.
- Ambrožić-Počkar, Marija, „Položaj nerazvijenih regiona u procesu nacionalne integracije u okviru EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 75–80.

⁵¹ Fransoa Dišen je bio jedan od ključnih saradnika Žan Monea. Francois Duchene, „Snaga i ravnoteža u savremenom društvu” (predavanje), *Međunarodni problemi*, br. 1, 1971, str. 107–110.

⁵² Ranko Petković, „Mogućnost uključivanja neutralnih i nesvrstanih zemalja u EEZ?”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 329–336.

- Ambrožič-Počkar, Marija, „Problemi ekonomskog podizanja nerazvijenih područja Južne Italije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1959, str. 112–124.
- Andrić, Mladen, „Treće proširenje Evropske zajednice – neke implikacije na intramediteranske odnose i položaj Jugoslavije”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 359–363.
- Aristidou, Christos G., „Odnosi između EEZ i mediteranskih zemalja”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1973, str. 139–148.
- Arsenijević, Vojislav, „Suecki kanal u međunarodnim odnosima”, *Međunarodni problemi*, br. 3–4, 1956, str. 3–25.
- Arsenijević, Vojislav, „Ekonomski odnosi Francuske i Severne Afrike”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1958, str. 114–135.
- Avramović, Dragoslav, „Neka pitanja u vezi sa Evropskom unijom plaćanja”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1950, str. 52–99.
- Babović, Bogdan, „Međunarodnopravni položaj Sueckog kanala i nacionalizacija”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1957, str. 16–41.
- Babović, Bogdan, „Neki pravni aspekti zapadnoevropske integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1962, str. 139–158.
- Babović, Bogdan, „Pravni aspekti Evropskih zajednica”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1960, str. 131–136.
- Barać, Stevan, „Ekonomski odnosi između zapadne Evrope i neravjenih zemalja”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1963, str. 71–82.
- Barać, Stevan, „Ekonomski položaj zemalja Beneluksa u okviru Zajedničkog tržišta”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1959, str. 96–105.
- Barać, Stevan, „Osvrt na britansku spoljnu trgovinu u 1950. godini”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1951, str. 122–124.
- Bartoš, Milan, „Pravni aspekt evropske integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 72–80.
- Begović, Vlajko, „Regionalna ekonomska integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1956, str. 3–14.
- Bićanin, Rudolf, „Izbor integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 127–130.
- Branković, Slobodan, „Diskriminacioni karakter zatvorenih integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 47–52.
- Cerović, Gavro, „Politika i pravci unapređenja statusa i položaja Jugoslavije u Evropi u uslovima očekivanih promjena unutar i između evropskih integracionih grupacija”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1988, str. 329–348.

- Cioffi-Revilla, Claudio A., „Evropska zajednica i evropsko-američki odnosi: politička analiza”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1981, str. 285–298.
- Cvjetić, Bojan, „Borba oko Evropske odbrambene zajednice – borba za Evropu”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1954, str. 19–37.
- Dimitrijević, Vojin, „Nemačko pitanje” u svetlu sporazuma o trgovinskim odnosima između Savezne Republike Nemačke i Nemačke Demokratske Republike”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1966, str. 67–84.
- Dinan, Dezmon, *Menjanje Evrope – istorija Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Dragomanović, Vladimir, „Teze o problemima ekonomске integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 11–20.
- Drobac, Milorad, „Suština agrarnog protekcionizma EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1987, str. 473–489.
- Durđević, Obrad, „Finansijsko-bankarska saradnja SFRJ–EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 195–208.
- Durđević, Obrad, „Hronologija odnosa SFRJ–EEZ (1962–1986)”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 371–374.
- Đurić-Bjelić, Dragana, „Neke od mogućih posledica ulaska Španije i Portugalije u EEZ na robnu razmenu Jugoslavije sa EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 167–175.
- Fabinc, Ivo, „Suprotne tendencije u integracionim procesima”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 67–74.
- Flere, Janvid, „Integracija zapadnoevropske privrede”, *Međunarodni problemi*, br. 5, 1951, str. 34–50.
- Flere, Janvid, „Pokušaji privredne integracije Zapadne Evrope”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 6–37.
- Flere, Janvid, „Privredna politika Zapadne Evrope”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1951, str. 3–23.
- Flere, Janvid, „Sedmo zasedanje Evropske ekonomске komisije”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1952, str. 74–76.
- Flere, Janvid, „Šesto zasedanje Ekonomске komisije za Evropu”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1951, str. 112–115.
- Flere, Janvid, „VIII zasedanje Ekonomске komisije za Evropu”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1953, str. 112–113.
- Flere, Janvid, „Zapadnoevropska integracija i međunarodna trgovina”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 33–38.

- Fontaine, Andre, „Spoljna politika Francuske posle De Gola” (predavanje), *Međunarodni problemi*, br. 3, 1969, str. 129–132.
- Franeš, Božidar, „Velika Britanija i zapadnoevropska integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 81–92.
- Gavrilović, Milan, „Novi stadij nemačkog problema”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1949, str. 46–67.
- Glišić, Vladimir, „Krisa bretonvudskog međunarodnog monetarnog sistema”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1973, str. 9–28.
- Glišić, Vladimir, „Suština integracije Zapadne Europe”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1953, str. 90–95.
- Gross, Herman, „Tendencije ka ekonomskoj integraciji na Zapadu i Istoku”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1959, str. 106–110.
- Haas, Ernst B., *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950–1957*, Stevens and Sons, London, 1958.
- Hadžiomerović, Hasan, „Granične mogućnosti zapadnoevropske integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 59–66.
- Hoffmann, Stanley, *The European Sisyphus: Essays on Europe 1964–1994*, Westview Press, Boulder, 1995.
- Horvat, Branko, „Paralelizam u integracionom procesu”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 39–42.
- Hubeni, Marijan, „Jedna godina Maršalovog plana”, *Međunarodni problemi*, br. 3–4, 1949, str. 66–97.
- Hubeni, Marijan, „Zajedničko tržište i trgovina poljoprivrednim proizvodima” (predavanje), *Međunarodni problemi*, br. 4, 1958, str. 60–66.
- Hubeni, Marijan, „Pregled ekonomске situacije Evrope u 1949. godini”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1950, str. 168–176.
- Hubeni, Marijan, „'Njemačka pouka' – vodič kroz njenu istoriju”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1950, str. 137–142.
- Hubeni, Marijan, „Životna sposobnost i puno zapošljenje – prilog pitanju privredne obnove Nemačke”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1951, str. 94–101.
- Indić, Trivo, „Savremena Španija”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1977, str. 79–104.
- Ivanović, M. P., „Finansijski i privredni položaj Francuske republike”, *Međunarodni problemi*, br. 3–4, 1949, str. 141–159.
- Jazić, Živojin, „Nemački problem u odnosima između Istoka i Zapada”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1959, str. 62–83.

- Jazić, Živojin, „Razvoj odnosa Istok-Zapad i nove tendencije u Evropi”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1966, str. 59–82.
- Jeftić, Bora, „Ekonomski prirodni integracijski i njihov odnos na međunarodne ekonomski odnose”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 53–58.
- Jevremović, Brana, „Pravo naroda na samoopredeljenje i kolonijalni sistem”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1953, str. 3–17.
- Jevtić, Mirjana, „Energetska politika zemalja EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 267–295.
- Jevtić, Mirjana, „Stanje i perspektive robne razmene zemalja EEZ u oblasti primarnih proizvoda”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 258–266.
- Job, Cvijeto, „Političke organizacije evropske saradnje i integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 38–58.
- Jovanović, Arsen, „Ekonomski odnosi Zapadna Evropa-SAD”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1973, str. 133–138.
- Jovanović, Miroslav, „Latinsko proširenje Evropske zajednice i Mediteran”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 364–370.
- Kamber, Jelena, „Evropska ekonomski zajednica i pokušaj stvaranja Evropske unije: od Plana Spinelli do ‘Jedinstvenog akta’”, *Međunarodni problemi*, br. 1–2, 1985, str. 111–128.
- Karapešić, S. K., „Neki elementi krize francuskog kolonijalnog sistema”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1953, str. 11–28.
- Kolendić, Anton, „Savezna Republika Nemačka u posleratnoj međunarodnoj politici”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1963, str. 47–62.
- Kolonijalna grupa instituta, „Krisa kolonijalnog sistema”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1950, str. 49–97.
- Kovačević, Gordana, „Spoljnotrgovinska saradnja Jugoslavije sa EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 176–188.
- Krašovec, Stane, „Opšta i delimična integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 43–46.
- Krekeler, Heinz, „SR Nemačka u međunarodnim odnosima” (predavanje), *Međunarodni problemi*, br. 2, 1968, str. 133–136.
- Lađević, Đorđe, „Evropski monetarni sistem”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1979, str. 75–104.
- Lađević, Đorđe, „O monetarnoj integraciji u Evropskoj ekonomskoj zajednici”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1973, str. 83–106.

- Lađević, Đorđe, Prikaz: James E. Meade, Problems of Economic Union, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1958, str. 132–134.
- Lopandić, Duško, „Evropska ekonomska zajednica, sredozemne zemlje i položaj Jugoslavije”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1984, str. 238–261.
- Lopandić, Duško, „Mesto EEZ u institucionalnom sistemu razvijenih zemalja i perspektive odnosa s Jugoslavijom”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 343–347.
- M., M., „Zapadna Nemačka u svetlosti Šumanovog plana i odbranbenog evropskog sistema zapadnih sila”, *Međunarodni problemi*, br. 6, 1951, str. 3–17.
- Magarašević, A., „Bonski sporazumi i međunarodno-pravni položaj Federalne Republike Nemačke”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1953, str. 67–84.
- Marković, M., „Neke crte međunarodno-pravnog aspekta korejskog sukoba”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1951, str. 104–111.
- Mates, Leo, “U.S-U.S.S.R. Relations and the German Issue”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1972, str. 19–46.
- Mermolja, Mirko, „Neki finansijski aspekti integracionih procesa”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 105–110.
- Milanović, Lj., „Remilitarizacija Nemačke i velike sile”, *Međunarodni problemi*, br. 3–4, 1952, str. 77–87.
- Milenković, Vladislav, „Evropska ekonomska zajednica u drugoj deceniji”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1968, str. 43–62.
- Milenković, Vladislav, „Karakteristike agrarne politike Evropske ekonomske zajednice”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1965, str. 9–36.
- Milenković, Vladislav, „Neki aspekti ekspanzije Evropske ekonomske zajednice”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1972, str. 65–84.
- Mrvaljević, Jakov, „Kolonijalni posedi nekad i sad”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1961.
- N.V., „Opšte karakteristike posleratnog razvoja privrede Zapadne Evrope”, *Međunarodni problemi*, Br. 1, 1953, str. 140–142.
- Nikolova, Vera, „Kolonije posle Drugog svetskog rata”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1953, str. 36–48.
- P. T. Z., „Jedna teza o perspektivama Francuske”, *Međunarodni problemi*, br. 3–4, 1956, str. 185–189.
- Paunović, J. M., „Severno-atlantski pakt i Evropska unija”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1952, str. 55–59.

- Paut, Mirko, „Pitanje bivših italijanskih kolonija”, *Međunarodni problemi*, br. 6, 1950, str. 103–124.
- Pavlič, Stane, „Privreda i privredna politika Zapadne Nemačke”, *Međunarodni problemi*, br. 5–6, 1952, str. 26–48.
- Pavlović, D. A., „Frankova Španija danas”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1954, str. 123–127.
- Perić, A., „Izdaci na naoružanje država Atlantskog pakta”, *Međunarodni problemi*, br. 6, 1951, str. 84–87.
- Pertot, Vladimir, „Uloga integracije u evoluciji svetske trgovine”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 21–32.
- Petković, Ranko, „Mogućnost uključivanja neutralnih i nesvrstanih zemalja u EEZ?”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 329–336.
- Petrović, Negosava, „Ekonomski razvoj zapadne Evrope i evropska saradnja”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1973, str. 125–132.
- Petrović, Negosava, „Evropska ekonomска zajednica i pridružene zemlje Afrike”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1962, str. 23–51.
- Petrović, Negosava, „Odnosi između EEZ i 18 pridruženih afričkih zemalja”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1970, str. 61–76.
- Petrović, Negosava, „Zapadnoevropski radnički pokret i integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 99–104.
- Pilić-Rakić, Vera, „EEZ u procesu internacionalizacije i novog kvaliteta konkurenčije”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 348–358.
- Polič, Svetozar, „Problem decentralizacije zapađnonemačke privrede posle Drugog svetskog rata”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1951, str. 31–64.
- Popović, Tomislav, „Osnovne tendencije u privrednom razvoju zemalja zapadne Evrope”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1970, str. 71–86.
- Popović, Koča, „Evropska saradnja i integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 1–5.
- Pribićević, Đorđe, „Ekonomска integracija kao izraz nužnosti u suvremenim privrednim kretanjima”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 81–92.
- Priklmajer-Tomanović, Zorica, „Dva mišljenja o alžirskom problemu u radničkom pokretu Francuske”, *Međunarodni problemi*, Br. 2, 1956, str. 143-147.
- Prokopijević, Miroslav, *Evropska unija: uvod*, Službeni glasnik, Beograd, 2005.
- Rajh, Zdenko, „Energetski problemi i evropska saradnja i integracija”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1956, str. 15–41.

- Rajh, Zdenko, „Francuska u politici američke ekspanzije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1950, str. 128–142.
- Rajh, Zdenko, „Organizacija planiranja u Francuskoj”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1952, str. 9–25.
- Rajh, Zdenko, „Posle parlamentarnih izbora u Francuskoj”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1951, str. 95–99.
- Rajh, Zdenko, „Savremene tendencije integracije na Zapadu”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1960, str. 147–153.
- Rajh, Zdenko, „Značaj i suština Evropske zajednice za ugalj i čelik”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1953, str. 49–66.
- Rewe-Zentral AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein*, Judgment of the Court of 20 February 1979, European Court Reports 1979-00649, Jugoslavija i Evropska odbrambena zajednica, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 123–128.
- Ristić, Milan, „GATT i regionalne ekonomske integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1965, str. 97–102.
- Ristić, Milan, „IV Zasedanje evropske ekonomske komisije”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1949, str. 147–152.
- Ristić, Milan, „Peto zasedanje Evropske ekonomske komisije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1950, str. 176–185.
- Savin, David, „Evropski monetarni sistem”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 244–251.
- Sekulić, Ljubomir, „Francuski plan o integraciji poljovrivrednog tržišta Zapadne Europe”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1952, str. 84–90.
- Spak, Pol Anri, „Neki problemi integracije i međunarodne saradnje”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1956, str. 107–112.
- Stamenković, Radoš, „Sistem ‘međuevropskih’ plaćanja u okviru ‘Maršalovog plana’”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1949, str. 105–111.
- Stanovnik, Janez, „Društvenoekonomski značaj savremenog procesa regionalne integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 131–146.
- Stevović-Buha, Jelena, „Evropska ekonomska zajednica – pogled u budućnost”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1983, str. 582–588.
- Stevović-Buha, Jelena, „Globalna politika Evropske ekonomske zajednice prema zemljama Sredozemlja”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1980, str. 645–650.
- Stevović-Buha, Jelena, „Izgledi za evropsku industrijsku strategiju”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 296–305.

- Stevović-Buha, Jelena, „Konvencija LOME II – novi momenti i doprinosi”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1980, str. 423–432.
- Stevović-Buha, Jelena, „Zajednička poljoprivredna politika Evropske ekonomске zajednice i svetsko tržište”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1987, str. 463–472.
- Stevović, Jelena, „Ekonomска politika EEZ i zemlje Magreba”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1978, str. 103–110.
- Stojaković, Milan, „Socijalisti i integracija Evrope”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 93–122.
- Stojanović, T., „Problem Sarske oblasti”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1952, str. 49–55.
- Stojčević, Mirko, „Mogućnosti sprovođenja zajedničke strategije industrijskog razvoja i odgovarajuće politike strukturnog prilagođavanja zemalja EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 306–322.
- Stojić-Imamović, Edita, „Ekonomski odnosi Jugoslavije sa Grčkom kao novom članicom EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 189–194.
- Sukijasović, Miodrag, „Pravna obeležja agresije na Egipat”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1957, str. 3–15.
- Tanović, Slobodan, „Povratak Nemačke na svetsko tržište”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1957, str. 148–150.
- Terhaj, J., „Britanija i Egipat”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1954, str. 115–122.
- Tomac, Petar, „Evropska odbrambena zajednica”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1954, str. 59–71.
- Uradin-Vorić, M., „Položaj Frankove Španije u posleratnom periodu”, *Međunarodni problemi*, br. 5, 1950, str. 82–95.
- Uvalić, Radivoj, „Positivne i negativne strane zapadnoevropske integracije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1961, str. 93–98.
- Vajs, Albert, „Međunarodnopravni aspekt Severoatlantskog pakta”, *Međunarodni problemi*, br. 3–4, 1949, str. 87–97.
- Vajs, Edita, „Socijalna politika u EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 209–231.
- Vajs, Edita, „Spoljne migracije jugoslovenskih radnika i odnosi sa EEZ”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 323–328.
- Vedovato, Giuseppe, „Evropski savet – njegove delatnosti i funkcije”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1973, str. 105–114.
- Vilhar, Stanislav, „Izbori u Italiji”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1951, str. 88–94.

- Vilhar, Stanislav, „Marginalije uz politiku Zapadne Evrope”, *Međunarodni problemi*, br. 5, 1951, str. 3–13.
- Vojnović, Milan, „Tehnološko jačanje EEZ i politika prema Mediteranu”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 277–295.
- Vukadinović, Radovan, „Sjedinjene Američke Države i atlantska suradnja”, *Međunarodni problemi*, br. 3, 1971, str. 103–122.
- Vuković, R., „Poljoprivredni problemi u nekim evropskim zemljama”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1953, str. 106–111.
- Younger, Kenneth, „Velika Britanija i evropsko jedinstvo” (predavanje), *Međunarodni problemi*, br. 2, 1960, str. 159–162.
- Zdravković, Lazar, „Evolucija alžirskog pitanja”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1960, str. 113–128.
- Žiberina, Milica, „Neki problemi ekonomskih odnosa Jugoslavije sa Evropskom ekonomskom zajednicom”, *Međunarodni problemi*, br. 1, 1969, str. 51–66.
- Žiberina, Milica, „O koncepciji politike cena agrarnih proizvoda u Evropskoj ekonomskoj zajednici”, *Međunarodni problemi*, br. 2, 1969, str. 103–110.
- Župan, Borut, „Uticaj proširenja EEZ na zemlje u razvoju”, *Međunarodni problemi*, br. 2–3, 1987, str. 337–342.
- Županjevac, Dragan, „Evropska zajednica kao subjekt međunarodnog prava i međunarodnih odnosa”, *Međunarodni problemi*, br. 4, 1986, str. 373–390.

Maja KOVACHEVIĆ

INTERNATIONAL PROBLEMS AND THE RESEARCH ON PROCESS OF THE EUROPEAN INTEGRATION FROM THE ESTABLISHMENT OF THE COMMUNITIES TO THE SINGLE EUROPEAN ACT

Abstract: Based on research topics that have been discussed in the context related to the European integration in the journal International Problems in the period 1949-1990, the aim of this paper is to consider the extent to which the Yugoslav science of international relations followed this process. The main thesis is that domestic science has studied all relevant aspects of the integration process and has kept up with the times and the key theoretical frameworks. After World War II, the focus was on the economic and political situation of the Western European countries, their interests, as well as the security context in which were launched the first integration initiatives: the German issue, the Marshall Plan, the Cold war and bipolar world, the process of decolonisation, the failure of the European Defense Community and the establishment of the European Coal and Steel Community, the European Economic Community and EURATOM. At the beginning of the 60s of the 20th century, great attention was devoted to the study of regional integration in general and its models, as well as the expected effects. Along with the slowdown in the European integration process in the late 60s and throughout the 70s, the attention of researchers gradually shifted to individual policies and initiatives of the European Economic Community: the Common Agricultural Policy, development of regional policy, association agreements, the Mediterranean policy, initiatives in the field of monetary integration. The 80s of the last century were dominated by themes that marked this decade in the process of European integration: factors for change in the European Economic Community, the initiatives for reform of the Treaty, the Mediterranean enlargement, the Single European Act, the program for completing the internal market, changes in the social policy of the Community and measures to promote technological development and strategy for the industry. Along with it, the focus was on the relationship between the United States and the Western European countries, East-West relations and relations of Yugoslavia with the Community.

Key words: European Integration, International Problems, European Coal and Steel Community, European Defense Community, European Economic Community, Mediterranean enlargement, Single European Act, Internal Market program, Yugoslav International Relations science.

UDK: 321.01(497.6)
 Biblid: 0025-8555, 70(2018)
 Vol. LXX, br. 2, str. 181–207

Izvorni naučni rad
 Primljen 24. jula 2018.
 Odobren 20. avgusta 2018.
 DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP1802181L>

Ograničenja primene koncepta izgradnje države: slučaj Bosne i Hercegovine

Vuk LAZIĆ¹

Apstrakt: Autor u članku razmatra teorijske nedostatke koncepta izgradnje države na primeru njegove primene u slučaju Bosne i Hercegovine. Teorijska kritika usmerena je na deficit legitimite procesa, integrativnu strategiju, dominaciju (geo)političkog činioca i zanemarivanja značaja lokalnog nivoa. Analiza dinamike političkih odnosa uspostavljenih tokom procesa izgradnje države pokazuje trend sukobljavanja između nosilaca procesa i lokalnih aktera, opredeljenih za sve snažnije pružanje otpora ovako postavljenom konceptu. Aktivnost visokog predstavnika kao najznačajnijeg aktera u procesu izgradnje države predstavlja relevantan pokazatelj iznetih tvrđnji. Autor smatra da su manjak legitimite i odgovornosti međunarodne zajednice, zanemarivanje pozicija i interesa lokalnih aktera i insistiranje na centralističkoj strategiji koja se nameće odozgo-nadole osnovni uzroci neuspeha projekta. Zavisnost Bosne i Hercegovine od međunarodnog činioca i neuspeh procesa izgradnje države imaju izuzetno negativne posledice na političku stabilnost i budućnost države.

Ključne reči: koncept izgradnje države, međunarodna zajednica, izgradnja mira, Bosna i Hercegovina.

¹ Autor je istraživač-pripravnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: vuk.lazic@diplomacy.bg.ac.rs.

Rad predstavlja deo naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti”, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 179029), a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011. do 2018. godine.

Koncept izgradnje države: osnovne odlike i relevantne teorijske kritike

Posthladnoratovski period obeležili su oružani sukobi između raznovrsnih aktera u međunarodnim odnosima, a nakon zaključenja mirovnih sporazuma bilo je neophodno obezbediti osnove za dugoročni mir i stabilnost postkonfliktnog prostora. U ovim okolnostima pitanje izgradnje mira nametalo se kao fundamentalan problem. Jedan od najznačajnijih i najpraktikovanijih pristupa u okviru naučnog polja izgradnje mira (*peacebuilding*) predstavlja koncept izgradnje države (*state-building*). U neakademskoj upotrebi ovaj pojam često se poistovećuje sa izgradnjom nacije (*nation-building*). Nekadašnji američki predsednik Džordž Buš mlađi (George W. Bush) istakao je u jednom govoru od 2000. godine da su aktivnosti SAD u Avganistanu usmerene na izgradnju nacije, zasnovanu na težnji za uspostavljanjem stabilnog institucionalnog okvira.² Sa teorijskog aspekta moguće je utvrditi razliku između dva koncepta, gde je izgradnja nacije pretežno zasnovana na civilizacijskim, kulturnoškim, etničkim, religijskim i jezičkim procesima dugog istorijskog trajanja, dok u okviru koncepta izgradnje države preovlađuju institucionalni i administrativni činioci. U osnovi ovih pojmove nalaze se dva suštinski različita shvatanja uzroka neuspeha države i načina njegovog rešavanja. Izgradnja države u najvećoj meri uviđa institucionalno slabu državu koja nije u mogućnosti da obezbedi osnovna javna dobra građanima, što značajno ugrožava njen legitimitet, dok stanovište o izgradnji nacije teži ujedinjenju slabo povezanog, duboko podeljenog i nehomogenog društva u jedinstvenu celinu sa zajedničkom etno-religijskom, jezičkom ili drugom kulturnom komponentom.³ Izgradnja države zasniva se na optimističnom uverenju da će snažne i sposobne demokratske institucije biti dovoljan osnov za uspostavljanje trajnog konsenzusa i prevazilaženje brojnih unutrašnjih nesporazuma, dilema i strahova kod lokalnih aktera. Često se kao primer uspešno okončanog procesa navode posleratni Japan i Nemačka, iako je kod ovih država – uprkos odličnim ekonomskim rezultatima – prisutan deficit suvereniteta u nekim od osnovnih državnih funkcija. U okviru savremene literature,

² Paul D. Miller, "Bush on Nation Building and Afghanistan", *Foreign Policy*, 17 November 2010, <http://foreignpolicy.com/2010/11/17/bush-on-nation-building-and-afghanistan/>, 15/05/2018.

³ Armin von Bogdandy, Stefan Häußler, Felix Hanschmann, Raphael Utz, "State-Building, Nation-Building, and Constitutional Politics in Post-Conflict Situations: Conceptual Clarifications and an Appraisal of Different Approaches", in: Armin von Bogdandy, Rüdiger Wolfrum (eds), *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 9, Max Planck, Heidelberg, 2005, pp. 580–588.

kritičko promišljanje izgradnje države zasniva se na iskustvima neuspešnih procesa od kojih se izdvajaju Avganistan, Irak i Bosna i Hercegovina.⁴

Uprkos postojanju nesuglasica oko tačnog sadržaja pojma, moguće je identifikovati ključne karakteristike koje ga određuju kao proces izgradnje i jačanja institucionalnih kapaciteta države, u skladu sa liberalno-demokratskim modelom uređenja, iniciranim od strane spoljnih aktera, u čijem sprovođenju dominiraju administrativni i tehnički aspekti.⁵ Osnovni činioci procesa su: slabe države (neuspešne, propadajuće, propale), akteri koji ga sprovode (međunarodna zajednica, države i međunarodne organizacije) vođeni specifičnim motivima, interesima i ciljevima, sadržaj (agenda) i ciljevi procesa, strategije i taktike operacionalizacije i postignut krajnji ishod.

Predmet procesa predstavljaju „slabe“ države u postkonfliktnom periodu, sa izuzetno nestabilnom unutrašnjom političkom dinamikom i institucionalnom strukturon, što ih čini potencijalnim izvorom novih sukoba. Pored termina „slaba država“ često se koriste i termini nefunkcionalna, propadajuća, neuspešna i propala država. Prvi nivo čine nefunkcionalne države sa izraženom društvenom i institucionalnom nestabilnošću, koja u određenim okolnostima može da proizvede propadajuću ili neuspešnu državu (visok konfliktni potencijal), dok u najteže slučajevi spadaju tzv. propale države u kojima se ne nazire mogućnost uspostavljanja centralnog autoriteta i zadovoljavajućeg stepena saglasnosti o osnovnim izvorima i elementima političkog poretku (npr. Libija nakon 2011. godine).⁶

Nosioci procesa izgradnje države, najčešće obuhvaćeni sintagmom „međunarodna zajednica“, spoljni su akteri koji iniciraju i sprovode agendu, a pored država čine ih međunarodne organizacije (Svetska banka, Međunarodni monetarni fond, OEBS) ili Evropska unija kao svojevrsan nadnacionalni globalni akter. Važne teorijske rasprave vode se oko prirode motiva (altruistični ili egoistični) i osnova legitimite nosilaca procesa, kao i pitanja delotvornosti očuvanja nemogućih država.⁷ U literaturi o izgradnji države preovlađuje altruističko shvatanje motiva koji pokreće razvijene države u namjeri da izgradnjom slabih država povećaju stabilnost, sigurnost i razvoj postkonfliktnih oblasti.⁸ Vredi takođe pomenuti koncept odgovornosti za zaštitu, usvojen na Svetskom

⁴ Oliver P. Richmond, “Failed statebuilding versus peace formation”, *Cooperation and Conflict*, Vol. 48, No. 3, 2013, pp. 379–389.

⁵ Zoe Scott, “Literature review on State-Building”, Governance and Social Development Resource Centre, University of Birmingham, Birmingham, 2007, pp. 3–5.

⁶ Robert I. Rotberg, *Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators*, Brookings Institution Press & World Peace Foundation, Cambridge, 2003, pp. 2–19.

⁷ Zoe Scott, “Literature review on State-Building”, op. cit., p. 5.

⁸ Ibid., p. 4.

samitu 2005. godine, koji je uprkos uskom pravnom osnovu primene uz naknadno selektivno sprovođenje naznačio promenu u međunarodnim odnosima.⁹ Osnovni motiv prema ovom shvatanju predstavlja zabrinutost koja proističe iz moralne odgovornosti razvijenih država i straha od potencijalnih opasnosti (bezbednosnih, ekonomskih i migrantskih) koje mogu da prouzrokuju slabe države.

Drugo shvatanje određuje izgradnju države kao oblik neokolonijalizma i neoimperijalizma, čiji je cilj ostvarenje interesa najbogatijih država, a ne briga za dobrobit građana neuspešnih država.¹⁰ Sebastian Malabi (Sebastian Mallaby) ističe pojavu neoimperialističkih činilaca u spoljnoj politici SAD kao najznačajnijeg svetskog nosioca procesa izgradnje države.¹¹ Roland Paris (Roland Paris) smatra da je uprkos određenim razlikama (veći stepen multilateralizma i humanosti) proces izgradnje države izraz savremene misije civilizovanja koje su tokom vekova evropske sile proklamovale kao legitimacijsku osnovu nametanja sopstvenih interesa i vrednosti nerazvijenim društвima kolonija.¹² Paris kroz brojne primere ukazuje na liberalnu pristrasnost međunarodnih organizacija kao značajnih nosilaca procesa jer često deluju u interesu razvijenih država.¹³ Pored geopolitičkih razloga iniciranja procesa prisutni su bezbednosni (slabe države su povoljne za razvoj terorističkih i kriminalnih mreža), ekonomski (izvor su mogućih ekonomskih šokova i trgovinskih previranja) i humanitarni (problem migracija).¹⁴

Pitanje legitimite i odgovornosti nosilaca procesa predstavlja jedan od teorijski najranjivijih aspekata čitavog koncepta. Osnovni cilj izražen u potrebi stvaranja institucionalno snažne i sposobne države nužno podrazumeva intervenciju u najvažnije društvene oblasti, na koje suvereno pravo ima samo država predmet procesa.¹⁵ Pored toga, agenda procesa uvek je proglašena snažnim reformskim nabojem izraženim u težnji za uvođenjem novih institucija i praksi ili opsežnoj rekonstrukciji postojećih. Međutim, aktivnost i uticaj spoljnih aktera često

⁹ Videti: Mitar Kovač, Brankica Potkonjak Lukić, Saša Nikolić, „Primena norme ‘Odgovornost za zaštitu’”, *Vojno delo*, vol. 63, br. 4, 2011, str. 49–66.

¹⁰ Zoe Scott, “Literature review on State—Building”, op. cit., pp. 4–6.

¹¹ Sebastian Mallaby, “The Reluctant Imperialist: Terrorism, Failed States, and the Case for American Empire”, *Foreign Affairs*, Vol. 81, No. 2, 2002, pp. 2–7.

¹² Roland Paris, “International peacebuilding and the ‘mission civilisatrice’”, *Review of International Studies*, Vol. 28, Issue 4, 2002, pp. 650–656.

¹³ Ibid., pp. 639–642.

¹⁴ “State building and global development”, Center for Global Development, https://www.cgdev.org/sites/default/files/2848_file_STATE_BUILDING1_0.pdf, 10/05/2018, pp. 1–3.

¹⁵ Bosna i Hercegovina nakon Dejtonskog sporazuma predstavlja vrstu međunarodnog protektorata uspostavljenog na određeni period.

ima kontraproduktivne posledice, o čemu svedoče brojni primeri – neuspešna podrška Kancelarije visoko predstavnika za Bosnu i Hercegovinu reformističkim i umerenim partijama na izborima održanim 1998. godine.¹⁶

Stvarnost ukazuje na činjenicu da altruistični i demokratski proklamovani motivi kroz duži vremenski period ustupaju mesto nelegitimnom i neodgovornom intervencionizmu. Razvijene države u eri globalizacije ističu novi nalog za izgradnju države, koji se opravdava bezbednosnim rizicima i novoproklamovanom etikom o zajedničkoj odgovornosti jakih i razvijenih za upravljanje slabim državama.¹⁷ Ovako utvrđen koncept stvara „novo partnerstvo”, koje zapravo predstavlja podeljeni suverenitet obeležen novim oblicima potčinjavanja, intervencionizma i dominacije.¹⁸ Analiza odnosa između stepena prinude (intervencionizma) i nivoa legitimite pruža važna teorijska i praktična saznanja. Gipertova (Birte Julia Gippert) navodi četiri stava o ovom odnosu: prvi, koji ističe da legitimitet podrazumeva prinudu; drugi, koji navodi da upotreba prinude podriva legitimitet; treći, koji određuje prinudu kao osnov legitimiteta; i četvrti, prema kojem efikasna prinuda kroz duži vremenski period može da uspostavi legitimitet.¹⁹ U slučaju Bosne i Hercegovine važi drugi stav koji ukazuje na činjenicu da je međunarodna zajednica upotrebila prinudu koja uveliko prevaziča stepen njenog legitimiteta kod lokalnih aktera, što dinamiku preusmerava u pravcu sukobljavanja i tenzija.

Većina teoretičara je saglasna sa stavom da je sadržaj procesa izgradnje države u visokom stepenu određen osnovnim vrednostima i institucionalnim odlikama država Zapada koje se pojavljuju kao vodeći nosioci.²⁰ Ovaj model odlikuje (neo)liberalni ekonomski sistem i demokratsko uređenje države, sa posebnim naglaskom na slobodne izbore, vladavinu prava i značaj građanskog društva.²¹ Tri najznačajnija polja na koja se proces izgradnje države fokusira su bezbednosno, legitimizacijsko (uspostavljanje vertikalnog legitimiteta) i institucionalno. Izgradnja

¹⁶ Richard Caplan, „International Authority and State Building: The Case of Bosnia and Herzegovina”, *Global Governance*, Vol. 10, No. 1, 2004, p. 59.

¹⁷ Radmila Nakarada, „Da li Srbija ima svoju strategiju?”, *Nova srpska politička misao*, 25. decembar 2010, www.nspm.rs/chronika/radmila-nakarada-da-li-srbija-ima-svoju-strategiju.html, 10/05/2018.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Birte Julia Gippert, „Legitimacy and Coercion in Peacebuilding: A Balancing Act”, *Journal of Intervention and Statebuilding*, Vol. 11, No. 3, 2017, pp. 326–327.

²⁰ Zoe Scott, „Literature review on State-Building”, op. cit., pp. 4–10.

²¹ Na zvaničnom sajtu Visokog predstavnika u BiH navodi se da je vladavina prava „početna tačka i ključan uslov za napredak u svim drugim oblastima reforme”. Navedeno prema: www.ohr.int/?page_id=1167, 10/05/2018.

države u Bosni i Hercegovini doživela je potpuni neuspeh u legitimizacijskom aspektu, što značajno podriva rezultate ostvarene u preostala dva polja.

Amitai Etzioni (Amitai Etzioni) ističe da su nerešivi i opterećujući problemi sa kojim se nosioci procesa izgradnje države tokom vremena suočavaju rezultat široko postavljenih ciljeva.²² Ovaj autor zalaže se za opreznu i ograničenu agendu koja sadrži svega nekolicinu tačaka, ali čijoj bi se realizaciji pristupilo sa većim stepenom posvećenosti.²³ Za razliku od stavova koji uzrok neefikasnosti procesa vide u nedovoljnim tehničkim i ljudskim resursima, Paris smatra da je mehanizam prenosa i harmonizacije vrednosti spoljnih (zapadnih) i lokalnih (nezapadnih) aktera jedna od najizazovnijih empirijskih prepreka isprečenih pred ovim konceptom.²⁴ Problem transmisije vrednosti uočava i Frensis Fukujama (Francis Fukuyama) kada ističe da od četiri aspekta državnosti – organizacije i upravljanja, institucija, legitimitet i društvenih i kulturnih faktora – poslednji ima najmanju verovatnoću uspešnog i lakog prenosa i primene.²⁵

Pred nosiocima procesa izgradnje države nalazi se suštinski izbor između dva strateška cilja i dve taktike njihove realizacije. Prvi, integrativni cilj teži jačanju centralnog nivoa i strukturalnoj reformi postojećeg političkog sistema zasnovanog na entitetskim i etničkim osnovama, dok drugi, konsocijativni teži potpunoj primeni mehanizama karakterističnih za ovaj pristup. Moguće su dve taktike realizacije, autoritarna i interaktivna. U autoritarnoj dominira pravac odlučivanja odozgono-dole, koji se sprovodi kroz nametanje rešenja ili proces uslovljavanja, sa naglaskom na tehnokratski i šematisovani pristup (bez dublje analize lokalnog nivoa). Interaktivna strategija imala bi pravac odozdo-nagore; po sredstvima mekši i demokratskiji pristup koji u obzir uzima kulturne i političke odlike lokalnog nivoa, po strukturi znatno složeniji i dvosmeran, sa većim stepenom legitimiteta postignutih rezultata, ali znatno težim načinom njihovog iniciranja.

Fukujama ističe da, čak i u slučajevima gde postoji, unutrašnja saglasnost oko izgradnje države ima ograničen efekat, dok proces u kome dominira spoljno uslovljavanje po pravilu rezultira neuspehom.²⁶ Sredstva pružanja pomoći u procesu izgradnje države kreću se u rasponu od političke i finansijske pomoći, preko težnji

²² Amitai Etzioni, “A self-restrained approach to nation-building by foreign powers”, *International Affairs*, Vol. 80, No.1, 2004, pp. 14–17.

²³ Ibid.

²⁴ Roland Paris, “International peacebuilding and the ‘mission civilisatrice’”, op. cit., pp. 642–650.

²⁵ Srđan Blagovićanin, *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: građenje države kroz process evropskih integracija*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2016, str. 20–21.

²⁶ Ibid.

za sprovođenjem strukturalnih reformi do iniciranja raznovrsnih dijaloga između lokalnih aktera.²⁷

Na kraju, značajna teorijska rasprava usmerena je na kritiku tehnokratskih i univerzalističkih činilaca procesa jer zanemaruju osnovne odlike lokalnog nivoa.²⁸ Ipak, kritika ne pruža u potpunosti jasne mogućnosti i alternativu navedenom pristupu.²⁹ U okviru ovog naučnog polja primetan je nedostatak istraživanja sa istorijskog, kulturnoškog, sociološkog i ekonomskog stanovišta, što vodi suženom pristupu i površnom razumevanju lokalnih okolnosti i procesa.³⁰

U ovom radu nastojaćemo da dokažemo tezu da su nosioci procesa izgradnje države u Bosni i Hercegovini zanemarili legitimizacijski aspekt svojih aktivnosti, opredeljujući se za autoritarnu strategiju sprovođenja sadržaja sa negativnim posledicama po stabilnost postojećeg političkog poretku i osnovne interese lokalnih aktera. Zbog toga ćemo analizirati dinamiku procesa izgradnje države sa težištem na političkom neslaganju i sukobljavanju između nosilaca tog procesa i interesa lokalnih aktera.

Bosna i Hercegovina kao predmet procesa izgradnje države

Prostor Bosne i Hercegovine je zbog geopolitičkog značaja i specifične etno-religijske složenosti bio kroz istoriju polje nad kojim su sprovođeni projekti brojnih međunarodnih aktera, od kojih je najintenzivnija bila strategija Austro-Ugarske (od 1878. godine) prema zacrtanim ciljevima i korišćenim metodama.³¹ Kraj 20. veka na ovom prostoru obeležio je građanski rat (1992–1995) okončan 21. novembra 1995. godine potpisivanjem Opštег okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: Sporazum). Iako nije izraz volje tri naroda već diplomatski ugovoren dokument, Sporazum predstavlja najvažniji pravni osnov i

²⁷ "State building and global development", op. cit.

²⁸ Videti: Hamdesa Tuso, "Indigenous Processes of Conflict Resolution: Neglected Methods of Peacemaking by the New Field of Conflict Resolution", in: Thomas, Matyok, Senehi Jessica, Sean Byrne (eds), *Critical Issues in Peace and Conflict Studies*, Lexington books, Plymouth, 2011, pp. 245–271.

²⁹ Videti: Roland Paris, "Saving liberal peacebuilding", *Review of International Studies*, Vol. 36, No. 2, 2010, pp. 337–365.

³⁰ Zoe Scott, "Literature review on State-Building", op. cit., pp. 7–12.

³¹ Videti: Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*, Catena Mundi, Beograd, 2017.

nezaobilazan okvir za unutrašnje uređenje države. Zbog toga proces izgradnje države u Bosni i Hercegovini nije moguće valjano tumačiti bez uzimanja u obzir konstitutivnih elemenata Sporazuma.

Pred izborom između suvereniteta (demokratije) i stabilnosti, kreatori Sporazuma opredelili su se za stabilnost po cenu privremene suspenzije demokratije, čije funkcionisanje nije ni bilo moguće u uslovima nepostojanja bosanskog naroda kao njenog demosa.³² Suštinski, Bosna i Hercegovina nikada nije bila demokratski legitimizovana, što će predstavljati izvor brojnih političkih kriza, naročito vidljivih tokom procesa izgradnje države. Ipak, Sporazum sadrži korpus konsocijativnih mehanizama koji su značajno doprineli njegovoj stabilnosti, mada konsocijativni model nije nikada bio u potpunosti primenjen.³³

Aneks 4 Sporazuma, naslovljen „Ustav Bosne i Hercegovine”, određuje ovu državu kao složenu, u kojoj žive tri konstitutivna naroda (Srbi, Hrvati i Bošnjaci), dok se njena teritorija sastoji od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske.³⁴ Horizontalno uređenje može se odrediti kao asimetrična (kon)federacija zbog postojanja jedinstvene Republike Srpske i kantonalno uređene Federacije Bosne i Hercegovine.³⁵ Sporazum ne poznae centralne organe čiji se sastav bira isključivo demokratskom procedurom, već uključuje nacionalni i entitetski kriterijum, što rezultira u sastavljanju institucija na principima reprezentativnosti svih konstitutivnih naroda. Pored toga, sva zakonodavna rešenja moraju da odobre oba doma Parlamentarne skupštine, uz mogućnost veta na predložene odluke koje su štetne po vitalne nacionalne interese jednog od tri naroda.³⁶

„Zajednica se pojavljuje kao zastupnik onih interesa koji treba da obezbede ostvarivanje državnih funkcija u odnosu na svet”, dok se s druge strane određeni korpus ovlašćenja nalazi u nadležnosti entiteta.³⁷ Entiteti imaju sopstvene vlade, za razliku od centralnog nivoa na kojem ne postoji jedinstvena Vlada Bosne i

³² Dejan Jović, „Kakva budućnost za Bosnu i Hercegovinu?”, *Reč*, vol. 72/18, 2003, str. 49–50.

³³ Mate Subašić, „Bosna i Hercegovina ili Federacija BiH i Republika Srpska – analiza mogućnosti implementacije konsocijacijskog i integrativnog pristupa”, *Politička misao*, vol. 52, br. 2, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2015, str. 67.

³⁴ „Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, Aneks 4, član 1, stav 3, Dejton–Pariz, 1995, <http://ndcsarajevo.org/Dokumenti/Dejtonski-mirovni-sporazum.pdf>, 27/07/2018.

³⁵ Mirjana Kasapović, “Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?”, *Politička misao*, Vol. 42, No. 5, 2005, str. 3–4.

³⁶ „Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, član 4, op. cit.

³⁷ Milan Šahović, „Ustav Bosne i Hercegovine prema Dejtonskom sporazumu”, *Međunarodni problemi*, god. XLVIII, br. 1–2, 1996, str. 36–38.

Hercegovine.³⁸ Ustav nabraja deset oblasti koje su u isključivoj nadležnosti centralne vlasti: 1) spoljna politika; 2) spoljnotrgovinska politika; 3) carinska politika; 4) monetarna politika; 5) finansiranje institucija i plaćanje međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine; 6) imigracija, izbeglice i azil; 7) prevođenje međunarodnih međuentitetskih politika i regulacija krivičnih propisa, uključujući i odnose sa Interpolom; 8) uspostavljanje i funkcionisanje zajedničkih međunarodnih komunikacija; 9) regulisanje međuentetskog transporta; i 10) kontrola vazdušnog saobraćaja.³⁹ Nadležnosti entitetskih vlasti negativno su naznačene, pri čemu „sve vladine funkcije i moći koje nisu izričito date u ovom Ustavu institucijama Bosne i Hercegovine, biće funkcije i model entiteta”.⁴⁰ Entiteti pored toga imaju mogućnost uspostavljanja paralelnih odnosa sa susednim državama u skladu sa suverenitetom i teritorijalnim integritetom Bosne i Hercegovine.⁴¹

Drugi nivo analize obuhvata faktično stanje koje odlikuje postojanje tri naroda sa različitim etno-religijskim opredeljenjem, tumačenjem istorije i teškom ratnom prošlošću. Društvo Bosne i Hercegovine ispresecano je pojačavajućim društvenim rascepima u kojima dominira snažan etno-religijski činilac, što onemogućava stvaranje jedinstvenog javnog mnjenja kao glavnog preduslova demokratske države. Podeljeno društvo kao posledicu ima izuzetno nizak stepen lojalnosti prema sopstvenoj državi, koji u slučaju Bosne i Hercegovine iznosi svega 0,56 – naspram npr. 4,26 u Crnoj Gori.⁴²

Usled odsustva bazičnog konsenzusa o političkom poretku, konsocijativni činioци nisu rezultirali punom funkcionalnošću, ali su ipak obezbedili relativnu stabilnost. Bosanski slučaj je, kako ističe Robert Hajden (Robert Hayden), upozoravajući sa aspekta ograničenja konsocijalnog modela upravo zbog nepostojanja društvenog konsenzusa o odlikama, pa čak i o postojanju nacije i države.⁴³

³⁸ Bogdana Koljević, „Subjektivitet Dejtonskog sporazuma i savremene političke tendencije”, u: Stevan Rapačić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (urs), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, Predstavništvo Republike Srpske u Srbiji, Fakultet političkih nauka Banja Luka, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, 2016, str. 152.

³⁹ „Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, Aneks 4, član 3, stav 1, op. cit.

⁴⁰ Ibid., stav 3.

⁴¹ Ibid., stav 2.

⁴² Enis Zebić, „O jugonostalgiji i lojalnosti sopstvenoj državi”, *Slobodna Evropa*, 6. mart 2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/drzave-bivsa-jugoslavija/28353936.html>, 14/07/2018.

⁴³ Robert M. Hayden, “Democracy without a Demos? The Bosnian Constitutional Experiment and the Intentional Construction of Nonfunctioning States”, *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 2, 2005, pp. 230.

Agenda i strategija nosilaca procesa izgradnje države

U gotovo svim fazama krize u Bosni i Hercegovini od izbijanja⁴⁴ i trajanja sukoba,⁴⁵ preko povlačenja poteza u pravcu njenog rešavanja (iniciranje Vašingtonskog i Dejtonskog sporazuma), pa i u procesu izgradnje države na teritoriji Bosne i Hercegovine, Sjedinjene Američke Države se pojavljuju kao najuticajniji spoljni akter, a važnu ulogu imaju i Nemačka i Evropska unija. SAD svoj vojno-bezbednosni uticaj ostvaruju u Bosni i Hercegovini posredstvom NATO-a, koji zauzima najznačajnije mesto u vojnoj oblasti.⁴⁶

Na političkom planu, međunarodna zajednica vrši uticaj preko Saveta za implementaciju mira (u daljem tekstu: Savet) i institucije Visokog predstavnika Ujedinjenih nacija za Bosnu i Hercegovinu (u daljem tekstu: Predstavnik). Ove institucije imale su ključnu ulogu u prvoj fazi procesa izgradnje države (1996–2005), dok je u drugoj fazi (od 2005. naovamo) primetno jačanje uloge Evropske unije. Ključne aktere na početku procesa odlikovao je visok stepen uzajamne usaglašenosti, što se vidi u potpuno identičnim agendama, kritikama i predloženim rešenjima.

U prvim godinama primene Sporazuma mogla su se utvrditi četiri različita viđenja budućnosti Bosne i Hercegovine: 1) centralističko; 2) izraženo decentralističko; 3) kantonalizacija države ili uvođenje trećeg entiteta; i 4) očuvanje postojeće dvoentitetske strukture.⁴⁷ Međunarodna zajednica se u slučaju Bosne i Hercegovine opredelila za integrativni pristup (centralizaciju) i autoritarnu taktiku (nametanje rešenja i uslovljavanje). Stavovi nosilaca procesa jasno pokazuju da je jedan od osnovnih ciljeva stvaranje funkcionalne, građanske, evroatlantske i

⁴⁴ Nakon razgovora sa ambasadorom SAD u Jugoslaviji Vorenom Cimermanom, Alija Izetbegović je kao predstavnik muslimana u BiH povukao prethodno datu saglasnost za primenu Kutiljerovog plana od marta 1992. godine. Intervju Žozea Kutiljerana, 23 februar 2015, www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:535145-Zoze-Kutiljero-Rat-mogao-bit-i-sprecen, 10/05/2018.

⁴⁵ NATO je bombardovao položaje vojske Republike Srpske 1995. godine i naoružavao muslimane uprkos embargu. Videti: Vladislav Jovanović, *Diplomatija i šah – ni konfrontacija ni kapitulacija*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 10–13.

⁴⁶ NATO je od 1995. do 2004. sprovodio operaciju očuvanja mira u Bosni i Hercegovini u vidu misije IFOR i SFOR, koje su u početku brojale 32.000 vojnika. Videti: Zoran Jeftić, Željko Ivaniš, „Vojni aspekti postdejtonskog mirovnog procesa u Bosni i Hercegovini”, u: Stevan Rapaić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (urs), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, op. cit., str. 78–86.

⁴⁷ Dragan Đukanović, „Izmene ustavnog ustrojstva BiH”, *Međunarodni problemi*, god. LVI, br. 2–3, 2004, str. 312.

postnacionalističke Bosne i Hercegovine.⁴⁸ Važno je naglasiti da Sporazum ni u jednoj odredbi ne pominje navedeni cilj međunarodne zajednice.

Prvi teorijski problem strateškog opredeljenja međunarodne zajednice ogleda se u insistiranju na izjednačavanju centralizacije sa funkcionalnošću. Odnos relacije između ovih pojmove nije sasvim jednostavan, dok je uporno insistiranje na centralizaciji naročito opasno u slučaju duboko podeljenih multinacionalnih društava sa ratnom prošlošću, za koje je adekvatnija primena konsocijativnog modela. Primeri poput Belgije koja ostvaruje odlične rezultate u poljoprivredi uprkos odsustvu ministarstva na centralnom nivou, govore u prilog ovoj tvrdnji.⁴⁹

Drugi problem predstavlja manjak minimalne zajedničke volje svih lokalnih aktera oko aktivnosti i agende nosilaca procesa. Aneks 10 Sporazuma predviđa instituciju Visokog predstavnika kao zastupnika međunarodne zajednice sa utvrđenim mandatom i zadatkom ostvarivanja pune primene civilnih aspekata Sporazuma, koji pored humanitarnih i infrastrukturnih zahteva uključuje i uspostavljanje političkih i ustavnih institucija, unapređenje poštovanja ljudskih prava i održavanje poštenih i slobodnih izbora.⁵⁰ Ovlašćenja Visokog predstavnika precizno su navedena u članu 2 ovog aneksa i u najvećoj meri se svode na nadziranje implementacije civilnih aspekata Sporazuma, održavanje kontakta sa relevantnim subjektima, otklanjanje političkih i drugih prepreka na putu ka punoj primeni odredbi Sporazuma, slanje periodičnih izveštaja UN, EU, SAD, Rusiji i drugim zainteresovanim akterima i organizacijama.⁵¹ Visoki predstavnik ustanovljen je kao *ad hoc* institucija sa mandatom koji se okončava nakon ostvarenja zacrtanih ciljeva. Međunarodni legitimitet Predstavnika zasniva se na odredbi Sporazuma koja je predviđala da se njegovo imenovanje vrši u skladu sa relevantnim rezolucijama Saveta bezbednosti UN.⁵²

Međutim, 8. i 9. decembra 1995. godine u Londonu je održana Konferencija o implementaciji mira koju jeinicirala međunarodna zajednica, sa navodnim ciljem zadobijanja široke podrške za puno sprovođenje Sporazuma.⁵³ Rezultat konferencije bilo je formiranje Saveta za sprovođenje mira (*Peace Implementation Council*), koga

⁴⁸ Srđa Trifković, „Nezavršeni posao, Sjedinjene Američke Države na Balkanu kao Damoklov mač nad Republikom Srpskom: istorijat, implikacije, preporuke”, u: Stevan Rapaić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (urs), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, op. cit., str. 233.

⁴⁹ Richard Caplan, “International Authority and State Building: The Case of Bosnia and Herzegovina”, op. cit., p. 56.

⁵⁰ „Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, op. cit., Aneks 10, član 1 stav 1.

⁵¹ Ibid., član 2.

⁵² Ibid., Aneks 4, član 1.

⁵³ Informacije o dosadašnjim sastancima dostupne su na: www.ohr.int/?page_id=1226.

ne predviđa ni jedna odredba Sporazuma. Savet je do sada imao pet sastanaka na ministarskom nivou.⁵⁴ Sa aspekta odredbi Sporazuma i legitimite posebno je problematična nadležnost ove organizacije da nagleda rad i izdaje smernice Visokom predstavniku UN. Ovako postavljen mehanizam otvorio je mogućnost za snažnije ali i neodgovornije delovanje međunarodne zajednice.

Treći veoma značajan problem predstavlja neusklađenost između relativno niskog legitimite i visokog stepena prinude koji se upotrebljava protiv volje lokalnih aktera. Nedovoljan legitimizacijski kapacitet postavljenih ciljeva i nametnutih rešenja izaziva kod lokalnih aktera političku reakciju visokog inteziteta. Srbi ovaj proces vide kao razgradnju Republike Srpske, kroz protivpravno oduzimanje ovlašćenja i nametanje centralnih organa, dok Hrvati poučeni dosadašnjim iskustvom u njemu vide političku dominaciju u korist većinskih Bošnjaka.⁵⁵ Paradoksalno, ali ni Bošnjaci svoje nade ne polažu u ovaj proces, pre svega zbog njegove neefikasnosti i višegodišnjeg zastoja. Najzad, jedan od najvećih izazova po stabilnost i mir Bosne i Hercegovine predstavlja opasnost od eskalacije složene političke dinamike izazvane u najvećoj meri upravo delovanjem nosilaca procesa.

Dinamika procesa izgradnje države u Bosni i Hercegovini

Lokalni odnosi i politička dinamika u Bosni i Hercegovini rezultat su složenih, dugotrajnih i protivrečnih istorijskih procesa, koji su proizveli duboke društvene rascepe.⁵⁶ Tri naroda imaju sopstveno tumačenje zajednički proživljene istorije, koje se gotovo ni u jednoj tački ne preseca niti dodiruje. Međutim, sličnosti u senzibilitetu i čulnosti, tragična istorijska iskustva i svest o zajedničkoj sudbini mogu da predstavljaju temelj u obnovi poverenja i međusobnih odnosa.

Nosioci izgradnje države nisu u dovoljnoj meri uzeli u obzir postojeće prilike i interes lokalnih zajednica i aktera, već su insistirali na unapred zacrtanim rešenjima i procedurama. Zanemarivanje značaja legitimite, nesrazmerno velika upotreba

⁵⁴ Savet se sastoji od 55 učesnika, uključujući i brojne organizacije koje su se već ranije istakle u različitim fazama procesa od Međunarodnog monetarnog fonda do Svetske banke. Važnu ulogu u radu Upravnog odbora Saveta ima Turska, koja u okviru njega predstavlja Organizaciju islamske konferencije.

⁵⁵ Majorizacija Hrvata obuhvata probleme nelegitimnog izbora hrvatskog člana u Predsedništvu, blokadu grada Mostara, pitanje hrvatskog jezika i javnog servisa, obrazovnog sistema, raspodele finansijskih sredstava itd.

⁵⁶ Problem obeležavanja nacionalnih praznika ukazuje na manjak zajedničkog istorijskog događaja oko čijeg značaja bi se složili pripadnici svih naroda.

prinude, neodgovorno delovanje i tehnokratski pristup neke su od osnovnih odlika izgradnje države u Bosni i Hercegovini.

Legitimitet predstavlja dinamičnu kategoriju koja se može sagledati u inicijalnom (pre određene aktivnosti) i akcionom aspektu (nakon aktivnosti).⁵⁷ Inicijalni legitimitet u Bosni i Hercegovini bio je na izuzetno niskom nivou, naročito nakon primene autoritarnih metoda međunarodne zajednice. Prilikom upotrebe prinude stepen legitimeta je dodatno opadao, otpor lokalnih aktera je rastao, a međunarodna zajednica na ovu situaciju odgovarala je povećanim stepenom prinude, što je čitav proces izgradnje države dovelo u fazu stagnacije. Nosioci procesa od samog početka aktivno su negirali jasnu pravnu formulaciju određenih rešenja iz Sporazuma, što je rezultiralo postojanjem velikog broja njegovih tumačenja.⁵⁸ Sporazum je označen kao mirovno, ali ne i političko rešenje, što je podsticalo stalne zahteve za neophodnim ustavnim reformama koje su bile uzrok sve dubljih političkih kriza u odnosima između lokalnih aktera. Pravna nestalnost Sporazuma koja je u najvećoj meri rezultat delovanja međunarodne zajednice predstavljaće nestabilno tlo za dalji tok procesa izgradnje države.

Sadržajem procesa u Bosni i Hercegovini dominira težnja za uspostavljanjem stabilnih i funkcionalnih centralnih institucija sa delokrugom ovlašćenja koja prema odredbama Sporazuma pripadaju entitetskom, a ne centralnom nivou, čime se narušava postojeći politički (mirovni) poredak. Visoki predstavnici označavali su prirodu Sporazuma kao ključni razlog neuspeha izgradnje države. Nekadašnji Predstavnik Wolfgang Petrič (Wolfgang Petritsch) više puta je isticao da je stvaranje dva autonomna entiteta pod slabom nacionalnom vladom bila greška koju su svojim delovanjem Visoki predstavnici težili da otklone.⁵⁹ Osnovu političkog sukobljavanja u Bosni i Hercegovini čini insistiranje međunarodne zajednice na integrativnom pristupu koji zahteva strukturalnu reformu postojeće dvoentitetske strukture u pravcu centralizacije, što kod dva od tri lokalna aktera izaziva politički otpor.

Predstavnik i Ustavni sud čine najvažnije poluge izgradnje države u Bosni i Hercegovini, dok su osnovna sredstva sprovođenja procesa dominantno autoritarne

⁵⁷ Birte Julia Gippert, "Legitimacy and Coercion in Peacebuilding: A Balancing Act", op. cit., p. 3.

⁵⁸ Nenad Kecmanović navodi sledeća tumačenja Dejtonskog sporazuma: izvorni Dejton, Dejton kao revizija Predstavnika, „Dejton kao ludačka košulja”, Dejton kao „duh nasuprot slova”, Dejton kao „legalizacija genocida”, Dejton kao mirovni uspeh bez političkog rešenja, „Dejton 2”, Dejton kao nasilje nad Bošnjacima, Dejton kao podvala Srbima, Dejton kao hrvatska šansa za treći entitet, Dejton prevazićen „briselskom fazom”. Videti: Nenad Kecmanović, „Dejton i referendum u Srpskoj”, u: Stevan Rapaić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (urs), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, op. cit., str. 130–134.

⁵⁹ Charles Recknagel, "Bosnia-Hercegovina: Lessons in State Building", *Radio Free Europe*, 23 November 2005, <https://www.rferl.org/a/1063207.html>, 10/05/2018.

prirode, od vojnog prisustva, političkog pritiska do pretnje izolacijom lokalnim akterima i smenjivanja i zabrane obavljanja javnih funkcija izabranim zvaničnicima.

Od 1996. godine počinje prva autoritarna faza u okviru koje je donet niz strukturalnih rešenja i odluka, nametnutih nasuprot demokratskim principima, sa negativnim posledicama po lokalnu stabilnost i legitimitet, pa čak i efikasnost procesa.⁶⁰ U drugoj, mekšoj fazi (od 2005) koju je vodila Evropska unija, problem legitimeta zamenjen je problemom neefikasnosti, odnosno izostanka značajnijih rezultata. Određenu prekretnicu predstavlja 2005. godina u kojoj je Savet za implementaciju mira izrazio nameru da upotrebu bonskih ovlašćenja zameni evropskom agendom i pojačanom ulogom Evropske unije, što se ujedno podudara sa okončanjem mandata Pedija Ešdauna (Paddy Ashdown).⁶¹

Izbor autoritarne strategije bio je očigledan nakon donošenja Deklaracije iz Sintre i Bonske deklaracije (1997), koje će imati strukturalne posledice po institucionalni sistem i političke procese u Bosni i Hercegovini.⁶² Deklaracija iz Sintre ističe nespremnost lokalnih aktera da pruže napor u pravcu izgradnje države koja se oslanja isključivo na delovanje Predstavnika.⁶³ Međunarodna zajednica i lokalni akteri tokom čitavog procesa prebacivaće odgovornost i negativne posledice sa jednih na druge.

Pored najave širenja ovlašćenja Predstavnika, u dokumentu se prvi put pominje konstrukcija „slovo i duh“ Sporazuma, kojom se otvara ogroman prostor za diskreciono delovanje Predstavnika.⁶⁴ Duh Dejtona predstavljen je kao unutrašnja suština dokumenta, sa osobenim metafizičkim značenjem, koje po važnosti nadilazi slovo Sporazuma.⁶⁵ Selektivno i neprincipijelno tumačenje odredbi prikriva se navodnim duhom dokumenta, sa namerom obezbeđivanja legitimizacijske i kvazipravne osnove za sprovođenje agende nosilaca procesa. Primena ove konstrukcije na tumačenje odredbi najvažnijeg pravnog dokumenta proizvodi pravnu nesigurnost, oslikavajući ujedno immanentni nedostatak (međunarodnog) suvereniteta koji Bosnu i Hercegovinu čini vrstom (polu)protektorata.

⁶⁰ Sprovedena pod mandatom Karlosa Vestendorpa (1997–1999), Vofganga Petrića (1999–2002) i Pedija Ešdauna (2002–2005).

⁶¹ Srđan Blagovčanin, *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: građenje države kroz process evropskih integracija*, op. cit., str. 28–29.

⁶² Deklaracija doneta 1997. godine na ministarskom sastanku Upravnog odbora Saveta za implementaciju mira, održanom u portugalskom gradu Sintra, dostupna je na: www.ohr.int/?p=54145, 10/05/2018.

⁶³ Ibid., tačka 23.

⁶⁴ Ibid., tačke 7, 34 i 70.

⁶⁵ Nenad Kecmanović, „Dejton i referendum u Srpskoj”, op. cit., str. 131.

Bonskom deklaracijom dodeljena su široka ovlašćenja Predstavniku na način koji odredbe Sporazuma nisu predvidele, što će predstavljati prvi ozbiljan udarac legimitacijskoj osnovi čitavog procesa. Važno je napomenuti, da Savet u oba slučaja nije imao mandat da poveri nove nadležnosti Predstavniku, koji je uprkos tome dobio veoma snažna ovlašćenja da nameće zakone, proglašava nevažećim odluke nižestepenih sudova, zabranjuje vršenje političkih dužnosti i smjenjuje funkcionere sa lokalnih i entitetskih nivoa i drugih važnih pozicija.⁶⁶ Bonska ovlašćenja su i sa aspekta demokratije bila kontraproduktivna, jer su izabrane elite umesto narodu postale odgovorne međunarodnoj zajednici, na koju su često preusmeravali krivicu.⁶⁷ Na ovaj način demokratija se uvodi kao lokalna simulacija ograničenog dometa, dok Sporazum predstavlja neobavezan osnov u procesu stalnog institucionalnog inženjeringu.⁶⁸ Bonska ovlašćenja predstavljaju značajno ograničenje međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine i još jedan argument u prilog činjenice o postojanju protektorata.⁶⁹

U periodu od 1996. do 2000. godine, Predstavnik je iskoristio nova ovlašćenja da nametne brojne zakone, od Zakona o državljanstvu (1997), zastavi (1998), grbu (1998), izgledu novčanica (1998) himni (1999) do Zakona o državnoj graničnoj službi (2000). Ovim zakonima uspostavljene su osnovne funkcije koje predstavljaju nužan uslov međunarodnog subjektiviteta države. U uslovima odsustva bazičnog konsenzusa predstavnika tri naroda oko sadržaja navedenih zakona u određenoj meri se može razumeti autoritaran način njihovog nametanja. Međutim, pored vandejtonske prirode Bonskih ovlašćenja, međunarodna zajednica je u brojnim rešenjima pokazala pristrasnost, od kojih očigledan primer zastave, koju pored evropskih elemenata (žuta i plava pozadina, zvezdice itd) odlikuje izuzetna sličnost sa zastavom Republike Bosne i Hercegovine proglašene 1992. godine. Nametnuti zakon zbog izraženog deficit-a legitimite čini donetu odluku delimično primenljivom i trajno spornom.

Važan korpus ovlašćenja Predstavnik je koristio kroz donošenje niza odluka kojim su izvršene smene sa funkcija i zabrane političkog delovanja brojnim licima, uključujući demokratski izabrane predsednike – Nikola Poplašen sa funkcije predsednika Republike Srpske, Anta Jelavića sa mesta predstavnika Hrvata u

⁶⁶ Siniša Karan, „Ustavnopravnopravna i politička priroda odluka Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini”, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, Banja Luka, vol. 5, br. 5, 2015, str. 69–83.

⁶⁷ Sead Turčalo, „Međunarodna zajednica i izgradnja neuspješne države”, *Status*, br. 13, 2008, str. 21.

⁶⁸ Nenad Kecmanović, „Dejton i referendum u Srpskoj”, op. cit., str. 134.

⁶⁹ Matej Savić, „Bosna i Hercegovina – država ili neoprotektorat?”, u: Stevan Rapaić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (urs), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, op. cit., str. 186.

Predsedništvu i Dragana Čavića sa mesta poslanika Narodne skupštine RS, te sudije, gradonačelnike i druge zvaničnike. Upotreba ovog ovlašćenja imala je samo kratkoročne političke efekte praćene dugoročnim negativnim posledicama.

Predlozi o jačanju uloge Evropske unije izneti na Briselskoj konferenciji (2000), u organizaciji Saveta za implementaciju mira, nisu značajnije realizovani u periodu 2000–2006. godina, jer je Predstavnik i dalje zadržao dominantnu ulogu. Jedinstvo aktera oличено je na početku mandata Pedija Ešdauna, koji je pored funkcije Visokog Predstavnika UN ujedno bio i Predstavnik Evropske unije.⁷⁰ Nastavak procesa izgradnje države i dalje se zasnivao na agendi Predstavnika, čije su smernice suštinski činile sadržaj Mape puta (18 tačaka) predstavljene od Evropske unije 2000. godine. Period od 2000. do 2006. predstavlja najintenzivniji deo procesa izgradnje države, u kojem su uspostavljene centralne pravosudne funkcije, proširena nadležnost i sastav Saveta ministara i osnovane brojne državne agencije.

Reforma pravosuđa, donošenje Zakona o državnoj graničnoj službi, izbornog zakona i utvrđivanje jedinstvenih putnih isprava istaknuti su kao najznačajniji politički zahtevi u ovom periodu.⁷¹ Ekonomski aspekt pored reformi u pravcu stvaranja tržišne ekonomije, uključivao je ukidanje službe društvenog knjigovodstva kao institucije zadužene za nadzor platnog prometa.⁷² Ekonomске posledice prenošenja platnog prometa u ruke komercijalnih banaka imaju ozbiljne posledice po ekonomski suverenitet države.⁷³ Ograničavanje ekonomskog suvereniteta zasniva se najvećim delom na kontroli monetarne politike posredstvom upravljanja Centralnom bankom Bosne i Hercegovine. Potpuno zanemarivanje socijalne dimenzije i posledica implementiranog ekonomskog modela predstavlja jedan od osnovih nedostataka agende međunarodne zajednice. Devastirajuće posledice privatizacije i ogromna nezaposlenost (naročito mladih) nisu predstavljale dovoljno značajne činjenice za nosioce procesa.

Izborni zakon nametnut 2001. godine izazvao je ozbiljnu političku krizu u odnosima između Hrvata i Bošnjaka. Hrvatski politički predstavnici usprotivili su se predloženim rešenjima o političkom predstavništvu Hrvata u Federaciji BiH. Predstavnik je odgovorio smenom hrvatskog političkog rukovodstva, što je predstavljao začetak budućih problema u odnosima između međunarodne zajednice i hrvatskog faktora. Nasuprot tome, o izmeni Izbornog zakona koju

⁷⁰ Sead Turčalo, „Međunarodna zajednica i izgradnja neuspješne države”, op. cit., str. 22.

⁷¹ Zvanični sajt Direkcije za evropske integracije Bosne i Hercegovine, www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4727&langTag=bs-BA, 10/05/2018.

⁷² Ibid.

⁷³ Nebojša Katić, „Visoka cena amaterizma”, 20 oktobar 2011, <https://nkatic.wordpress.com/2011/10/20/visoka-cena-amaterizma/>, 10/05/2018.

zahteva presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Sejdić-Finci* (2009), ni danas ne postoji konsenzus političkih predstavnika Bošnjaka i Hrvata.⁷⁴

Reforma pravosuđa izvršena je takođe uz ogromne političke pritiske na lokalne aktere, u okviru koje su doneti Zakon o Sudu BiH, Zakon o Tužilaštvu BiH, Krivični zakon, Zakon o krivičnom postupku i Zakon o Visokom sudskom i tužilačkom savetu.⁷⁵ Zakon o sudu i Tužilaštvu BiH rezultirali su ne samo izmenama materijalnog i pravno-procesnog okvira, već i uspostavljanjem potpuno novih pravosudnih institucija na centralnom nivou.⁷⁶ Uvođenje novih institucija bilo je u suprotnosti sa odredbama Sporazuma koji je pravosudnu funkciju uz izuzetak Ustavnog suda poverio isključivo entitetima. Važno je pomenuti i Zakon o Savetu ministara (2001) koji je proširio ovo telo sa predviđena tri na devet ministarstava, stvarajući tako osnovu za dalji prenos ovlašćenja na centralni nivo.⁷⁷

U navedenom periodu osnovane su brojne agencije na centralnom nivou od Uprave za indirektno oporezivanje, preko Državne agencije za istragu i zaštitu (2002), Obaveštajno-sigurnosne agencije (OSA) do oružanih snaga Bosne i Hercegovine (2003), iako su u poslednjem slučaju entiteti, a ne država potpisnici Aneksa 1-B Sporazuma koji reguliše ograničenja naoružanja. Primer uvođenja zajedničkih oružanih snaga pokazatelj je neefikasnosti i neodrživosti autoritarne strategije, jer novoosnovana vojska ne uživa dovoljan stepen lojalnosti kod svojih pripadnika.⁷⁸

U toku 2005. godine pokrenuta je prva sveobuhvatna inicijativa za izmenu Ustava na predlog nekadašnjeg zamenika Predstavnika Donald Hejza (Donald S. Hays). Predlozi su vodili jačanju centralnog nivoa vlasti, uloge državnog parlamenta i uvođenju novih ministarstava. Takozvani aprilski paket ustavnih reformi doživeo je neuspeh u parlamentu 2006. godine. Dokumenti koje je objavio *Vikileaks* pokazuju da ovaj paket treba da bude prva faza u preispitivanju entetskog nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini.⁷⁹

⁷⁴ „Tekst Mape puta”, Veće ministara Evropske unije, 2000, www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4727&langTag=bs-BA, 10/05/2018.

⁷⁵ Srđan Blagovčanin, *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: građenje države kroz proces evropskih integracija*, op. cit., str. 36.

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Ministarstvo spoljne trgovine i ekonomskih odnosa, spoljnih poslova i civilnih poslova i komunikacija.

⁷⁸ Ovo rešenje otvorilo je brojna strateška pitanja, od kojih je vojna imovina jedno od najznačajnijih.

⁷⁹ Dejan Šainović, „Podmićivanjem oborili aprilski paket”, *Nezavisne novine*, 3. septembar 2011, <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Vikileaks-Podmicivanjem-oborili-aprilski-paket/104391,10/05/2018>.

O izraženoj autoritarnoj aktivnosti Predstavnika svedoči podatak da je Karlos Vestendorp (Carlos Westendorp) donosio četiri izvršne odluke nedeljno, a Ešdaun čak četrnaest odluka nedeljno.⁸⁰ Jednu od ocena aktivnosti Predstavnika dala je Parlamentarna skupština Saveta Evrope u Rezoluciji od 2004. godine, gde smatra „nepomirljivim sa demokratskim načelima to što visoki predstavnik može da donosi izvršne odluke bez ikakve odgovornosti ili obaveze da obrazloži njihovu validnost, kao i bez postojanja pravnog leka”.⁸¹ Jedno od mišljenja Evropske komisije za demokratiju kroz pravo, poznatije kao Venecijanske komisije, navodi da Predstavnik „nije nezavisan sudija i nema nikakav demokratski legitimitet koji su mu dali građani”.⁸² U budućnosti posledice navedenih rešenja biće ne samo dalja delegitimizacija procesa izgradnje države već i samih osnova političkog poretku u Bosni i Hercegovini. Rezultat ove aktivnosti ogleda se u jačanju centralnog nivoa na koji je podignuto preko 70 nadležnosti Republike Srpske, dok je više od 65 nadležnosti preneseno bez saglasnosti Narodne Skupštine ovog entiteta.⁸³ Od 1997. do 2012. godine visoki predstavnici su 899 puta koristili Bonska ovlašćenja, smenjujući zvaničnike, donoseći izvršne odluke o proglašenju zakona, menjajući čak i ustavnu materiju.⁸⁴

Neslaganja među nosiocima procesa i opasnost od daljeg negiranja legitimiteata lokalnih aktera vodili su od 2006. godine suštinskom smanjenju uloge Predstavnika, iako su njegove formalne nadležnosti ostale nepromenjene. Period nakon 2006. godine odlikuje znatno niži stepen upotrebe Bonskih ovlašćenja, koja su zamenjena uslovljavanjem u okviru evropskih integracija, ali i većem insistiranju na dijalogu između lokalnih aktera.⁸⁵ Nakon imenovanja Kristijana Švarc-Šilinga (Christian Schwarz-Schilling) za Predstavnika (2006) prvi put su se mogli čuti predlozi o

⁸⁰ Richard Caplan, “International Authority and State Building: The Case of Bosnia and Herzegovina”, op. cit., pp. 60–62.

⁸¹ „Resolution 1384 (2004) – Strengthening of democratic institutions in Bosnia and Herzegovina”, Parliamentary Assembly, Council of Europe, 23 June 2004, www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17232&lang=en, 20/07/2018.

⁸² „Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima visokog predstavnika”, Evropske komisije za demokratiju kroz pravo, 2005, [www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2005\)004-bos](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2005)004-bos), 27/07/2018.

⁸³ Bogdana Koljević, „Subjektivitet Dejtonskog sporazuma i savremene političke tendencije”, u: Stevan Rapačić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (urs), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, op. cit., str. 153.

⁸⁴ Ivan Pepić, Višeslav Raos, „Komparacija konsocijacijske i centrifugalne demokracije: Švicarska i Bosna i Hercegovina”, *Politička misao*, vol. 52, br. 3, 2015, str. 119.

⁸⁵ Predstavnik je u ovom periodu nametnuo odluku o izmeni Zakona o Savetu ministara, dok je Parlamentarnoj skupštini izdao nalog za izmenu odredbi o načinu glasanja.

okončanju mandata ove misije.⁸⁶ Međutim zbog neuspeha reforme policije Savet je odlučio da produži mandat Predstavnika.⁸⁷

Reforma policije započeta 2004. godine predstavlja ključni politički proces i najvažniji uslov za otpočinjanje pregovora o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju. Primer reforme policije možda najbolje oslikava neuspeh međunarodne zajednice u namjeri da uspostavi snažan centralni nivo, ojača svoj legitimitet i osnaži poverenje između aktera i zajednica. Poverenje Srba u proces reforme policije pre iznošenja prvih predloga (2003) iznosilo je 51 odsto, dok je nakon godinu dana pregovora i pritisaka smanjeno na svega 35 odsto.⁸⁸ Navedeni primer pokazuje negativne posledice autoritarne strategije koja je propustila priliku da formuliše politiku i rešenja koja bi bila prihvatljiva za sve aktere. Neuspeh reforme policije predstavlja momenat nakon koga suštinski slabi do tada izražena autoritarna uloga Predstavnika.

U periodu nakon 2006. godine, kao važan činilac nameće se Ustavni sud BiH koji je težio da kroz svoju sudsku praksu obezbedi pravni osnov i opravdanje za dalje aktivnosti u ovom smeru. Važne odluke ovaj sud je donosio po modelu 5:4, zahvaljujući sastavu u koji su uključene tri strane sudije, što predstavlja jedinstveni slučaj u Evropi. Iako je mandat stranim sudijama u Ustavnom судu prema odredbama Sporazuma istekao još pre desetak godina, oni su preuzeli ulogu glavnog mehanizma centralizacije i unitarizacije.⁸⁹ Ustavni sud promenio je himnu, zastavu, datum Republike Srbске i imena više gradova na njenoj teritoriji. Ovoj činjenici treba dodati i iskaz bivšeg austrijskog sudije Jozefa Marka (Joseph Marko) koji ističe da je Ustavni sud imao prećutan dogovor sa Predstavnikom da uvek potvrđuje meritum njegovih zakona.⁹⁰

Sve snažnije kritike i očigledno stagniranje u definisanju strategije i daljih aktivnosti otvorili su pitanje ispunjavanja neophodnih uslova za okončanje mandata Predstavnika. Na sastanku Saveta 2008. godine u Briselu istaknuti su sledeći ciljevi: prihvatljivo i održivo rešavanje državne i vojne imovine, izvršenje arbitražne odluke za Brčko, fiskalna održivost, uspostavljanje vladavine prava i procesuiranje ratnih zločinaca; uz dva dodatna cilja: potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i pozitivno mišljenje Saveta za implementaciju mira.⁹¹ Godinu dana kasnije Evropski

⁸⁶ Srđan Blagovićanin, *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: građenje države kroz proces evropskih integracija*, op. cit., str. 42.

⁸⁷ Ibid., str. 45.

⁸⁸ Birte Julia Gippert, "Legitimacy and Coercion in Peacebuilding: A Balancing Act", op. cit., p. 9.

⁸⁹ Nenad Kecmanović, „Dejton i referendum u Srbiji”, op. cit., str. 138.

⁹⁰ Gordon Bardoš, „U Bosni kao nekad, 'kadija te tuži, kadija ti sudi'”, *Politika*, 27. septembar 2016, www.politika.rs/sr/clanak/364333/U-Bosni-kao-nekad-kadija-te-tuzi-kadija-ti-sudi, 22/07/2018.

⁹¹ Srđan Blagovićanin, *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: građenje države kroz proces evropskih integracija*, op. cit., str. 49.

sud za ljudska prava doneo je presudu u slučaju *Sejdić-Finci* koja je naložila vlastima Bosne i Hercegovine da izmene izborni zakon i otklone diskriminativne odredbe. Važna inicijativa pokrenuta je 2009. godine kroz takozvani butmirski proces kao zajednički projekat EU i SAD (uz *de facto* američko vođstvo) sa ciljem ostvarenja reformi u pravcu stvaranja funkcionalne države. Zbog čvrstog protivljenja srpske strane, ovaj proces nije ostvario zacrtani cilj.

Posmatrano u širem smislu, primena koncepta izgradnje države dovela je do političke krize prouzrokovane odgovorom Republike Srpske u vidu donošenja Zakona o referendumu u Narodnoj skupštini. Kriza okončana odustajanjem od referendumu i uspostavljanjem strukturalnog dijaloga o pravosuđu, kao i dogovorom SNSD-SDP iz 2012. godine u okviru kojeg je predviđen paket zakona čije bi donošenje označilo korak unazad u procesu izgradnje države.⁹² Mada nije realizovan, ovaj dogovor predstavlja pokazatelj reaktivnog smera budućih političkih procesa u Bosni i Hercegovini koji su uspon doživeli nakon održavanja referendumu o danu Republike Srpske 25. septembra 2016. godine. Referendum je na ovaj način uspostavljen kao značajno sredstvo pružanja političkog otpora i odgovora na autoritarnu političku moć međunarodne zajednice u vidu legitimnog izražavanja volje jednog od konstitutivnih naroda.

Proces evropskih integracija Bosne i Hercegovine trenutno se zasniva na reformskoj agendi koju su sve političke partije prihvatile u julu 2015. godine, a koja sadrži šest tačaka: javne finansije, oporezivanje, finansijska održivost, poslovna klima i konkurentnost, tržište rada i reforma socijalne zaštite i penzija, vladavina prava i dobro upravljanje i reforma javne uprave.⁹³

Danas je sve očiglednije da Bosna i Hercegovina predstavlja, prema rečima Nenada Kecmanovića, „nemoguću državu”, pa čak i „nemoguće društvo”.⁹⁴ Rat u Ukrajini i početak Arapskog proleća preusmerili su pažnju nosilaca na značajnije i urgentnije procese u međunarodnim odnosima, dok će nestabilni rezultati, političke krize i zategnuti odnosi ostati kao njeno nasleđe i opomena lokalnim akterima da preuzmu veću odgovornost za sopstvenu sudbinu.

⁹² Samir Huseinović, „Opasan dogovor SDP-a i SNSD-a”, *Deutsche Welle*, 1. novembar 2012, www.dw.com/bs/opasni-dogovori-sdp-a-i-snsd-a/a-16347634, 10/05/2018.

⁹³ „Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period 2015–2018”, Veće ministara Bosne i Hercegovine, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, Vlada Republike Srpske, Vlade kantona i Vlada Brčko Distrikta, 2015, www.fbihvlada.gov.ba/pdf/Reformska%20agenda.pdf, 10/05/2018.

⁹⁴ Videti: Nenad Kecmanović, *Nemoguća država: Bosna i Hercegovina*, Glas Srpske, Banja Luka, 2007.

Ishod procesa izgradnje države

Autoritarna primena koncepta izgradnje države u Bosni i Hercegovini nasuprot pravnim i demokratskim načelima narušila je već opterećene odnose između lokalnih aktera. Ključni problem nametnutih rešenja je nezadovoljavajući nivo legitimite i autonomnosti, što ih čini neodrživim i puko formalnim. Uvedene institucije i proklamovane vrednosti nisu utkane u lokalni politički sistem i odnose, već su zasnovane isključivo na trenutnoj premoći međunarodnog faktora. Institucije su ozbiljno politički osporene jer je njihovo uvođenje opteretilo postojeće političke odnose, što potvrđuju brojni primeri – od postizbornih kriza do neefikasnosti rada zakonodavnih tela.⁹⁵ Svakako, najdrastičniji primer predstavlja Ustavni sud uspostavljen kao garant ustavnog poretku. Sa više od sto nesprovedenih odluka, ovaj sud sve više gubi pravni autoritet kod lokalnih aktera, prepustajući dinamiku i procese dominantno političkom činiocu.⁹⁶

Pitanje odgovornosti za postojeće stanje u najvećoj meri snose nosioci procesa zato što su posedovali najveću moć i mogućnost iniciranja različitih predloga i rešenja. U njihovim motivima dominiraju geopolitički razlozi i jasno svrstavanje na stranu jednog lokalnog aktera (pretežno Bošnjaka).

Kao razlozi neuspeha procesa izgradnje države najčešće se označavaju: nedostatak resursa i neadekvatna taktika, neznanje i neuvažavanje lokalnih prilika, neadekvatnost modela kojem se teži i zanemarivanje interesa i značaja ključnih lokalnih aktera.⁹⁷ Prvi razlog ne pruža valjano objašnjenje, jer je proces izgradnje države često praćen respektabilnim finansijskim sredstvima, dok taktički plan i obučenost nosilaca objašnjavaju samo sporedne aspekte. Drugi razlog može da bude putokaz ka objašnjenju, iako je važno naglasiti da je međunarodna zajednica još pre raspada Jugoslavije imala obilje informacija i podataka o lokalnim prilikama. Treći i četvrti razlog čine osnovu objašnjenja. Međunarodna zajednica je težila modelu koji je ne samo nespojiv sa lokalnim vrednostima i iskustvima, već i sa

⁹⁵ Savet ministara formiran je 2010. godine nakon 16 meseci, a parlament nakon devet meseci. Parlamentarna skupština usvojila je u periodu 2010–2014. samo 14 novih zakona. Srđan Blagovčanin, *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: građenje države kroz proces evropskih integracija*, op. cit., str. 78.

⁹⁶ Procene variraju od 80 do više od 100 odluka. „Odluke Ustavnog suda BiH koje nikada nisu provedene”, *Radio televizija Bijeljina*, 6. septembar 2016, www.rtvbn.com/3831926/odluke-ustavnog-suda-bih-koje-nikada-nisu-provedene, 10/05/2018.

⁹⁷ Stein Sundstøl Eriksen, „Statebuilding, ownership and legitimacy: The dilemmas and contradictions of external state building”, *OECD*, 2014, <https://www.oecd.org/dac/evaluation/dcdndep/47109849.pdf>, 10/05/2018.

ključnim odredbama mirovnog rešenja, što je uz ogromne pritiske na lokalne aktere (Srbe, kasnije i Hrvate) izazvalo njihov snažan politički otpor i prouzrokovalo neuspeh procesa izgradnje države.

Zaključak

Međunarodna zajednica uspela je da uspostavi formalne institucije sa određenim ovlašćenjima, ali je njen neuspeh u legitimizacijskom polju potpuno obesmislio brojne rezultate i doveo u pitanje budućnost Bosne i Hercegovine kao države. Opstanak Bosne i Hercegovine kao jedinstvene države nikad nije bio zavisniji od uključenosti međunarodnog faktora, niti ugroženiji zbog njene dalje aktivnosti. Vrednovanje postignutih rezultata moralno bi da bude jedan od glavnih zadataka međunarodne zajednice, pošto je nedavno iz kancelarije Predstavnika istaknuto da se ne planira okončanje mandata zbog neispunjenošću uslova iz 2008. godine.

Manju, ali ne beznačajnu ulogu u produbljavanju krize u Bosni i Hercegovini imale su nacionalne političke elite (od kojih su neke moć stekle u ratnom periodu) koje su težile očuvanju *statusa quo*, odnosno blokadi procesa relaksacije odnosa između tri naroda. Odgovornost lokalnih aktera se neopravdano uvećava u odnosu na odgovornost međunarodne zajednice. Politička moć i uticaj ovih lokalnih elita bila je značajno manja od uticaja međunarodne zajednice, pa je samim tim i njihova odgovornost manja (ali postojeća). Stavovi koji naglašavaju isključivu odgovornost lokalnih elita zanemaruju lokalne kulturnoške, istorijske i lične okolnosti i iskustva, koja se odlikuju dubokim podelama i u određenom meri izraženim identitetskim distancama. Sadržaj, način sprovođenja i rezultati procesa uspostavili su institucionalno i faktičko stanje koje kod dve zajednice ne ostavlja prostora građanima, osim izbora nacionalnih političkih partija, dok Bošnjacima produžava san o centralizovanoj i jedinstvenoj državi.

Značaj Dejtonskog sporazuma ogleda se u činjenici da je uvažio nesrećnu stvarnost i nužnost razdvajanja. U određenom stepenu on je sličan Vestfalskom miru, koji nas uči da su paralelni životi i prečutna trpeljivost bolji do pokušaja prisilne integracije, koji se uvek završavaju građanskim ratom.⁹⁸ Za relaksaciju odnosa i uspostavljanje stabilnije političke situacije neophodno je vreme, mir i svest

⁹⁸ Miloš Ković, „Čija zemlja, onoga i vera: Vestfalski mir i Dejtonski sporazum”, u: Stevan Rapaić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (urs), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, op. cit., str. 100.

o deljenju zajedničkog prostora i subbine, koji se nužno moraju uređivati isključivo kroz zajednički dogovor lokalnih društvenih snaga.

Bibliografija

- Amitai Etzioni, "A self-restrained approach to nation-building by foreign powers", *International Affairs*, Vol. 80, No.1, 2004, pp. 1–17.
- Blagovčanin, Srđan, *Evropska unija i Bosna i Hercegovina: Građenje države kroz process evropskih integracija*, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo, 2016.
- Bogdandy, Armin von, Häußler Stefan, Hanschmann Felix, Utz Raphael, "State-Building, Nation-Building, and Constitutional Politics in Post-Conflict Situations: Conceptual Clarifications and an Appraisal of Different Approaches", in: Armin von Bogdandy Rüdiger Wolfrum (eds), *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 9, Max Planck, Heidelberg, 2005, pp. 579–613.
- Caplan, Richard, "International Authority and State Building: The Case of Bosnia and Herzegovina", *Global Governance*, Vol. 10, No. 1, The Politics of International Administration, Lynne Rienner Publishers, 2004, pp. 53–65.
- Đukanović, Dragan, „Izmene ustavnog ustrojstva BiH”, *Međunarodni problem*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, br. 2–3, 2004, str. 305–324.
- Gippert, Julia Birte, "Legitimacy and Coercion in Peacebuilding: A Balancing Act", *Journal of intervention and statebuilding*, Vol. 11, No. 3, 2017, pp. 321–338.
- Hayden, M. Robert, „Democracy without a Demos? The Bosnian Constitutional Experiment and the Intentional Construction of Nonfunctioning States”, *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No. 2, 2005, pp. 226–259.
- Jeftić, Zoran i Ivaniš, Željko, „Vojni aspekti postdejtonskog mirovnog procesa u Bosni i Hercegovini”, u: Stevan Rapaić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (urs), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, Predstavništvo Republike Srpske u Srbiji, Fakultet političkih nauka Banja Luka, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2016, str. 77–87.
- Jovanović, Vladislav *Diplomatija i šah: ni konfrontacija ni kapitulacija*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.
- Dejan Jović, „Kakva budućnost za Bosnu i Hercegovinu?”, *Reč*, vol. 72/18, 2003, str. 47–57.
- Siniša Karan, „Ustavnopravnopravna i politička priroda odluka Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini”, *Godišnjak Fakulteta pravnih nauka*, Banja Luka, 2015, vol. 5, br. 5, str. 69–83.

- Kasapović, Mirjana, "Bosnia and Herzegovina: Consociational or Liberal Democracy?", *Politička misao*, Vol. 42, No. 5, Zagreb, 2005, pp. 3–30.
- Kecmanović, Nenad, „Dejton i referendum u Srpskoj”, u: Stevan Rapaić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (ur.), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, Predstavništvo Republike Srpske u Srbiji, Fakultet političkih nauka Banja Luka, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, 2016, str. 129–141.
- Nenad Kecmanović, *Nemoguća država: Bosna i Hercegovina*, Glas Srpske, Banja Luka, 2007.
- Koljević, Bogdana, „Subjektivitet Dejtonskog sporazuma i savremene političke tendencije”, u: Stevan Rapaić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (ur.), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, Predstavništvo Republike Srpske u Srbiji, Fakultet političkih nauka Banja Luka, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, 2016, str. 152–159.
- Kovač, Mitar; Potkornjak Lukić, Brankica; Nikolić, Saša, "Primena norme 'Odgovornost za zaštitu'", *Vojno delo*, vol. 63, br. 4, 2011, str. 49–66.
- Ković, Miloš, „Čija zemlja, onoga i vera: Vestfalski mir i Dejtonski sporazum”, *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, u: Stevan Rapaić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (urs), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, Predstavništvo Republike Srpske u Srbiji, Fakultet političkih nauka Banja Luka, Institut za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd, 2016, str. 96–101.
- Kraljačić, Tomislav, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*, Catena Mundi, Beograd, 2017.
- Mallaby, Sebastian, "The Reluctant Imperialist: Terrorism, Failed States, and the Case for American Empire", *Foreign Affairs*, Vol. 81, No. 2, 2002, pp. 2–7.
- Paris, Roland, "International peacebuilding and the 'mission civilisatrice'", *Review of International Studies*, Vol. 28, 2002, pp. 637–656,
- Paris, Roland, "Saving liberal peacebuilding", *Review of International Studies*, Vol. 36, No. 2, 2010, pp. 337–365,
- Pepić, Ivan; Raos, Višeslav, „Komparacija konsocijacijske i centrifugalne demokracije: Švicarska i Bosna i Hercegovina”, *Politička misao*, vol. 52, br. 3, 2015, str. 105–129.
- Richmond, P. Oliver, "Failed statebuilding versus peace formation", *Cooperation and conflict*, Vol. 48, No. 3, 2013, pp. 378–400.
- Rotberg, Robert I., *Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators*, Brookings Institution Press & World Peace Foundation, Cambridge, 2003.

Savić, Matej, „Bosna i Hercegovina – država ili neoprotektorat?”, u: Stevan Rapaić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (ur.), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, Predstavništvo Republike Srpske u Srbiji, Fakultet političkih nauka Banja Luka, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2016, str. 173–191.

Scott, Zoe, *Literature review on State-Building*, University of Birmingham, Governance and Social Development Resource Centre, 2007.

Subašić, Mate, „Bosna i Hercegovina ili Federacija BiH i Republika Srpska – analiza mogućnosti implementacije konsocijacijskog i integrativnog pristupa”, *Politička misao*, vol. 52, br. 2, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2015, str. 62–82.

Šahović, Milan, „Ustav Bosne i Hercegovine prema Dejtonskom sporazumu”, *Međunarodni problemi*, br. 1–2, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1996, str. 33–42.

Trifković, Srđa, „Nezavršeni posao, Sjedinjene Američke Države na Balkanu kao Damoklov mač nad Republikom Srpskom: istorijat, implikacije, preporuke”, u: Stevan Rapaić, Tijana Kecmanović, Aleksandra Vranješ (ur.), *Dejtonski sporazum dve decenije mira i pouke za svet*, Predstavništvo Republike Srpske u Srbiji, Fakultet političkih nauka Banja Luka, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2016, str. 232–244.

Turčalo, Sead, „Međunarodna zajednica i izgradnja neuspješne države”, *Status*, Dijalog, br. 13, 2008, str. 20–25.

Tuso, Hamdesa, “Indigenous Processes of Conflict Resolution: Neglected Methods of Peacemaking by the New Field of Conflict Resolution”, *Critical Issues in Peace and Conflict Studies*, in: Thomas, Matyok, Senehi Jessica, Sean Byrne (eds), Lexington books, Plymouth, 2011, pp. 245–271.

Dokumenti:

„Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini”, Aneks 4, član 1, stav 3, Dejton–Pariz, 1995, <http://ndcsarajevo.org/Dokumenti/Dejtonski-mirovni-sporazum.pdf>, 27/07/2018.

„Reformska agenda za Bosnu i Hercegovinu za period 2015–2018”, Veće ministara Bosne i Hercegovine, Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, Vlada Republike Srpske, Vlade kantona i Vlada Brčko Distrikta, 2015, www.fbihvlada.gov.ba/pdf/Reformska%20agenda.pdf, 10/05/2018.

„Resolution 1384 (2004) – Strengthening of democratic institutions in Bosnia and Herzegovina”, Parliamentary Assembly, Council of Europe, 23 June 2004,

www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=17232&lang=en, 20/07/2018.

„Deklaracija iz Sintre”, Upravni odbor Saveta za implementaciju mira, 1997, Sintra, www.ohr.int/?p=54145, 10/05/2018.

„Tekst Mape puta”, Veće ministara Evropske unije, Strazbur, 2000, //www.ohr.int/?p=54145, 10/05/2018.

Internet izvori:

Bardoš, Gordon, „U Bosni kao nekad, 'kadija te tuži, kadija ti sudi'”, *Politika*, 27. septembar 2016, www.politika.rs/sr/clanak/364333/U-Bosni-kao-nekad-kadija-te-tuzi-kadija-ti-sudi, 22/07/2018.

Eriksen, Stein Sundstøl, „Statebuilding, ownership and legitimacy: The dilemmas and contradictions of external state building”, *OECD*, 2014, <https://www.oecd.org/dac/evaluation/dcdndep/47109849.pdf>, 10/05/2018.

Huseinović, Samir, „Opasan dogovor SDP-a i SNSD-a”, *Deutsche Welle*, 1 novembar 2012, www.dw.com/bs/opasni-dogovori-sdp-a-i-snsd-a/a-16347634, 10/05/2018.

Katić, Nebojša, „Visoka cena amaterizma”, 20. oktobar 2011, <https://nkatic.wordpress.com/2011/10/20/visoka-cena-amaterizma/>, 10/05/2018.

Miler D. Paul, “Bush on Nation Building and Afghanistan”, *Foreign Policy*, 17 November 2010, <http://foreignpolicy.com/2010/11/17/bush-on-nation-building-and-afghanistan/>, 15/05/2018.

Nakarada, Radmila, „Da li Srbija ima svoju strategiju?”, *Nova srpska politička misao*, 25. decembar 2010, www.nspm.rs/hronika/radmila-nakarada-da-li-srbija-ima-svoju-strategiju.html, 10/05/2018.

„Odluke Ustavnog suda BiH koje nikada nisu provedene”, *Radio televizija Bijeljina*, 6. septembar 2016, www.rtvbn.com/3831926/odluke-ustavnog-suda-bih-koje-nikada-nisu-provedene, 10/05/2018.

Recknagel, Charles, “Bosnia-Hercegovina: Lessons in State Building”, *Radio Free Europe*, 23 November 2005, <https://www.rferl.org/a/1063207.html>, 10/05/2018.

Šainović, Dejan, „Podmićivanjem oborili aprilski paket”, *Nezavisne novine*, 3. septembar 2011, [https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Vikiliks-Podmicivanjem-oborili-aprilski-paket/104391](http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Vikiliks-Podmicivanjem-oborili-aprilski-paket/104391), 10/05/2018.

“State building and global development”, *Center for Global Development*, https://www.cgdev.org/sites/default/files/2848_file_STATE_BUILDING1_0.pdf, 10/05/2018, pp. 1–3.

Zebić, Enis, „O jugonostalgiji i lojalnosti sopstvenoj državi”, *Slobodna Evropa*, 6 mart 2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/drzave-bivsa-jugoslavija/28353936.html>, 14/07/2018.

„Žoze Kutiljero: Rat mogao biti sprečen”, *Večernje novosti*, 23 februar 2015, www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:535145-Zoze-Kutiljero-Rat-mogao-bitih-sprecen, 10/05/2018.

Zvanični sajt Direkcije za evropske integracije Bosne i Hercegovine, <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4727&langTag=bs-BA>, 10/05/2018.

Zvanični sajt Kancelarije Visokog predstavnika, http://www.ohr.int/?page_id=1167, 10/05/2018.

Vuk LAZIĆ

LIMITATIONS OF THE CONCEPT OF STATE-BUILDING: THE CASE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: The paper discusses the dynamics of state-building in Bosnia and Herzegovina, with the focus on the analysis of the structural disadvantages of the concept and its implementation in the post-conflict environment. The case of Bosnia and Herzegovina represents a research case within this area study because it is a heterogeneous and divided society, with complicated historical and ongoing relations between local political actors, the complex structure of the political system, and the increasingly contested role of the international factor in the state-building process. The analysis of the local political dynamics established during the state-building process clearly shows the conflict between the international and local actors. The performance of the High Representative as the most important international actor in the state-building process has caused the increasing resistance of local political actors to the implementation of the state-building. The author emphasizes that the legitimacy deficit and the lack of accountability of the international community, the domination of the authoritarian mode of governance, and the insistence on an integrative strategy that neglects the positions, interests and motives of local actors are the major causes of the failure of the international community project. Since Bosnia and Herzegovina still heavily depends on the international actors, the failure of the state-building process would have far-reaching negative consequences for the political stability and the future of the state.

Key words: state-building, peace-building, international community, Bosnia and Herzegovina.

Izvršenje presuda Evropskog suda za ljudska prava: aktuelna pitanja

Anđela ĐUKANOVIĆ¹

Apstrakt: Regionalna zaštita ljudskih prava pred Evropskim sudsom za ljudska prava neosporno je najefikasnija. Uprkos tome, u poslednje vreme se mogu uočiti izvesni problemi sa izvršavanjem presuda u kojima je utvrđeno kršenje Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda usled strukturalnih ili sistemskih problema. Očuvanje autoriteta presuda Suda od suštinskog je značaja za funkcionalisanje ustanovljenog sistema zaštite ljudskih prava. Odbijanje izvršenja presude od strane odgovorne države nedavno je dovelo do primene posebne procedure po prvi put u praksi Suda, pa autorka postavlja pitanje potrebe primene ovakve procedure, odnosno potrebe reforme sistema nadzora nad izvršenjem presuda Evropskog suda za ljudska prava uopšte. Presude suda se u principu poštuju osim kada je reč o politički spornom pitanju ili o situaciji kada su potrebne značajne i složene intervencije u domaćem pravnom poretku. Autorka zaključuje da je malo verovato da bi neka posebna procedura za nadzor omogućila izvršenje ovakvih presuda i naglašava pojavu sve veće konkretizacije mera nematerijalnog karaktera u praksi Evropskog suda za ljudska prava.

Ključne reči: izvršenje presuda, ljudska prava, Evropski sud za ljudska prava, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Savet Evrope.

¹ Autorka je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privrednu, Beograd.

E-pošta: andjela@diplomacy.bg.ac.rs

Rad predstavlja deo naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti”, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 179029), a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011. do 2018. godine.

Svakako se možemo složiti sa konstatacijom da čak i najbolje presude imaju malu vrednost za žrtve povreda ljudskih prava ukoliko nema usaglašavanja sa presudom, odnosno ukoliko se presude ne izvršavaju.² Kao što je i Evropski sud za ljudska prava ukazao (u daljem tekstu: Sud), zaštita ljudskih prava bila bi isprazna kada bi države dozvolile da konačna, pravno obavezujuća sudska odluka na štetu stranke ostane bez ikakvog dejstva.³ Sud ispituje zahteve pojedinaca (uključujući tu i organizacije građanskog društva ili grupe pojedinaca) ili država o eventualnim povredama Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (u daljem tekstu Konvencija), a u skladu sa njenim članom 46, stav 1, prema kojem je pravosnažna presuda Suda obavezujuća za državu koja je odgovorna za kršenje nekog od ljudskih prava.⁴ Obaveza izvršenja presuda u suštini proizlazi iz obaveze države koja nije uspela da ispuni primarnu obavezu iz člana 1 Konvencije, tj. obavezu garantovanja svih prava koja su zaštićena Konvencijom.⁵ Države u skladu sa članom 1 Konvencije, u principu, imaju slobodu izbora načina na koji će osigurati zaštitu ljudskih prava, a iz ove primarne slobode proističe i sloboda izbora sredstava prilikom usaglašavanja domaćeg pravnog poretku sa presudom u kojoj je utvrđeno kršenje nekog od ljudskih prava.⁶ Doduše, u praksi Suda su u pogledu slobode izbora primetna izvesna odstupanja, ali su ona načinjena radi efikasnijeg izvršavanja presuda.

Konvencija kao međunarodni ugovor zadire u domaće pravo i svoje sprovođenje pre svega zasniva na obavezujućoj pravnoj snazi i dobroj veri koja se zahteva od potpisnika međunarodnog ugovora.⁷ Uz to su moguće i druge forme pritiska, o čemu će kasnije biti više reči. S obzirom na to da su odredbe Konvencije vrlo uopštene sadržine, praksa Suda posebno je značajna za utvrđivanje načina na koji države tumače te odredbe. Danas je direktno dejstvo presuda Suda prihvaćeno na širokoj osnovi među državama članicama.⁸ Komitet ministara je još u Preporuci

² Clare Ovey and Robin White, *The European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, 2010, p. 52.

³ *Hornsby v. Greece*, presuda od 19. marta 1997, Rep. 1997-II, fasc. 33, par 40.

⁴ "European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14", Council of Europe, November 1950, ETS 5.

⁵ Elisabeth Lambert Abdelgawad, *The execution of judgments of the European Court of Human Rights*, Council of Europe Publishing, 2008, p. 10.

⁶ *Papamichalopoulos and Others v. Greece*, Article 50, presuda od 31. oktobra 1995, Series A no. 330-B, par. 34.

⁷ Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Beograd 2007, str. 451. Videti više o monističkom i dualističkom pristupu inkorporacije Konvencije i presuda Suda u: Rodoljub Etinski, Sanja Đajić, "Direct effect of the European Convention on Human Rights", *Annals FLB – Belgrade Law Review*, No. 3, 2015, pp. 91–111.

⁸ Ivana Krstić i Tanasije Marković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Savet Evrope, Beograd, 2016, str. 81.

br. (2004)6 pozdravio činjenicu da je Konvencija postala sastavni deo domaćih pravnih poredaka svih država članica, te ukazao na činjenicu da domaći sudovi i izvršna vlast u primeni prava u sve većoj meri poštuju praksu Suda i ukazao da moraju da preduzmu dodatne aktivnosti radi ispunjavanja zahteva koji su sadržani u samim presudama Suda.⁹ Direktno dejstvo presude u najužem smislu podrazumeva da, pod uslovom da je operativni deo presude u dovoljnoj meri potpun i precizan, domaći sudovi moraju primeniti direktno zahteve iz presude Suda.¹⁰ S tim u vezi treba napomenuti da, u svetlu pitanja legitimnosti, direktno dejstvo presuda prouzrokuje mnogo veći pritisak na države nego direktno dejstvo odredbi nekog međunarodnog ugovora.¹¹

Nesporno je da je regionalna zaštita ljudskih prava kroz sistem pojedinačnih predstavki pred Sudom najrazvijenija i najuspešnija. *Kada je reč o američkom sistemu zaštite ljudskih prava, s obzirom na nizak broj predstavki koji dospe do Međuameričkog suda i Međuameričke Komisije, i na neučešće svih država u procesu, može se reći da se on nalazi na nivou evropskog sistema zaštite ljudskih prava pre tridesetak godina.*¹² Uz to, ozbiljan nedostatak je što uopšte nije predviđen organ koji bi se starao o izvršenju presuda Međuameričkog suda.¹³ Afrički sud za ljudska prava je osnovan tek 2006. godine i do danas je rešio samo 53 slučaja, uprkos brojnim izveštajima o ozbiljnim povredama ljudskih prava.¹⁴ Zaštita ljudskih prava pred Sudom neprestano evoluira ne samo kroz praksu Suda (pre svega kroz autonomno shvatanje pojmoveva iz Konvencije od strane Suda, nezavisno od njihovog značenja u domaćem pravu), već i kroz različite inicijative čija je primarna svrha unapređenje postojećeg sistema.¹⁵

⁹ "Recommendation Rec(2004)6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies", paragraf 7–8, Committee of Ministers, Council of Europe, 12 May 2004.

¹⁰ Ukoliko je to potrebno oslanjajući se pri tom na argument da domaće pravo nije primenljivo u iščekivanju njegove izmene. Elisabeth Lambert Abdelgawad, *The execution of judgments of the European Court of Human Rights*, op. cit., p. 9.

¹¹ Jannika Jahn, "Ruling (In)directly through Individual Measures? – Effect and Legitimacy of the ECtHR's New Remedial Power", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 74, 2014, p. 38.

¹² Rhona Smith, *Textbook on International Human Rights*, New York, 2010, p. 131.

¹³ Milan Paunović, Boris Krivokapić, Ivana Krstić, *Međunarodna ljudska prava*, Beograd 2015, str. 105.

¹⁴ African Court on Human and Peoples' Rights, <http://en.african-court.org/index.php/cases#finalised-cases>, 31/07/2018.

¹⁵ Primarno ove inicijative su bile usmerene na rasterećenje Suda od velikog broja predstavki nakon stupanja na snagu Protokola br. 14, i u tom smislu boljeg funkcionisanja Suda, ali i drugim pitanjima kao što je unapređenje procesa izvršenja presuda. "Declaration and Action Plan adopted

Ipak, uprkos činjenici da se uspešnost Suda u poređenju sa drugim regionalnim sistemima zaštite ljudskih prava ne može osporavati, u poslednje vreme se mogu uočiti izvesni problemi sa poštovanjem presuda od strane država članica. Posebnu pažnju je izazvao Izveštaj Koordinacionog odbora za *ljudska prava* (*Steering Committee for Human Rights – CDDH*), donet krajem 2015. godine, u kojem se neadekvatno izvršenje presuda na nacionalnom nivou navodi kao osnovni izazov Suda i, s tim u vezi, očuvanje autoriteta presuda Suda.¹⁶ Razloge za brigu izazivaju i pojedini podaci iz Godišnjeg izveštaja o izvršenju presuda i odluka za 2016. godinu.¹⁷ Dužina vremenskog perioda u okviru kojeg države izvršavaju presude u određenim slučajevima beleži značajan porast u periodu od 2010. do 2016. godine. Zabeležen je stalni porast broja presuda koje nisu izvršene od strane odgovornih država u vremenskom periodu koji je duži od pet godina, a u kojima je utvrđeno kršenje Konvencije usled strukturalnih ili sistemskih problema.¹⁸ Ipak, broj ovakvih presuda nije porastao u 2017. godini, već je ostao na skoro istom nivou kao u 2016. godini.¹⁹ Veliki broj presuda, njihova dostupnost javnosti i izveštaji o njihovom poštovanju od strane država, stvaraju mogućnosti za kvantitativnu analizu ovog fenomena, dok kvalitativne analize omogućavaju da se otkriju procesi koji se kriju iza manje grupe presuda.²⁰

by the High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights”, Council of Europe, Interlaken, 19 February 2010; “Declaration and Action Plan adopted by the High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights”, Council of Europe, Izmir, 26–27 April 2011; “High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights – Brighton declaration”, Council of Europe, 19–20 April 2012, “High-level Conference on the ‘Implementation of the European Convention on Human Rights, our shared responsibility’ – Brussels Declaration”, Council of Europe, 27 March 2015.

¹⁶ “The longer-term future of the system of the European Convention on Human Rights”, Report of the Steering Committee for Human Rights (CDDH), Council of Europe, 11 December 2015, p. 29.

¹⁷ “Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights – 10th Annual Report of the Committee of Ministers 2016”, Council of Europe, March 2017.

¹⁸ Ibid., p. 67.

¹⁹ “Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights – 11th Annual Report of the Committee of Ministers 2017”, Council of Europe, March 2018, p. 75.

²⁰ Erik Voeten, “Domestic Implementation of European Court of Human Rights Judgments: Legal Infrastructure and Government Effectiveness Matter: A Reply to Dia Anagnostou and Alina Mungiu-Pippidi”, *European Journal of International Law*, Vol. 25, Issue 1, 2014, p. 230. Prisutne su čak i kvantitativne analize koje istražuju da li međunarodni ugovori kojima se štite ljudska prava uopšte čine razliku u ponašanju država koje se obavežu ugovorom, pa se tako prepoznaju samo eventualni dugoročni pozitivni efekti, mada se pomenuta analiza primarno odnosi na univerzalni sistem zaštite ljudskih prava. Videti u: Oona A. Hathaway, “Do Human Rights Treaties Make a Difference?”, *The Yale Law Journal*, Vol. 111, No. 8, June 2002, pp. 2020–2022.

Pitanje poštovanja presuda Suda je iskrsl u prvi plan i u vezi presude iz 2014. godine protiv Azerbejdžana, u kojoj je Sud zaključio da je držanje predstavnika opozicije u zatvoru protivno odredbama Konvencije.²¹ Odbijanje izvršenja presude u ovom slučaju dovelo je do primene posebne procedure po prvi put u praksi Suda, a moglo bi čak voditi i do suspenzije Azerbejdžana iz Saveta Evrope.

Vrste mera

Obaveza izvršenja presuda se može sastojati pre svega iz obaveze prestanka kršenja nekog od zaštićenih ljudskih prava i/ili iz obaveze uklanjanja posledica na način kojim se u meri u kojoj je to moguće situacija vraća u stanje koje je postojalo pre nego što je došlo do povrede, ukoliko je to moguće (kada *restitutio in integrum* nije moguć zbog prirode povrede ili domaćeg prava, Sud će oštećenoj strani pružiti odgovarajuću nadoknadu za povredu prava).²² U slučaju povrede nekog od prava, odgovorna država nema samo obavezu da isplati oštećenu stranu kroz pravično zadovoljenje, već i da izabere opšte i/ili individualne mere koje osiguravaju prestanak povrede prava.²³ Značajna obaveza država je i sprečavanje ponovnih povreda prava čije je kršenje utvrđeno, kada je npr. reč o zakonu koji omogućava povedu ili čija egzistencija sama po sebi krši ljudska prava. U skladu sa iznetim, obaveze država koje proizlaze iz presuda Suda se mogu naći u okviru neke od tri široke kategorije: pravično zadovoljenje, individualne mere i opšte mere.²⁴

Sud u svakom slučaju u kojem utvrdi kršenje nekog od zaštićenih ljudskih prava, prema članu 41 Konvencije, može da pruži pravično zadovoljenje oštećenoj strani, ali samo ukoliko unutrašnje pravo države u pitanju omogućava delimičnu odštetu, tj. kada prema domaćem pravu ne može da se u potpunosti nadoknadi šteta koja je nastala usled kršenja Konvencije. U skladu sa članom 41 Konvencije, Sud će odrediti pravično zadovoljenje samo „ukoliko je to potrebno”, s tim da zadovoljenje mora biti „pravično”, što su pitanja o kojima Sud odlučuje u konkretnim slučajevima. U pojedinim slučajevima pravično zadovoljenje može da se postigne i samim utvrđivanjem postojanja povrede ljudskog prava, tj. ne mora uvek da se sastoji iz

²¹ *Ilgar Mammadov v. Azerbaijan*, presuda od 22. maja 2014. godine, predstavka br. 15172/13.

²² *Papamichalopoulos and others v. Greece*, op. cit., par. 34.

²³ *Scozzari and giunta v. Italy*, presuda od 13 jula 2000, predstavka br. 39221/98 i 41963/98, par 249.

²⁴ Elisabeth Lambert Abdelgawad, *The execution of judgments of the European Court of Human Rights*, op. cit., p. 12.

novčane naknade.²⁵ Sud može da dosudi odštetu za materijalnu štetu, nematerijalnu štetu i za sudske i ostale troškove, a pri tom je neophodno da pre svega postoji jasna uzročno-posledična veza između nastale štete i kršenja Konvencije.²⁶ Najzad, svrha pravičnog zadovoljenja je zadovoljenje zbog posledica koje su pretrpljene usled kršenja Konvencije, te ne može da ima kazneni karakter.²⁷ U principu, povraćaj u pređašnje stanje koje je postojalo pre povrede, ukoliko je to moguće, osnovni je cilj pravičnog zadovoljenja (po prirodi stvari *restitutio in integrum* je uvek moguć kada je reč o materijalnoj šteti). Ukoliko Sud odredi novčanu naknadu, ona se obično dosuđuje u roku od tri meseca od datuma kada je presuda postala konačna.²⁸ Pravično zadovoljenje je inače mera koja se u praksi Suda najčešće određuje kao obaveza države u slučaju kršenja nekog od zaštićenih prava iz Konvencije. Procena Suda o visini naknade kod nematerijalne štete uključuje fleksibilnost i objektivnu procenu onoga šta je pravično, jednako i razumno s obzirom na okolnosti slučaja.²⁹ Sud pri tome vodi računa o ozbiljnosti povrede, tj. njenom intenzitetu, nastalim posledicama i njihovom trajanju, a sam intenzitet povrede je povezan sa značajem zaštićenog pravnog interesa.³⁰ Izgleda da Sud ipak implicitno prihvata hijerarhiju ljudskih prava, a kako se ukazuje, redosled prava u Konvenciji bi u izvesnoj meri mogao da sugerise njihov značaj.³¹

Pored pravičnog zadovoljenja, moguće je odrediti i druge individualne mere nematerijalnog karaktera. Ukoliko je to neophodno s obzirom na okolnosti slučaja,

²⁵ "Practice direction issued by the President of the Court in accordance with Rule 32 of the Rules of Court on 28 March 2007", www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_ENG.pdf, 17 November 2017, par. 2.

²⁶ Ibid., paras 6–7.

²⁷ Ibid., par. 8.

²⁸ *Moreira de Azevedo v. Portugal*, presuda od 28. avgusta 1991 (Series A no. 208-C), predstavka br. 11296/84.

²⁹ *Al-Skeini and others v. United Kingdom* (GC), presuda od 7. jula 2011, predstavka br. 55721/07, par. 182.

³⁰ Szilvia Altwicker-Hàmori, Tilmann Altwicker, Anne Peters, "Measuring Violations of Human Rights An Empirical Analysis of Awards in Respect of Non-Pecuniary Damage under the European Convention on Human Rights", www.mpil.de/files/pdf4/Quant_Human.Rights1.pdf, 06/03/2018, p. 18. Pitanje hijerarhije ljudskih prava je već duže vreme predmet teorijskih debata. Videti više u: Teraya Koji, "Emerging Hierarchy in International Human Rights and Beyond: From the Perspective of Non-Derogable Rights", *European Journal of International Law*, Vol. 12, Issue 5, December 2001, pp. 917–941.

³¹ Szilvia Altwicker-Hàmori, Tilmann Altwicker, Anne Peters, "Measuring Violations of Human Rights An Empirical Analysis of Awards in Respect of Non-Pecuniary Damage under the European Convention on Human Rights", op. cit., p. 18.

u domaćem pravnom poretku će se usvojiti individualne mere kako bi se okončalo kršenje prava koje je Sud utvrdio, kako bi se u meri u kojoj je to moguće ostvario povraćaj u stanje koje je postojalo pre kršenja nekog od ljudskih prava.³² Utoliko individualne mere predstavljaju radnje koje država mora da preduzme kako bi postigla povraćaj u pređašnje stanje i zavise pre svega od prirode povređenog prava. Sud može kao individualnu meru da odredi ponovno otvaranje postupka pred domaćim sudovima.³³ Obično je reč o krivičnim postupcima, jer se po prirodi stvari u građanskom postupku povraćaj u pređašnje stanje uglavnom postiže kroz novčanu kompenzaciju. Komitet ministara je usvojio i Preporuku No. R (2000)2 koja posebno reguliše pitanje ponovnog otvaranja postupka.³⁴ Ponovno otvaranje postupka može ponekad izazvati probleme u krivičnom postupku, kao npr. u vezi sa saučesnikom u postupku koji nije podneo predstavku, kao i u pogledu dužine postupka.³⁵ Međutim, u skladu sa Preporukom No. R (2000)2, ova mera se može odrediti samo izuzetno, ukoliko oštećena strana nastavlja da trpi izuzetno ozbiljne posledice koje se mogu ukloniti samo ponovnim otvaranjem domaćeg postupka, kao i da je reč o kršenju Konvencije koje je takve težine da izaziva „ozbiljnu sumnju u ishod domaćeg postupka”.³⁶ Danas većina članica Saveta Evrope omogućava ponovno otvaranje postupka u ovakvim, izuzetnim okolnostima (putem zakona ili kroz sudske praksu).³⁷ Kao individualnu meru Sud može da odredi i uklanjanje podataka iz krivičnog dosjeda,³⁸ ili na primer poništavanje odluke o proterivanju nekog lica iz jedne zemlje u drugu, u kojoj za njega postoji opasnost od mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja.³⁹

Iako su opšteprihvачene u praksi Suda, za individualne mere se ipak može reći da same po sebi predstavljaju odstupanje od deklarativne prirode presuda, tj. principa da države imaju slobodu izbora sredstava prilikom usaglašavanja domaćeg

³² *Assanidze v. Georgia*(GC), presuda od 8. aprila 2004, predstavka br. 71503/01, par. 198.

³³ *Moreira Ferreira v. Portugal*(No. 2)(GC), presuda od 11. jula 2017, predstavka br. 19867/12, par. 18.

³⁴ “Recommendation No. R (2000) 2 of the Committee of Ministers to member states on the reexamination or reopening of certain cases at domestic level following judgments of the European Court of Human Rights”, Committee of Ministers, 19 January 2000.

³⁵ Ivana Krstić, Tanasije Marković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, op. cit., str. 80.

³⁶ “Recommendation No. R (2000) 2 of the Committee of Ministers to member states on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgments of the European Court of Human Rights”, op. cit., paras II. (i), II. (ii).

³⁷ Elisabeth Lambert Abdelgawad, *The execution of judgments of the European Court of Human Rights*, op. cit., p. 16.

³⁸ *Schwabe v. Austria* (GC), presuda od 28 avgusta 1992, Series A No. 242-B, predstavka br. 13704/88.

³⁹ *F.G. v. Sweden*, presuda od 23. marta 2016. godine, predstavka br. 43611/11.

pravnog poretku sa presudom u kojoj je utvrđeno kršenje nekog od ljudskih prava (iako Sud i dalje zvanično ostaje pri deklarativnoj prirodi presuda). U početku su one zaista imale ograničen domet, jer s obzirom na okolnosti slučaja i nije bilo moguće na drugi način postići povraćaj u pređašnje stanje, kao na primer kada je reč o oslobođanju podnosioca predstavke na slobodu što je pre moguće.⁴⁰ Sud je ukazao i da, izuzetno, kako bi se pomoglo državi da ispunii obaveze iz člana 46 Konvencije, može ukazati na vrstu mere koju država treba da preduzme kako bi se okončala postojeća situacija.⁴¹ Međutim, u praksi Suda su primetne promene u poslednje dve decenije. Sud je prilikom odlučivanja koje se individualne mere moraju preduzeti kako bi se ispunila obaveza usaglašavanja sa Konvencijom, birao i individualne mere koje se čine nešto konkretnijim.⁴² Tako je, na primer, Sud u jednom slučaju odredio da odgovorna država mora zameniti zadržavanje podnosioca predstavke u istražnom zatvoru sa drugim, manje strogim i razumnim merama prinude, ili sa kombinacijom takvih mera, a u skladu sa pravom odgovorne države.⁴³ U slučaju nešto novijeg datuma, Sud je zatražio od odgovorne države da sproveđe efikasnu istragu u vezi bombardovanja sela, uz pomoć dnevnika leta aviona kako bi se kaznila odgovorna lica.⁴⁴ U slučaju koji je možda najpoznatiji u ovom smislu, Sud je čak u izreci presude zatražio da se obezbedi vraćanje podnosioca predstavke na dužnost sudske Vrhovne skupštine u najkraćem mogućem roku.⁴⁵ U ovom slučaju je možda bilo primerenije da je Sud odredio meru ponovnog otvaranja domaćeg postupka. Međutim, prema mišljenju Suda, po samoj prirodi konkretnog slučaja, nije bio moguć „nikakav pravi izbor u pogledu pojedinih mera potrebnih za otklanjanje povrede prava iz Konvencije podnosioca predstavke“.⁴⁶

Posebno značajne mere koje Sud može odrediti su opšte mere. Sud u svakom ponovljenom slučaju može da konstatuje da država nije preduzela adekvatne mere kojima bi se sprečilo ponavljanje povreda ljudskih prava, tj. Sud u tom pogledu može da traži od države da preduzme mere opšteg karaktera kako bi se sprečile povrede koje u suštini potiču od istog uzroka. Tu može biti reč o izmeni spornog

⁴⁰ *Assanidze v. Georgia* (GC), op. cit., par. 202–203.

⁴¹ *Broniowski v. Poland*, presuda od 22. juna 2004. godine, predstavka br. 31443/96, par. 194.

⁴² Helen Keller, Cedric Marti, “Reconceptualizing Implementation: The Judicialization of the Execution of the European Court of Human Rights’ Judgments”, *European Journal of International Law*, Vol. 26, Issue 4, 2016, p. 836.

⁴³ *Aleksanyan v. Russia*, presuda od 22. decembra 2008. godine, predstavka br. 46468/06, par 240.

⁴⁴ *Benzer and Others v. Turkey*, presuda od 12. novembra 2013. godine, predstavka br. 23502/06, par. 219.

⁴⁵ *Oleksandr Volkov v. Ukraine*, presuda od 9. januara 2013. godine, predstavka br. 21722/11.

⁴⁶ Ibid., par. 208.

zakona, takođe može biti reč i o reformi uprave, izmenama u sudskoj praksi ili praksi postupanja u policiji.⁴⁷ Države članice preduzimaju opšte mere kada je potrebno uskladiti sudsku praksu, praksu upravnih organa, zakone, podzakonske akte, a ponekad i ustav sa preporukama Suda, odnosno sa Konvencijom, i one takođe mogu biti vrlo raznolike, tj. zavise od povrede u pitanju.⁴⁸ I opšte mere su u praksi Suda ponekad bile određene na vrlo konkretnan način. Na primer, u poznatom slučaju protiv Republike Srbije koji se ticao nestalih novorođenčadi, Sud je zatražio da se u roku od godinu dana usvoji *lex specialis* kojim bi se ustanovio mehanizam za individualno obeštećenje svih roditelja u istoj ili dovoljno sličnoj situaciji, s tim da pomenuti mehanizam mora da bude pod nadzorom nezavisnog tela koje je u stanju da pruži odgovore o sudbini svakog nestalog deteta posebno i da dodeli odgovarajuću nadoknadu.⁴⁹

Iz navedenog može da se zaključi da je u poslednje vreme Sud proširio shvanjanje individualnih i opštih mera nematerijalnog karaktera, budući da ih izdaje u formi za koju se čini da u većoj meri obavezuje države, a u nadi da će time povećati uticaj na izvršenje presuda.⁵⁰ Ipak, određivanje vrlo konkretnne mere nematerijalnog karaktera (bilo opšte bilo pojedinačne) koju država mora da sproveđe (kao u ranije navedenom slučaju Volkov protiv Ukrajine) može biti kontraproduktivno za proces izvršenja presude, tj. države ga mogu videti kao preterano mešanje u domaći pravni poredak.⁵¹ Osim toga, Sud često nije u dovoljnoj meri upoznat sa domaćim pravnim poretkom da bi mogao da odredi vrlo konkretnu meru koja je najadekvatnija. Pojedini pravni stručnjaci predlažu da Sud na redovnoj osnovi treba da ukazuje na konkretnе mere koje bi se mogle preduzeti, dakle u formi preporuke, a da te mere imaju formu naredbe u određenim slučajevima – kada je to potrebno zbog hitnosti, težine povrede u pitanju i sl. – o čemu bi Sud odlučivao u svakom konkretnom slučaju.⁵²

⁴⁷ Clare Ovey, Robin White, *The European Convention on Human Rights*, op. cit., p. 58.

⁴⁸ Milan Paunović, Slavoljub Carić, *Evrropski sud za ljudska prava, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu*, Beograd, 2007, str. 95.

⁴⁹ Zorica Jovanović v. Serbia, presuda od 26. marta 2013. godine, predstavka br. 21794/08, par. 92; slično: László Magyar v. Hungary, presuda od 20. maja 2014. godine, predstavka br. 73593/10, par 71.

⁵⁰ Helen Keller, Cedric Marti, “Reconceptualizing Implementation: The Judicialization of the Execution of the European Court of Human Rights’ Judgments”, op. cit., p. 839.

⁵¹ Ibid., p. 840.

⁵² Ibid., pp. 842–843.

Nadzor nad izvršenjem presuda

Komitet ministara ima najznačajniju ulogu u nadzoru nad sprovođenjem odluka Suda. Pravosnažna presuda Suda se dostavlja Komitetu ministara koji nadgleda njen izvršenje (član 46 stav 2 Konvencije). Pravilima Komiteta ministara o izvršenju presuda i uslovima prijateljskog poravnjanja je detaljno regulisan postupak nadzora.⁵³ Komitet ministara daje prioritet izvršenju presuda u kojima je Sud utvrdio postojanje sistematskog problema, vodeći pri tome računa da to nije na štetu slučajeva koji se tiču posebno teških povreda ljudskih prava.⁵⁴ Komitet ministara je uveo i proceduru pojačanog i standardnog nadzora konačnih presuda od 2011. godine. Pojačan nadzor se primenjuje u odnosu na slučajeve koji zahtevaju hitne individualne mere, pilot presude, presude koje se tiču strukturalnih problema i međudržavne slučajeve.⁵⁵ U cilju boljeg rezultata u izvršenju presuda, države se u Briselskoj deklaraciji od 2015. godine pozivaju da preduzmu mere u cilju efikasnog, potpunog i brzog izvršenja presuda Suda, te da garantuju pun i efikasan nadzor nad izvršenjem presuda od strane Komiteta Ministara, i u tom smislu se podstiče razvoj bilateralnog dijaloga u procesu izvršenja presuda.⁵⁶

Komitet ministara može da u obavljanju nadzorne funkcije nad izvršenjem presuda donosi i rezolucije kojima traži informacije o napretku u izvršenju presude od države u pitanju, ili može da izrazi zabrinutost i upućuje predloge u vezi izvršenja.⁵⁷ Ukoliko država uporno odbija da se povinuje presudi Suda, kao krajnja mera predviđena je suspenzija članskih prava i pretnja isključenjem ili isključenje iz članstva u Savetu Evrope.⁵⁸ Iako je proces odlučivanja Komiteta ministara u suštini tajne prirode, plan svakog sastanka je javan – osim ukoliko je tajnost neophodna radi zaštite legitimnog javnog ili privatnog interesa.⁵⁹ Nadzor se sprovodi sve dok

⁵³ "Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements", Committee of Ministers, Council of Europe, 10 May 2006.

⁵⁴ Ibid., Rule 4.

⁵⁵ "CM/Inf/DH(2010)45 final, Supervision of the execution of the judgments and decisions of the European Court of Human Rights: implementation of the Interlaken Action Plan – Outstanding issues concerning the practical modalities of implementation of the new twin track supervision system", Council of Europe, 7 December 2010, par. 10.

⁵⁶ Implementation of the European Convention on Human Rights, our shared responsibility – Brussels Declaration", op. cit.

⁵⁷ Ibid., Rule 16.

⁵⁸ "Statute of the Council of Europe", Article 8, European Treaty Series, No. 1, London, 5 May 1949.

⁵⁹ "Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements", Rule 8.

odgovorna država ne preduzme neophodne mere, kada Komitet ministara usvaja konačnu rezoluciju o tome.⁶⁰ Odgovorna država mora da pruži dokaze o preduzetim merama u cilju izvršenja presude – dokaz o isplati novčanog iznosa oštećenoj strani, dokaz o preduzetim drugim zatraženim individualnim merama, odnosno opštim merama.⁶¹ Mogući su i drugi oblici pritiska, kao na primer u odnosu na države članice Saveta Evrope koje teže učlanjenju u Evropsku uniju, tj. uslovljavanje eventualnog članstva u Uniji poštovanjem presuda Suda.⁶²

I sam Sud ima ulogu u nadzoru, koja je pre svega preventivna. Navođenje konkretnih mera (individualnih ili opštih mera), o kojem je ranije bilo reči, treba da pomogne u izvršenju presuda.⁶³ Za izvršenje presuda je posebno značajna i procedura za donošenje tzv. pilot presuda, jer kada postoji sistemski problem koji dovodi do pojave velikog broja sličnih slučajeva, tokom nadzora nad izvršenjem presude ponovljeni slučajevi se vraćaju na nacionalni nivo kako bi se otklonili uzroci sistemske povrede.⁶⁴ S obzirom da Sud deluje na osnovu jednog slučaja, treba voditi računa da nadzor nad izvršenjem presude ovde ima opšti karakter.⁶⁵

Parlamentarna skupština takođe ima ulogu u nadzoru nad izvršenjem presuda. Članovi skupštine mogu da u pisanoj formi od Komiteta ministara zatraže objašnjenje u vezi propusta države da ispuni obavezu, te da traže i da Parlamentarna skupština zauzme čvršće stavove po nekom pitanju; jednom godišnje se na dnevnom redu Parlamentarne skupštine nalazi i pitanje izvršenja presuda, a nakon rasprave se usvaja preporuka ili rezolucija.⁶⁶ Parlamentarna skupština je, na primer, izrazila zabrinutost u vezi sa povećanim brojem presuda koje nisu izvršene od strane odgovornih država u vremenskom periodu dužem od pet godina, a u kojima je utvrđeno kršenje

⁶⁰ Ibid., Rule 17.

⁶¹ Elisabeth Lambert Abdelgawad, *The execution of judgments of the European Court of Human Rights*, op. cit., pp. 36–39.

⁶² Tako je npr. Turska u periodu 1998–2003. odbijala da plati dosuđen iznos na ime pravičnog zadovoljenja u slučaju *Loizidou protiv Turske*, da bi neko vreme nakon što je uslov poštovanja presuda Suda uključen u Sporazum o pridruživanju Turske Evropskoj Uniji, dosuđeni iznos ipak bio isplaćen. Videti: *Loizidou v. Turkey*, presuda od 23. marta 1995, Series A, No 310, predstavka br. 15318/89; “Interim Resolution Res DH(2001)80”, Committee of Ministers, Council of Europe, 26 June 2001; “Resolution ResDH(2003)190”, Committee of Ministers, Council of Europe, 2 December 2003.

⁶³ Elisabeth Lambert Abdelgawad, *The execution of judgments of the European Court of Human Rights*, op. cit., pp. 46–47.

⁶⁴ Ivana Krstić, Tanasije Marković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, op. cit., str. 84.

⁶⁵ Elisabeth Lambert Abdelgawad, *The execution of judgments of the European Court of Human Rights*, op. cit., p. 49.

⁶⁶ Ivana Krstić, Tanasije Marković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, op. cit., str. 88.

Konvencije usled strukturalnih ili sistemskih problema, pa je pozvala države da preduzmu neophodne mere kako bi se pomenuti problem rešio.⁶⁷

Na izvršenje presuda utiče i činjenica da je značajna količina informacija o izvršenju presuda javna i lako dostupna preko Interneta, jer u skladu sa Pravilima Komiteta ministara o izvršenju presuda i uslovima prijateljskog poravnjanja, Komitet ministara objavljuje detaljne godišnje izveštaje o izvršenju presuda Suda u članicama Saveta Evrope.⁶⁸ Osim toga, dostupni su i izveštaji o poštovanju presuda za svaku zemlju posebno, a koji se ažuriraju tromesečno i sadrže podatke i o usvojenim reformama.⁶⁹

Zastupnik države pred Evropskim Sudom u svim zemljama članicama na unutrašnjem planu ima najznačajniju ulogu u preduzimanju mera radi izvršenja presuda. Našu zemlju pred Sudom zastupa Ministarstvo pravde, stara se o objavljivanju presuda koje se odnose na Republiku Srbiju i prati njihovo izvršenje.⁷⁰ Osim toga, osnovan je i Savet za odnose sa Sudom, koji ne samo da prati izvršenje presuda već daje i predloge i mišljenja.⁷¹

Pitanje reforme

Kao što je ranije navedeno, primećen je problem sa prolongiranim izvršenjem presuda kod kojih je uočeno postojanje strukturalnog ili sistemskog problema, mada je u 2017. godini bilo pozitivnih pomaka. U ostalim slučajevima, presude Suda se uglavnom poštuju. Iako je izvršenje presuda u kojima je dosuđena isplata novčane naknade manje sporna, u 2017. godini je primećen pad u disciplini država prilikom poštovanja roka za isplatu dosuđenog iznosa, tj. broj isplate učinjenih u roku jedva da prelazi 70 odsto presuda.⁷² Među državama sa najvećim brojem

⁶⁷ "Resolution 2178 (2017), The implementation of judgments of the European Court of Human Rights", par. 5, Parliamentary Assembly, 29 June 2017.

⁶⁸ "Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements", Rule 5.

⁶⁹ "Country Factsheets", Department for the Execution of Judgments of the Court, <https://www.coe.int/en/web/execution/country-factsheets>, 03/07/2018.

⁷⁰ „Zakon o ministarstvima”, član 9 stav 1, *Službeni glasnik RS*, br. 44/2014, 14/2015, 54/2015, 96/2015 – i dr. 62/2017).

⁷¹ „Odluka o obrazovanju Saveta za odnose sa Evropskim sudom za ljudska prava”, *Službeni glasnik RS*, br. 55/05, 71/05 – ispr. 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – US 72/12. Savet je osnovan 2013. na period od pet godina, tj. do aprila 2018. godine

⁷² Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human rights, 11 th Annual Report of the Committee of Ministers 2017”, op. cit. pp. 14, 82.

neizvršenih presuda u 2017. godini ubedljivo prednjače Rusija (1689), Turska (1446) i Ukrajina (1156), a nakon toga Rumunija (553), Italija (389) i Grčka (305).⁷³ Srbija je u 2017. godini imala 148 presuda koje nisu izvršene.⁷⁴

Uzroci neizvršavanja presuda mogu biti različiti. Izveštaj Koordinacionog odbora za *ljudska prava* kao uzroke navodi neizvršenje zbog političkih razloga (kada je reč o ozbiljnim povredama širih razmera, koje zahtevaju politička rešenja, ili kada postoji nedostatak političke volje za izvršenjem), i neizvršenje iz tehničkih razloga (kada je potrebno preduzeti složene mere, odnosno kada presuda ima značajne finansijske implikacije).⁷⁵ Može se prepoznati slična podela na tzv. jednostavne slučajeve, kod kojih izvršenje uglavnom nije sporno i koji čine većinu, i slučajeve koji zahtevaju značajna sredstva ili politički osetljive slučajeve, kod kojih je izvršenje sporno (jednostavni bi bili oni koji se nalaze pod standardnim nadzorom, a ostali bi bili oni koji se nalaze pod pojačanim nadzorom Komiteta ministara).⁷⁶ Može se razlikovati i principijelno neizvršenje presuda od strane država, što je prilično retko, kada država smatra presudu Suda nelegitimnom, i eksplicitno odbija njeno izvršenje, i tzv. odlagajuće izvršenje, kada je reč o složenom problemu koji država ne može da reši u dužem vremenskom periodu, odnosno kada postoji organizacioni otpor ka izvršenju presuda.⁷⁷ Ovo poslednje se pre svega može povezati sa poštovanjem presuda koje se odnose na kršenje prava na pravično suđenje i zahtevaju složene reforme sudstva. Ili na primer, često je teško inkorporisati odluke Suda u domaće pravne sisteme u slučaju zakona koji se tiču imigracije i azila koji mogu biti vrlo složeni.⁷⁸

Kada je reč o principijelnom odbijanju država da izvrše presudu Suda, može biti reč o balansiranju između dvaju različitih ljudskih prava, tj. da se ipak smatra da suprotno odluci Suda (ali uz uzimanje u obzir odluke Suda), prednost ima drugo ljudsko pravo, i s tim u vezi da ne postoji obaveza korišćenja istih metoda tumačenja kao onih koje koristi Sud – što je bio stav Saveznog ustavnog suda Nemačke.⁷⁹ U

⁷³ Ibid., pp. 64–66.

⁷⁴ Ibid., p. 66.

⁷⁵ "The longer-term future of the system of the European Convention on Human Rights", Council of Europe, op. cit., paras 134–135.

⁷⁶ Fiona de Londras, Kanstantsin Dzehtsiarou, "Mission impossible? Addressing non-execution through infringement proceedings in the European Court of Human Rights", *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 66, Issue 2, April 2017, p. 470.

⁷⁷ Ibid., pp. 474–480.

⁷⁸ Andjela Đukanović, „Zaštita ljudskih prava tražilaca azila i ilegalnih migranata – praksa Evropskog suda za ljudska prava”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXV, br. 4, 2013, str. 503.

⁷⁹ Brigit Peters, "Developments Germany's Dialogue with Strasbourg: Extrapolating the Bundesverfassungsgericht's Relationship with the European Court of Human Rights in the Preventive Detention Decision", *German Law Journal*, Vol. 13, No. 6, 2013, p. 771.

Rusiji je 2015. godine usvojen zakon kojim se daje osnova Ustavnom суду Ruske Federacije da ne izvrši konačnu presudu Suda ukoliko smatra da je u suprotnosti sa domaćim pravnim poretkom.⁸⁰

Žalbe čiji je osnov neuspeh države da izvrši raniju presudu Suda su u principu *ratione materie* neprihvatljive, tj. nalaze se izvan njegove nadležnosti.⁸¹ Moguće je da Sud utvrdi postojanje nove povrede, koja nije utvrđena u ranijoj presudi Suda.⁸² Doduše, u jednom slučaju je pored činjenice da je reč o novonastaloj situaciji, koja predstavlja novu povredu Konvencije, ukazao i na potrebu izvršenja ranije presude Suda, odnosno ukazao da je neophodno poštovanje člana 46 stav 1 Konvencije.⁸³ I u ovom slučaju dvojica sudija su smatrali da nije bilo novih informacija podobnih da prouzrokuju novu povredu Konvencije.⁸⁴

U vezi sa gore navedenim pitanjem nadležnosti, treba napomenuti izvesne novine uvedene Protokolom br. 14 uz Konvenciju. Pored mogućnosti da se Komitet ministara u slučaju poteškoća prilikom praćenja izvršenja pravosnažne presude obrati Sudu radi tumačenja presude (član 46 stav 3 Konvencije), uvedena je još jedna mogućnost. Ukoliko Komitet ministara smatra da neka visoka strana ugovornica odbija da se povinuje pravosnažnoj presudi, on može da, nakon što zvanično obavesti tu visoku stranu ugovornicu, zatraži od Suda da utvrdi da li je propustila da ispuni obavezu poštovanja pravosnažne presude Suda (član 46 stav 4 Konvencije). Na osnovu ove odredbe bi Sud mogao da utvrdi kršenje obaveze poštovanja presude iz člana 46 stav 1 Konvencije. Do nedavno spomenuta procedura nikada nije pokrenuta, iako je Protokol br. 14 stupio na snagu 2010. godine (usvojen 2004. godine). Sudeći prema zvaničnom Obrazloženju Protokola br. 14, procedura je osmišljena da se koristi samo izuzetno, a za njeno pokretanje je potrebna dvotrećinska većina predstavnika u Komitetu ministara.⁸⁵

⁸⁰ Šire o tome: Lauri Mälksoo, “Russia’s Constitutional Court Defies the European Court of Human Rights: Constitutional Court of the Russian Federation Judgment of 14 July 2015, No 21-Π/2015”, *European Constitutional Law Review*, Vol. 12, Issue 2, September 2016, pp. 377–395.

⁸¹ *Bochan v. Ukraine* (no. 2), (GC), presuda od 5. februara 2015, predstavka br. 22251/08, par 35; *Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland* (No. 2), (GC), presuda od 30. juna 2009, predstavka br. 32772/02, par 62.

⁸² *Vereingegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland* (No. 2), op. cit, par 83.

⁸³ *Emre v. Switzerland* (No. 2), presuda od 11. oktobra 2011, predstavka br. 5056/10, paras 43, 75.

⁸⁴ Ibid. Dissenting Opinion of Judge Malinverni, joined by Judge David Thór Björgvinsson.

⁸⁵ “Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention”, Council of Europe, Strasbourg, 13 May 2004, paras 42, 99.

Pojedini stručnjaci smatraju da bi šira primena ove nadležnosti Suda u nadzoru nad izvršenjem presuda pomogla u ispitivanju da li je država ispunila svoju obavezu, a osim toga, ukoliko Sud utvrdi da država nije izvršila presudu, to može doneti dodatan politički pritisak na državu da ispuni obavezu.⁸⁶ Prisutan je i stav da je ovakva procedura jednostavno nepraktična iz više razloga. Prvo, vrlo je izazovno postići dvotrećinsku većinu kako bi se slučaj vratio pred Sud; drugo, protiv bilo koje države bi mogla da se pokrene pomenuta procedura jer skoro svaka država ima bar neku presudu koju nije uspela da izvrši (što bi izazvalo dodatne političke tenzije); treće, dodatna presuda Suda ne čini prethodnu presudu više obavezujućom; četvrto, nakon pokretanja procedure po članu 46 stav 4 Konvencije odgovorna država neće preduzeti ništa po pitanju izvršenja ranije presude dok Sud ne doneše odluku na osnovu člana 46 stav 4 (tj. doći će samo do prolongiranja izvršenja).⁸⁷

Komitet ministara je proceduru predviđenu članom 46 stav 4 Konvencije prvi put pokrenuo tek nedavno (5. decembra 2017. godine, iako je uvedena još 2010. godine), i to protiv Azerbejdžana, a u vezi sa već pominjanom presudom povodom držanja podnosioca predstavke u zatvoru protivno odredbama Konvencije.⁸⁸ Slučaj se trenutno nalazi pred Velikim većem Suda i, ukoliko ono utvrdi kršenje obaveze poštovanja konačne presude Suda, slučaj se vraća Komitetu ministara na odlučivanje o merama koje se u tom slučaju moraju preuzeti.⁸⁹ Komitetu ministara nakon toga preostaje jedino mogućnost suspenzije članstva u Savetu Evrope. Pomenuta procedura bi možda mogla imati svrhe samo u izuzetno složenim slučajevima, kada nije sasvim jasno da li je presuda izvršena, odnosno kada je delimično izvršena i sl., mada bi tu mogla biti od pomoći primena člana 46 stav 3 Konvencije. Ukoliko pogledamo činjenice, jasno je da Azerbejdžan nije ispunio obavezu izvršenja presude budući da se podnositelj predstavke i dalje nalazi u zatvoru.⁹⁰ Ovo znači da pomenuta procedura ne donosi ništa novo. Tačnije, nova presuda nam govori već poznatu činjenicu da je država propustila da izvrši presudu i da je svrha procedure samo dodatni, politički pritisak.⁹¹ Posebno je problematično

⁸⁶ Helen Keller, Cedric Marti, "Reconceptualizing Implementation: The Judicialization of the Execution of the European Court of Human Rights' Judgments", op. cit., pp. 849–850.

⁸⁷ Fiona de Londras, Kanstantsin Dzehtsiarou, "Mission impossible? Addressing non-execution through infringement proceedings in the European Court of Human Rights", op. cit., pp. 482–484.

⁸⁸ *Ilgar Mammadov v. Azerbaijan*, op. cit.

⁸⁹ "New infringement procedure used for first time over 2014 judgment against Azerbaijan on opposition politician Mammadov", Press Release, ECHR 390 (2017), 14 December 2017.

⁹⁰ "PACE deputies condemn political persecution in Azerbaijan", Armenia News – NEWS.am, 29 June 2018, <https://news.am/eng/news/459292.html>, 03/07/2018.

⁹¹ Fiona de Londras, Kanstantsin Dzehtsiarou, "Mission impossible? Addressing non-execution through infringement proceedings in the European Court of Human Rights", op. cit., p. 485.

pitanje kriterijuma, tj. zašto je upravo ova presuda izabrana od toliko velikog broja neizvršenih presuda, i to u još dužem vremenskom periodu. Činjenica d da je prtvorenik zapravo vođa opozicione partije navodi na sumnju da je verovatno reč o političkim motivima. Treba doduše imati u vidu i skorašnji problem korupcije u Savetu Evrope, kada je sprovedenom istragom utvrđeno da je 13 članova Parlamentarne skupštine primalo novac u zamenu za lobiranje u korist Azerbejdžana.⁹² Moguće je da je procedura iz člana 46 stav 4 Konvencije primenjena prvi put protiv Azerbejdžana kako bi se u izvesnom smislu povratio kredibilitet Saveta Evrope. U svakom slučaju, ne očekujemo širu primenu ove procedure na sve neizvršene presude, nego eventualno samo u sudskim slučajevima sa političkom težinom.

Zaključak

Sud predstavlja najefikasniji mehanizam zaštite ljudskih prava i njegove presude se uglavnom izvršavaju. Izvestan broj presuda Suda se ne poštuje (zaključno sa 2017. godinom 7584 presude do sada nisu izvršene, dok je na primer u samo istoj godini 3691 presuda izvršena), i uglavnom je reč o presudama kod kojih je ustanovljeno postojanje strukturalnog ili sistemskog problema.⁹³ Razlozi su često političke prirode, ili izvršenje može biti tehnički zahtevno. Principijelno odbijanje države da izvrši presudu je danas retkost, što govori o činjenici da Sud ipak ima značajan autoritet na međunarodnom nivou. Sud je, dakle, uz izvesna odstupanja u državama članicama uspeo da dostigne određeni autoritet, a taj uspeh između ostalog duguje i činjenici da su se sami građani država članica – nakon usvajanja Protokola br. 14 – u značajnoj meri oslonili na Sud kao organ koji može da zaštići njihova ljudska prava. Sud je prilikom tumačenja Konvencije odustao od ideje davanja Konvenciji značenja koje je ona imala u vreme njenog donošenja, već je ona „živi mehanizam” podoban evoluciji kroz praksu Suda. Nije isključeno da države ne izvrše presudu ukoliko je smatraju nelegitimnom, u slučaju da tumačenje Konvencije od strane Suda značajno nadilazi njihov izvorni pristanak da se obavežu

⁹² “Resolution 2216 (2018), Follow-up to the report of the Independent Investigation Body on the allegations of corruption within the Parliamentary Assembly”, Parliamentary Assembly, 26 April 2018; “Report of the independent investigation body on the allegations of corruption within the Parliamentary Assembly, Findings on the behaviour of individual PACE members and former members”, Committee on Rules of Procedure, Parliamentary Assembly, 29 June 2018.

⁹³ Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human rights, 11th Annual Report of the Committee of Ministers 2017”, op. cit., pp. 63, 67.

Konvencijom, odnosno ukoliko smatraju da je ono suprotno domaćem pravnom poretku. Ne treba pri tom zaboraviti i da su odluke Suda ponekad daleko od savršenih, kao na primer kada se radi o politički osetljivim slučajevima, u kojima su u većoj meri pogodjeni interesi država.⁹⁴

Ne treba zaboraviti ni da su odluke Suda ponekad daleko od savršenih. Jedan deo presuda se ne izvršava i zbog složenosti mera koje je potrebno preduzeti kako bi se zaštitala ljudska prava, i ovde izvršenje po prirodi stvari zahteva duži vremenski period. U pogledu sve veće konkretnizacije individualnih mera nematerijalne prirode, mora se primetiti da vrlo konkretnе mere smanjuju slobodu izbora država (imajući u vidu i direktno dejstvo presuda), i moglo bi loše uticati na izvršenje presuda. Sud bi mogao da ih navodi samo u formi preporuke, koja bi državi mogla da posluži kao pomoćno sredstvo prilikom izvršenja presude. Kada je reč o primeni procedure iz člana 46 stav 4, ona se ne može smatrati dobrom po autoritet Suda i, sudeći po njenoj skorašnjoj primeni, njena svrha je samo dodatni politički pritisak. Verovatno je da će se primenjivati izuzetno, odnosno ne na sve presude koje nisu izvršene, pre svega zbog većine koja je potrebna za njeno pokretanje.

Premda se Sud do sada zaista brzo prilagođavao novonastalim problemima i izazovima pre svega kroz Protokol br. 14 kroz različite inicijative (deklaracije iz Interlakena, Izmira, Brajtona i Brisela) i praksu – što je razlog njegovog uspeha – ipak treba biti obazriv kada je reč o izvršenju presuda. Sviše invazivna tehnika bilo kog aktera koji obavlja nadzor nad izvršenjem presuda Suda bi mogla da bude kontraproduktivna i može čak da podstakne države da istupe iz Konvencije.⁹⁵ Pitanje je da li bi bilo kakva nova procedura uopšte bila podobna da primora državu da izvrši presudu koju smatra spornom ili presudu koja zahteva značajne ili složene

⁹⁴ Na primer, Sud je u vezi člana 7 Konvencije čak preispitivao činjenice koje su već utvrđene pred domaćim sudovima u slučajevima koji su stari više od pola veka ili je koristio vanpravne argumente, odnosno nije imao konzistentnu praksu. Videti npr: *Kolk and Kislyiy v. Estonia*, odluka o prihvatljivosti predstavke od 17. januara 2006, predstavka br. 23052/04, 24018/04, *Korbely v. Hungary*, presuda od 19. septembra 2008, [GC], predstavka br. 9174/02, *Kononov v. Latvia*, presuda od 24. jula 2008, predstavka br. 36376/04, *Kononov v. Latvia*, presuda od 17. maja 2010, [GC], predstavka br. 36376/04.

⁹⁵ Prisutni su navodi da Rusija razmatra mogućnost povlačenja iz Konvencije, odnosno da Azerbejdžan napusti Savet Evrope, naravno nije jasno koliko su ove tvrdnje ozbiljne. "Russia may end cooperation with European Court of Human Rights: RIA", *Reuters*, 1 March 2018, <https://www.reuters.com/article/us-russia-court-echr-withdrawal/russia-may-end-cooperation-with-european-court-of-human-rights-ria-idUSKCN1GD47U>, 06/07/2018; Dimitris Giannakopoulos, "Azerbaijan May Leave Council of Europe", *Modern diplomacy*, 26 June 2015, <https://modern-diplomacy.eu/2015/06/26/azerbaijan-may-leave-council-of-europe/>, 06/07/2018; Elchin Mehdiyev, "Novruz Mammadov: It is up to Azerbaijan to decide leaving Council of Europe", *Trend*, 23 October 2017, <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/2811518.html>, 06/07/2018.

izmene u domaćem pravnom poretku. Reč je o pitanju koje zahteva konstantan dijalog između odgovorne države i svih organa nadležnih za izvršenje presuda Suda.

Bibliografija

Knjige i članci:

- Altwicker-Hàmori Szilvia, Altwicker Tilmann, Peters Anne, "Measuring Violations of Human Rights An Empirical Analysis of Awards in Respect of Non-Pecuniary Damage under the European Convention on Human Rights", www.mpil.de/files/pdf4/Quant_Human_Rights1.pdf, 06/03/2018, pp. 1–50.
- De Londras Fiona, Dzehtiarou Kanstantsin, "Mission impossible? Addressing non-execution through infringement proceedings in the European Court of Human Rights", *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 66, Issue 2, April 2017, pp. 467–490.
- Đukanović Anđela, „Zaštita ljudskih prava tražilaca azila i ilegalnih migranata – praksa Evropskog suda za ljudska prava”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXV, br. 4, 2013, str. 481–510.
- Etinski Rodoljub, Đajić Sanja, "Direct effect of the European Convention on Human Rights", *Annals FLB – Belgrade Law Review*, No. 3, 2015, pp. 91–111.
- Hathaway A. Oona, "Do Human Rights Treaties Make a Difference?", *The Yale Law Journal*, Vol. 111, No. 8, June 2002, pp. 1935–2042.
- Jahn Jannika, "Ruling (In)directly through Individual Measures? – Effect and Legitimacy of the ECtHR's New Remedial Power", *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 74, 2014, pp. 1–39.
- Keller Helen, Marti Cedric, "Reconceptualizing Implementation: The Judicialization of the Execution of the European Court of Human Rights' Judgments", *European Journal of International Law*, Vol. 26, Issue 4, 2016, pp. 829–850.
- Koji Teraya, "Emerging Hierarchy in International Human Rights and Beyond: From the Perspective of Non-derogable Rights", *European Journal of International Law*, Vol. 12, Issue 5, December 2001, pp. 917–941.
- Kreća Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, 2007.
- Krstić Ivana, Marković Tanasije, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Savet Evrope, Beograd, 2016.

Lambert Abdelgawad Elisabeth, *The execution of judgments of the European Court of Human Rights*, Council of Europe Publishing, 2008.

Mälksoo Lauri, "Russia's Constitutional Court Defies the European Court of Human Rights: Constitutional Court of the Russian Federation Judgment of 14 July 2015, No 21-Π/2015", *European Constitutional Law Review*, Vol. 12, Issue 2, September 2016, pp. 377–395.

Ovey Clare, White Robin, *The European Convention on Human Rights*, Oxford University Press, 2010.

Paunović Milan, Krivokapić Boris, Krstić Ivana, *Međunarodna ljudska prava*, Beograd, 2015.

Peters Birgit, "Developments Germany's Dialogue with Strasbourg: Extrapolating the Bundesverfassungsgericht's Relationship with the European Court of Human Rights in the Preventive Detention Decision", *German Law Journal*, Vol. 13, No. 6, 2013, pp. 757–772.

Smith Rhona, *Textbook on International Human Rights*, New York, 2010.

Voeten Erik, "Domestic Implementation of European Court of Human Rights Judgments: Legal Infrastructure and Government Effectiveness Matter: A Reply to Dia Anagnostou and Alina Mungiu-Pippidi", *European Journal of International Law*, Vol. 25, Issue 1, 2014, pp. 229–238.

Presude i dokumenta:

Aleksanyan v. Russia, presuda od 22. decembra 2008. godine, predstavka br. 46468/06.

Al-Skeini and others v. United Kingdom (GC), presuda od 7. jula 2011, predstavka br. 55721/07.

Assanidze v. Georgia (GC), presuda od 8. aprila 2004, predstavka br. 71503/01.

Benzer and Others v. Turkey, presuda od 12. novembra 2013. godine, predstavka br. 23502/06.

Bochan v. Ukraine (no. 2), (GC), presuda od 5. februara 2015, predstavka br. 22251/08.

Broniowski v. Poland, presuda od 22. juna 2004. godine, predstavka br. 31443/96.

"CM/Inf/DH(2010)45 final, Supervision of the execution of the judgments and decisions of the European Court of Human Rights: implementation of the Interlaken Action Plan – Outstanding issues concerning the practical modalities of implementation of the new twin track supervision system", Council of Europe, 7 December 2010.

“Declaration and Action Plan adopted by the High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights”, Council of Europe, Interlaken, 19 February 2010.

“Declaration and Action Plan adopted by the High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights”, Council of Europe, Izmir, 26–27 April 2011.

Emre v. Switzerland (No. 2), presuda od 11. oktobra 2011, predstavka br. 5056/10.

“European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols Nos. 11 and 14”, Council of Europe, November 1950, ETS 5.

“Explanatory Report to Protocol No. 14 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, amending the control system of the Convention”, Council of Europe, Strasbourg, 13 May 2004.

F.G. v. Sweden, presuda od 23. marta 2016. godine, predstavka br. 43611/11.

“High Level Conference on the Future of the European Court of Human Rights – Brighton declaration”, Council of Europe, 19–20 April 2012.

“High-level Conference on the ‘Implementation of the European Convention on Human Rights, Our shared responsibility’ – Brussels Declaration”, Council of Europe, 27 March 2015.

Hornsby v. Greece, presuda od 19. marta 1997, Rep. 1997-II, fasc. 33.

Ilgar Mammadov v. Azerbaijan, presuda od 22. maja 2014. godine, predstavka br. 15172/13.

“Interim Resolution Res DH(2001)80”, Committee of Ministers, Council of Europe, 26 June 2001.

Kolk and Kislyiy v. Estonia, odluka o prihvatljivosti predstavke od 17. januara 2006, predstavka br. 23052/04, 24018/04.

Kononov v. Latvia, presuda od 17. maja 2010, [GC], predstavka br. 36376/04.

Kononov v. Latvia, presuda od 24. jula 2008, predstavka br. 36376/04.

Korbely v. Hungary, presuda od 19. septembra 2008, [GC], predstavka br. 9174/02.

László Magyar v. Hungary, presuda od 20. maja 2014. godine, predstavka br. 73593/10.

Loizidou v. Turkey, presuda od 23. marta 1995, Series A, No 310, predstavka br. 15318/89.

Moreira de Azevedo v. Portugal, presuda od 28. avgusta 1991 (Series A no. 208-C), predstavka br. 11296/84.

Moreira Ferreira v. Portugal(No. 2)(GC), presuda od 11. jula 2017, predstavka br. 19867/12.

“New infringement procedure used for first time over 2014 judgment against Azerbaijan on opposition politician Mammadov”, Press Release, ECHR 390 (2017), 14 December 2017.

„Odluka o obrazovanju Saveta za odnose sa Evropskim sudom za ljudska prava”, *Službeni glasnik RS*, br. 55/05, 71/05 – ispr. 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – US 72/12.

Oleksandr Volkov v. Ukraine, presuda od 9. januara 2013. godine, predstavka br. 21722/11.

Papamichalopoulos and Others v. Greece, presuda od 31. oktobra 1995, Series A no. 330-B.

“Practice direction issued by the President of the Court in accordance with Rule 32 of the Rules of Court on 28 March 2007”, www.echr.coe.int/Documents/PD_satisfaction_claims_ENG.pdf, 17 November 2017.

“Recommendation No. R (2000) 2 of the Committee of Ministers to member states on the reexamination or reopening of certain cases at domestic level following judgments of the European Court of Human Rights”, Committee of Ministers, 19 January 2000.

“Recommendation Rec(2004)6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies”, Committee of Ministers, Council of Europe, 12 May 2004.

“Report of the independent investigation body on the allegations of corruption within the Parliamentary Assembly, Findings on the behaviour of individual PACE members and former members”, Committee on Rules of Procedure, Parliamentary Assembly, 29 June 2018.

“Resolution 2178 (2017), The implementation of judgments of the European Court of Human Rights”, par. 5, Parliamentary Assembly, 29 June 2017.

“Resolution 2216 (2018), Follow-up to the report of the Independent Investigation Body on the allegations of corruption within the Parliamentary Assembly”, Parliamentary Assembly, 26 April 2018.

“Resolution ResDH(2003)190”, Committee of Ministers, Council of Europe, 2 December 2003.

“Rules of the Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgments and of the terms of friendly settlements”, Committee of Ministers, Council of Europe, 10 May 2006.

Schwabe v. Austria (GC), presuda od 28. avgusta 1992, Series A No. 242-B, predstavka br. 13704/88.

Scozzari and giunta v. Italy, presuda od 13. jula 2000, predstavka br. 39221/98i 41963/98.

“Statute of the Council of Europe”, Article 8, European Treaty Series, No. 1, London, 5 May 1949.

“Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights – 10th Annual Report of the Committee of Ministers 2016”, Council of Europe, March 2017.

“Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights – 11th Annual Report of the Committee of Ministers 2017”, Council of Europe, March 2018.

“The longer-term future of the system of the European Convention on Human Rights”, Report of the Steering Committee for Human Rights (CDDH), Council of Europe, 11 December 2015.

Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland (No. 2), (GC), presuda od 30. juna 2009, predstavka br. 32772/02.

„Zakon o ministarstvima”, Službeni glasnik RS, br. 44/2014, 14/2015, 54/2015, 96/2015 – i dr. 62/2017.

Zorica Jovanović v. Serbia, presuda od 26. marta 2013. godine, predstavka br. 21794/08.

Andela ĐUKANOVIĆ

THE EXECUTION OF JUDGMENTS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS – CURRENT ISSUES

Abstract: The regional protection of human rights before the European Court of Human Rights is indisputably the most efficient, and it is constantly evolving. Despite this, we have recently started to detect some problems with the execution of judgments that have revealed structural or systemic problems in the domestic law. Maintaining the authority of the Court's judgments is fundamental for the functioning of the established system of human rights protection. Significant news concerning the execution of judgments of the European Court of Human Rights is that the refusal of the responsible country to execute one judgment has recently led to the application of the procedure from Protocol No.14 for the first time. In this context, the necessity of this procedure is questionable. Although the majority have required the triggering of this procedure, it is unlikely that it will be applied to all judgments which are not executed. Judgments of the European Court of Human Rights are largely respected, but sometimes this is not the case, usually when the judgment is associated with politically sensitive issues, or when the execution of judgement requires significant or complex interventions in domestic legal order. The question is, will any special procedures for monitoring enable the execution of such judgments. The author concludes that this seems unlikely. It should also be noted that the European Court of Human Rights has started ordering very specific non-pecuniary measures in its judgements, hoping that this will improve the level of judgment enforcement. In our opinion, this approach should be applied with caution.

Key words: execution of judgments, human rights, the European Court of Human Rights, the European Convention on Human Rights, the Council of Europe.

PRIKAZI

Da li SAD i Kina mogu da izbegnu Tukididovu zamku?

Graham T. Allison, *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, Houghton Mifflin Harcourt, 2017, 389 pp.

Tukididov *Peloponeski rat* o sukobu za prevlast između Peloponeskog i Pomorskog saveza, odnosno Atine i Sparte, bio je i ostao inspiracija brojnim stranim i domaćim autorima koji su se bavili političkom i vojnom istorijom. Tako je i sa knjigom *Predodređeni za rat: da li Amerika i Kina mogu da izbegnu Tukididovu zamku? (Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?)* čiju osnovu predstavlja istraživanje sprovedeno na Univerzitetu Harvard pod rukovodstvom profesora Grejema Alisona (Graham T. Allison), a čije su glavne teze iznete u njegovom eseju "The Thucydides Trap: Are the U.S. and China Headed for War?", objavljenom 2015. godine u časopisu *The Atlantic*.

Alison je američki politikolog i politički analitičar koji je obavljao funkcije pomoćnika i savetnika ministra odbrane u svim administracijama od Regana do Obame. Za izuzetan doprinos tokom rada u javnoj službi u procesu smanjenja nuklearnog arsenala bivših sovjetskih republika, Alison je odlikovan najvišom civilnom nagradom – medaljom za odbranu. Alison je profesor na Harvardu i autor više akademskih bestselera, a poslednji u nizu je delo koje želimo da predstavimo domaćoj publici u ovom prikazu. Reč je o delu koje predstavlja dugo očekivano osveženje savremene naučne literature na temu kinesko-američkih odnosa. Knjiga u isto vreme predstavlja istorijski „priručnik“ ali i „uputstvo“ za analizu savremenog delovanja Kine i SAD u međunarodnim odnosima na početku 21. veka. Kako i sam autor na početku upozorava, „(o)vo nije knjiga o Kini [...] već o uticaju uspona Kine na Ameriku i svetski poredak“, koji je nepravedno zanemaren u američkoj ili svetskoj javnosti.

Sintagma „Tukididova zamka“ kovanica je upravo profesora Alisona i opisuje dinamiku odnosa vladajuće sile i sile u usponu opisanu u Tukididovom *Peloponeskom ratu*: „(u)spon Atinske moći i strah koji je on izazvao kod Sparte učinio je rat neizbežnim“. Na osnovu pomenutog istraživanja autor je ustanovio 16 slučajeva u poslednjih pet vekova u kojima se pojavljuje ovaj obrazac potencijalnog sukoba kada sila u usponu uzdrma poziciju vladajuće sile, koja nastoji da zadrži *status quo* odnosno dominantan položaj. Od analiziranih 16 slučajeva, 12 se završilo ratnim sukobom dok je u četiri izbegnut oružani sukob, od čega čak tri od početka 20. veka do danas. „Tukididova zamka“ pojavljuje se kao fenomen i van politike, u svim sferama života – privredi, porodici, životinjskom svetu – odnosno kada god jedan autoritet poljulja pojavi potencijalnog drugog.

Da ste kojim slučajem negde pronašli samo odlomak ove knjige, bez znanja o tome ko je i čime se autor bavi, i sami biste zaključili da je reč o univerzitetskom profesoru, jer Grejema Alisona odlikuje osobina koju poseduju samo najbolji među njima, a to je sposobnost da veoma komplikovane pojave i događaje objasne na koncizan, pojednostavljen i prijemčiv način. Autor se ne razmeće stručnim terminima, latinskim izrazima i ne podrazumeva nikakvo prethodno znanje o ovoj temi. Upravo zbog toga knjiga je namenjena pre svega studentima, kako politikozima, tako i studentima bezbednosti, istorije pa čak i filozofije i psihologije. Nećemo se tu ograničiti, jer knjiga privlači širok spektar čitalačke publike. Autor sa vremena na vreme koristi i priliku da humorom osveži tekst.

Autor polazi od dve pretpostavke: prva, da rat između Kine i SAD u narednim decenijama ne samo da je moguć, nego je više verovatan nego što se to danas priznaje; druga, da rat ipak nije neizbežan. Profesor upozorava da potcenjivanjem opasnosti povećavamo rizik od sukoba. Knjiga je podeljena na četiri dela i ukupno deset poglavlja, pri čemu svako poglavlje obiluje brojnim podnaslovima što čitaocu omogućava brže i lakše savladavanje štiva. Poglavlja su naslovljena tako da jasno upućuju na njihov sadržaj, što omogućuje lakšu navigaciju kroz argumentaciju polaznih pretpostavki istraživanja.

Prvi deo knjige tiče se uspona Kine. Napredak nije samo ekonomski, već prati i kulturu, obrazovanje, socijalnu politiku i slično. Autor upozorava na pogrešno samopoimanje Amerike kojoj je ekonomski primat postao deo nacionalnog identiteta i koja po svaku cenu traži parametre koji bi dokazali i dalje njenu dominaciju na svetskoj ekonomskoj sceni. Takođe, autor naglašava i zamenu teza sveprisutnu u američkim medijima, kako kineska privreda usporava a američka se oporavlja, objašnjavajući da je kineska privreda zaista usporila i da se stopa njenog rasta smanjila za otrilike jednu trećinu (sa 10 na 6–7%) u odnosu na period pre globalne recesije, dok američka privreda beleži rast od svega 2,1% godišnje. Autor se zbog toga sa pravom pita da li Kina usporava, i u poređenju sa kim. Prvi deo knjige obiluje statističkim podacima koji slikovito dočaravaju napredak Kine, pažljivo izabranih tako da vam se momentalno urežu u pamćenje. Na primer, kada govori o infrastrukturnom napretku Kine, profesor Grejem navodi da je u Kini od 2011. do 2013. godine proizvedeno i upotrebljeno više cementa nego u SAD tokom celog 20. veka. Alison analizira tranziciju Kine od „prepisivača” do inovatora, napominjući da su mnogi nepravedno zanemarili ovaj drugi aspekt kineskog razvoja i navodeći tehnološka dostignuća koja potvrđuju ovu tvrdnju. Na kraju prvog dela, autor ukratko rezimira značaj projekata kao što su „Jedan pojas, jedan put” (*One Belt, One Road – OBOR*) i formiranje Azijske infrastrukturne investicione banke (*Asian Infrastructure Investment Bank – AIIB*).

Drugi deo knjige „Lekcije iz istorije“ autor počinje analizom Peloponeskog rata, s obzirom na to da su upravo Atina i Sparta bile prve žrtve „Tukididove zamke“. Profesor Alison pruža sopstveno viđenje povoda, uzroka i posledica ovog sukoba, navodeći da su se u njemu pomešala sva tri glavna pokretača sukoba prema Tukididu: interes, strah i čast. U nastavku analizira šest od 16 slučajeva sukoba koji su bili deo projekta „Tukididova zamka“. U slučaju sukoba Japana i SAD sredinom dvadesetog veka, autor objašnjava razloge „iznenadnog“ napada na Perl Harbor činjenicom da su se Japanci pritisnuti brojnim sankcijama plašili za opstanak, te da ovaj primer odgovara pozitivno svim onima koji se pitaju da li trgovinski konflikt može da eskalira u nuklearni rat. Na primeru habsburško-francuskog sukoba sa početka 16. veka, autor primećuje kako države uglavnom svoj uspon vide benigno dok protivničke motive mahom vide kao maligne pojave i kaže: „(z)bog činjenice da države nikada ne mogu biti sigurne u međusobne namere, one se fokusiraju na međusobne sposobnosti“. Dakle, nije reč ni o kakvom prizivanju rata, već o razmatranju rata kao *opcije*.

Na početku trećeg dela autor se osvrće na primedbu koja je često upućivana Kini: „(t)reba da budete više nalik nama“ (Amerikancima, *prim. aut.*). Pazite šta želite, upozorava profesor osvrćući se na deo američke istorije kada se ona nalazila u usponu, i na njeno ponašanje na međunarodnom planu krajem 19. i početkom 20. veka, imajući u vidu prvenstveno glavnog protagonistu tog vremena – predsednika Ruzvelta, zbog značaja njegove uloge u američkoj spoljnoj politici. Autor nas podseća na niz događaja iz tog perioda – od Špansko-američkog rata 1898. godine, preko insistiranja na Monroovoj doktrini i uplitanja u pomorsku blokadu Venecuele od strane Nemačke 1902. godine, izgradnje Panamskog kanala i uticaja na nezavisnost Paname, do arbitražnog spora i prisvajanja dela kanadske teritorije 1903. godine. „Ukoliko Kina bude upola zahtevna sada koliko Amerika tada, hoće li se Amerika prilagoditi podjednako vešto kao što su to uspeli Britanci?“, pita se profesor i u nastavku analizira elemente i specifičnosti kineske spoljne politike danas, sa osvrtom na lik i delo predsednika Si Činpinga. Alison objašnjava šta bi za Kineze značila parafraza Trampovog predizbornog slogana, tj. „učinimo Kinu ponovo velikom“, i ističe kao navodne ciljeve ponovnu dominaciju u Aziji, uspostavljanje kontrole nad teritorijom tzv. Velike Kine (uključujući Ksinjang, Tibet, ali i Hong Kong i Tajvan) i ostvarenje tzv. Kineskog sna u vidu osnaživanja autoriteta partije u narodu i njenog čišćenja od korupcije, oživljavanja nacionalizma i patriotskog ponosa, konstruisanja treće ekonomske revolucije i reorganizacije i obnavljanja vojske. Dodatna pažnja posvećenja je civilizacijskim razlikama i vrednostima koje razlikuju Kinu od SAD, zasnovanih na Hantingtonovom *Sukobu civilizacija*, a autor kao ono što im je zajedničko naglašava kompleks više vrednosti odnosno izuzetnosti. U poslednjem poglavlju trećeg dela knjige, profesor Alison

govori o uzrocima izbijanja sukoba i kako je to zapravo često neki incident ili nesrečni slučaj koji tera lidere da biraju između loših i gorih, rizičnijih izbora. Alison upućuje na četiri istorijska slučaja kada je Kina pokrenula ograničeni rat (Korejski rat, Kinesko-sovjetski pogranični rat (1969), Tajvanska kriza (1996), oko kineskih pomorskih teritorija danas) koja nas upućuju na činjenicu da Kina kroz istoriju nije prezala da se suprotstavi snažnjem neprijatelju. Osvrćući se na moderne tehnike i tehnologije ratovanja od antisatelitskog preko sajber oružja upozorava da mogu biti podjednako opasni koliko i konvencionalno naoružanje. Na kraju ovog dela, autor skicira pet mogućih scenarija za izbijanje rata između dve najjače sile današnjice (na Kineskom moru, povodom nezavisnosti Tajvana, rat izazvan od treće strane, kolaps Severne Koreje, trgovinski konflikt koji eskalira u vojni sukob).

U poslednjem, četvrtom delu monografije autor govori o četiri slučaja koji su izbegli „Tukididovu zamku”, odnosno oružani sukob, a ispunjavali su preduslove – špansko-portugalski sukob krajem 15. veka, američko-britanski početkom 19. veka i sovjetsko-američki sredinom 20. veka. Na osnovu ovih primera Alison nudi 12 tragova za državnikе, kako bi uspon Kine učinili petim slučajem koji je izbegao ratni šablon Tukididove zamke. Ovo je zapravo jedini deo knjige koji je preskriptivnog, a ne deskriptivnog karaktera, ali sadrži metodološki nedostatak. Jednu od dve osnovne hipoteze, odnosno tvrdnju da rat nije neizbežan, autor potvrđuje na osnovu svega četiri „uspešna” slučaja od ukupno 16 analiziranih primera. Ono što bi svakako učinilo ovu tezu solidnijom bila bi jednaka analiza i preostalih 12 slučajeva koji su upali u „Tukididovu zamku”, kojom bi autor objasnio šta je trebalo uraditi da bi se konflikti koji su upali u zamku i završili ratom izbegli. Na samom kraju ovog dela knjige, profesor Alison savetuje američku administraciju da prihvati realnost i promene u međunarodnom sistemu, primeni lekcije iz istorije i prizna kontradiktornost poshlađnoratovske strategije za Kinu prepakovane za vreme Obaminog mandata u vidu slogana *engage but hedge*. Autor predlaže četiri alternativne strategije, koje deluju prilično radikalno ali, kako autor tvrdi, pokazuju širok spektar mogućnosti u odnosu prema Kini, a odnose se na prilagođavanje, podrivanje, pregovaranje dugotrajnog mira i redefinisanje međusobnih odnosa. Knjiga sadrži i dva dodatka, prvi koji se tiče celokupnog matejala projekta, dakle svih 16 slučajeva, i drugi koji sadrži sedam najčešćih zamerki koje su upućivane autoru kada se esej prvi put pojavio, međutim odgovori su vrlo kratki i šturi.

Napomene radi, u političkoj teoriji postoji i termin suprotan „Tukididovoj zamci”, a to je „Kindlebergerova zamka” kojim se u isto vreme opisuju i moći i slabost Kine, odnosno kojim se naglašava upitan ishod obaveze Kine, u skladu sa rastom njene moći, da preuzme ulogu pružaoca javnih dobara na globalnom nivou. Kako god bilo, iako je neizvesno da li će dve najveće sile današnjice uspeti da zaobiđu zamke rata, vrednost knjige *Predodređeni za rat: da li Amerika i Kina mogu da izbegnu*

Tukididovu zamku? nalazimo u upozorenju na aktuelne i potencijalne izazove u budućnosti i pružanju drugačije perspektive u analizi odnosa SAD i Kine. Nadamo se da će knjiga, pored toga što će sigurno podstaći debatu unutar dela akademske zajednice koji se bavi proučavanjem globalnih odnosa početkom 21. veka, u narednim godinama doživeti dopunjena izdanja kojima bi autor odgovorio na primedbe koje mogu da se sada upute pojedinim zaključnim stavovima njegove opsežne analize.

Isidora POP-LAZIĆ

Balkanske ekonomije: globalizacija, tranzicija i ekonomска modernizација

Ivana Božić Miljković, *Ekonomije balkanskih zemalja na početku XXI veka*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2018, 203 str.

Balkansko poluostrvo kao geoprostor na kome se susreću i prožimaju svekolike društvene različitosti (etničke, tradicijske, religijske i kulturno-istorijske) mogao bi da bude primer razvoja tolerancije, međusobnog razumevanja i multikulturalne saradnje. Ipak, Balkan je kroz istoriju upravo bio područje čestih sukoba, podela, te ekonomskog i kulturno-istorijskog zaostajanja za modernom Evropom. Distanca u pogledu razvoja postala je još izraženija u drugoj polovini prošlog veka, a pun zamah dobija početkom 21. veka kada Zapadna Evropa postaje sinonim za toleranciju, povezivanje, saradnju i razvoj, a Balkan, sa još svežim ožiljcima destruktivne bliske prošlosti ulazi u proces tranzicije usmeren ka vrednostima moderne Evrope. Balkan je zbog toga nepresušan izvor inspiracije za istraživače iz raznih oblasti društvenih nauka, a kao proizvod jednog takvog naučnog poleta i istraživanja nastala je i monografija autorkе dr Ivane Božić Miljković *Ekonomije balkanskih zemalja na početku XXI veka*, u izdanju Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Autorka je istraživanje koncipirala u pet delova od kojih svaki zasebno, nadovezujući se na prethodni i povezujući u jednu celinu, prati poseban aspekt ekonomskog razvoja Balkana na početku ovog veka. U prvom delu naslovljenom „Ekonomski karakteristike i razvojni potencijali Balkana”, autorka polazi od činjenice da je sastav Balkanskog poluostrva u pogledu zemalja koje ga čine veoma heterogen. Deo Balkana čine zemlje članice Evropske unije (Grčka, Slovenija, Hrvatska, Rumunija i Bugarska); drugu grupu zemalja čine Albanija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora i Srbija, koje već gotovo tri decenije tavori u procesu tranzicije bez jasne vizije o vremenu završetka tog procesa. Posebno mesto na Balkanu u ovom istraživanju pripada Turskoj, zemlji koja po ekonomskom uređenju tradicionalno pripada Zapadnoj Evropi, dok je administrativno i politički daleko od evropske perspektive. Istorische okolnosti su u različitim periodima definisale odnose između zemalja regionala, uslovjavale njihov kvalitet i trasirale pravce razvoja, koji su povratno uslovjavali njihov nacionalni ekonomski razvoj. Kvalitet tog razvoja, meren makroekonomskim pokazateljima i u poređenju sa ostatom Evrope, veoma precizno govori o niskom kvalitetu i nivou svih odnosa na Balkanu koji su preduslov makroekonomске stabilnosti i ekonomskog razvoja. Pored dominantnih sukoba i neslaganja koji su u prošlosti određivali, a i danas kroje ekonomsku sudbinu Balkana, jedinstvo ovih zemalja po nekim pitanjima ipak

postoji. Njegovo uporište je u ideji i vrednostima Evropske unije, a članstvo u ovoj integraciji je ono oko čega se sve balkanske zemlje slažu i čemu teže.

Da li je i u kojoj meri Evropska unija spremna i voljna da sada pod svoje okrilje primi preostali deo Balkana koji je sa sobom nosi negativno nasleđe prošlosti i koliko sam Balkan doprinosi izgradnji svoje evropske perspektive sprovodeći postulatne nametnute procesom tranzicije, teme su drugog dela ove monografije. Analizom bogatog opusa literature koja se bavi izučavanjem Balkana i fenomena balkanizacije u savremenim evropskim okvirima, autorka ukazuje na činjenicu da je Balkan, sa aspekta savremene Evrope, čije jezgro predstavlja Evropska unija, odavno prevaziđen i istoriji predat fenomen. Odricanje od „balkanizacije” i otklon od svega negativnog što se vezuje za ovaj region, a nije u skladu sa tekovinama moderne Evrope, ta Evropa pokazuje, između ostalog, koristeći umesto naziva Balkan, naziv Jugoistočna Evropa i posmatrajući balkanske zemlje u širem kontekstu Jugoistočne Evrope. Prihvatajući taj geopolitički kontekst, sve balkanske zemlje (osim Turske i Grčke) krajem prošlog veka prihvataju proces tranzicije i pokazuju visoku spremnost da odgovore svim izazovima koje taj proces pred njih postavlja. Privatizacija državnih i društvenih preduzeća, liberalizacija ekonomskih odnosa sa inostranstvom, otvaranje tržišta za ulazak inostranih transnacionalnih kompanija, povezivanje i razvoj regionalne saradnje samo su neki od zahteva procesa tranzicije koje su prihvatile i u velikoj meri sprovele gotovo sve balkanske zemlje. Na taj način, pokazale su spremnost da načine zaokret u svojim privrednim sistemima i da redefinišu postojeće ekonomске politike usklađujući nova rešenja sa onima koja su već utemeljena u Evropskoj uniji. Rezultati ostvareni tokom procesa tranzicije razlikuju se od zemlje do zemlje, a dužina trajanja procesa uslovljena je kvalitetom i brzinom sprovođenja političkih i društvenih reformi. Poseban aspekt procesa tranzicije predstavlja međusobna saradnja balkanskih zemalja, koja je, od početka veka do danas, uglavnom motivisana zahtevima Evropske unije, a tek neznatno proizvod želje i spremnosti balkanskih zemalja da se međusobno povezuju i sarađuju po brojnim pitanjima značajnim za njihov opstanak i razvoj.

O ekonomskim aspektima evrointegracije balkanskih zemalja, autorka govori u trećem poglavlju monografije. U fokusu ovog poglavlja je razvoj ekonomskih odnosa između balkanskih zemalja i Evropske unije i to u oblasti razvoja spoljne trgovine (trgovine robama i uslugama), u oblasti investicija i u oblasti projekata koji se odnose na razvoj infrastrukture na Balkanu. Podaci odabrani iz referentnih statističkih baza nedvosmisleno govore o značaju Evropske unije za Balkan u oblasti spoljne trgovine. Evropska unija je za gotovo sve balkanske zemlje spoljnotrgovinski partner od primarnog značaja i sve one preko polovine ukupnog uvoza i izvoza (posmatranog po obimu i vrednosti) ostvaruju sa zemljama Unije. Naravno, u toj trgovini različit tretman imaju zemlje koje su članice Evropske unije od onih koje još uvek nemaju

takav status. Za tu drugu grupu zemalja, računajući tu zemlje Zapadnog Balkana i Tursku, od velikog je značaja finansijska pomoć iz predpristupnih fondova Evropske unije. Sredstva koja su iz ovih fondova opredeljena i dodeljena, ove zemlje koriste preko sopstvenih projekata za razvoj institucija i infrastrukture, unapređenje privrednog razvoja, smanjenje regionalnih razlika i sl.

U četvrtom delu monografije, dr Ivana Božić Miljković razmatra nivo ekonomске saradnje balkanskih zemalja sa ostalim zemljama i integracijama. Posebna pažnja posvećena je ekonomskoj saradnji sa SAD i Kinom, koje predstavljaju pojedinačno velika tržišta i, sa aspekta veličine tržišta i proizvodnih i izvoznih potencijala, krupan zalogaj za male balkanske ekonomije. Uprkos tome, obe zemlje se nalaze među prvih pet spoljnotrgovinskih partnera većine balkanskih zemalja, dok su, posmatrano sa aspekta investicija nedovoljno angažovane na ovom području. Autorka analizira i ekonomске odnose zemalja regiona sa Rusijom i zemljama Evroazijske unije. Motiv za istraživanje u ovom pravcu predstavljaju spoljnotrgovinski sporazumi o bescarinskom izvozu na ova tržišta, koje sa Rusijom, Belorusijom i Kazahstanom imaju neke balkanske zemlje (npr. Srbija), kao i spoljnopolitički pritisci koje takve zemlje trpe od Evropske unije pri svojoj spoljnotrgovinskoj orijentaciji između ove dve suprostavljene integracije. Rusija predstavlja pravi izazov za balkanske zemlje u ekonomskom i spoljnotrgovinskom (izvoznom) smislu. No, postoji nesklad između velikog tržišta koje zahteva velike i kontinuirane isporuke i onoga što balkanske zemlje pojedinačno mogu da pruže. Izlaz se, kako autorka naglašava, može naći u međusobnom povezivanju i saradnji balkanskih zemalja i zajedničkom nastupu na velika tržišta poput Rusije, ali i tržišta kao što su SAD i Kina. Ekonomski efekti bi svakako bili veći od postojećih. U nastavku ovog dela monografije, dr Božić Miljković pruža uvid u ekonomsku saradnju balkanskih zemalja sa zemljama Bliskog Istoka, Severne Afrike i BRIKS-a. Autorka primećuje da je nivo ostvarene ekonomске saradnje balkanskih zemalja sa ovim tržištima nizak, ali da potencijali za rast i razvoj te saradnje postoje i moguće ih je pokrenuti i ekonomski valorizovati u savremenim geopolitičkim i geoekonomskim uslovima.

U petom delu monografije razmatraju se zajednički problemi balkanskih zemalja, pre svega problem tehnološke zavisnosti od ekonomski razvijenih zemalja, koji je rezultat deindustrializacije balkanskih zemalja i skromnih ulaganja u istraživanje i razvoj. Autorka podvlači da skoro ni jedna balkanska zemlja (izuzev Turske) ne poseduje sopstvene kapacitete za razvoj istraživanja i tehnoloških inovacija, niti je sposobna da rezultate svojih istraživanja ekonomski valorizuje na međunarodnim tržištima. Uz to, prisutan je i nedostatak stručne radne snage prouzrokovani intenzivnom emigracijom visokoobrazovanih kadrova iz balkanskih zemalja u zemlje Zapadne Europe, SAD, Kanadu i Australiju. „Erozija” domaćeg razvojnog potencijala koji se ogleda u odlasku mladih, stručnih i visokoobrazovanih ljudi sa Balkana je

značajan aspekt ukupnih migracija čiji će negativni efekti dugo biti prisutni, te kočiti i ometati puno iskorišćenje razvojnih potencijala zemalja regiona.

U evropskim okvirima posmatrano, Balkan je ekonomski marginalizovan područje bez realne perspektive da u bližoj budućnosti napusti takav položaj i ekonomski se približi razvijenom delu Evrope. U okolnostima globalizacije i regionalnog povezivanja, balkanske zemlje mogu da pronađu izlaz iz ove nezavidne pozicije u međusobnom ekonomskom povezivanju i saradnji, i to ne samo u oblasti zajedničke proizvodnje i izvoza, već i u oblasti izgradnje, održavanja i korišćenja infrastrukture, ekonomske valorizacije plovidbenog toka Dunava ili kreiranjem zajedničke turističke ponude za koju balkanske zemlje imaju mnogo potencijala koji nije iskorišćen niti na pravi način promovisan na evropskom i svetskom turističkom tržištu.

U zaklučnom delu monografije *Ekonomije balkanskih zemalja na početku XXI veka*, autorka iznosi stav da je, u ekonomskom i svakom drugom pogledu, zaostalost ključna reč koja se vezuje za Balkansko poluostrvo kada se o njemu govori u kontekstu savremene, ekonomski razvijene, politički stabilne i moderne Evrope. Autorka otvara i pitanje koliko same zemlje Balkana imaju potrebu za modernizacijom i pošto-poto prilagođavanjem modelu društvenog razvoja prihvaćenom u Zapadnoj Evropi, odnosno, da li je opstanak i ekonomski prosperitet Balkana moguć pod uslovom da očuva autentičnost i promoviše vrednosti koje su istorijski, kulturno-istorijski i tradicionalno svojstvene ovom prostoru, a ujedno su i deo evropske tradicije, istorije i kulturne baštine. Proces tranzicije koji je na Balkanu obeležio početak 21. veka nije doveo do korenitog preobražaja ovih društava i monografija koja je pred nama to i potvrđuje. Na kraju druge decenije 21. veka teško je ne biti pesimista i verovati da će budućnost biti naklonjenija razvoju ekonomija balkanskih zemalja, njihovoj bližoj saradnji, očuvanju autentičnosti ovog geoprostora uz veće oslanjanje na sopstvene snage u pogledu ekonomskog razvoja i manji stepen zavisnosti od Zapadne Evrope.

Ana JOVIČIĆ VUKOVIĆ

UPUTSTVO ZA AUTORE

AUTORI SU DUŽNI DA SE U PRIPREMI RUKOPISA PRIDRŽAVAJU SLEDEĆIH UPUTSTAVA:

1. Rukopisi na srpskom ili engleskom jeziku treba da budu obima 6000–8000 reči (uzeto bez liste referenci) u *Word-u (.doc i .docx)*. Obim prikaza knjiga može da bude 800–1500 reči.
2. Autorske priloge treba pisati latiničnim pismom, fontom *Times New Roman* veličine 12, sa paginacijom u donjem desnom uglu.
3. Naslov treba što vernije da opiše sadržaj članka i poželjno je korišćenje reči prikladnih za indeksiranje i pretraživanje. Naslov pisati velikim slovima, zadebljano (*bold*), veličina slova 14. Ispod naslova teksta стоји име и prezime autora članka *Italic-u*.
4. U napomeni koja u vidu fusnote стоји uz ime i prezime, autor navodi naziv institucije u kojoj je zaposlen, njeno sedište i svoju elektronsku adresu. U ovoj fusnoti autor može da ukaze čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen.
5. Ispod naslova стоји apstrakt na srpskom jeziku obima 150–200 reči, koji treba da pruži kratak informativan prikaz članka predstavljanjem osnovnih hipoteza, cilja, metoda i rezultata istraživanja i to tako da se može koristiti prilikom indeksiranja u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka. Ispod apstrakta autor prilaže najviše 10 ključnih reči na srpskom jeziku koje najbolje opisuju sadržaj članka. Podsećamo da je dobar izbor ključnih reči preduslov za ispravno indeksiranje rada u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka.
6. Osnovni tekst i prateće fusnote treba da budu poravnati u skladu sa opcijom *justify*, dok podnaslovi treba da budu napisani izborom opcije *center*.
7. Podnaslovi se pišu velikim slovima, dok se pod-podnaslovi pišu malim slovima u *italic-u*; u oba slučaja veličina slova je 12.
8. Početni red u svakom pasusu nikako ne uvlačiti.
9. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic-u* (npr. *status quo, a priori, de facto, acquis communautaire* itd).

10. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora u zagradi navesti kako glase u originalu. Imena i prezimena koja potiču iz naroda koji ne koriste latinično pismo treba navesti u latinizovanoj transkripciji (npr. kineska, japanska ili arapska imena i prezimena).

11. U tekstu koristiti samo sledeći oblik navodnika — „i”. Kada se unutar ovih znakova navoda nalaze i dodatni, unutrašnji navodnici treba to učiniti na sledeći način: ‘i’.

12. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

13. Podatke o citiranoj bibliografskoj jedinici treba u fusnotama navesti u skladu sa sledećim pravilima:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica.

Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pp. 221–256.

b) Članci u zbornicima radova

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv zbornika radova (u *italic-u*), izdavač, mesto izdanja, godina izdanja, str. (ili pp.) od–do. Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (ur.) ili (prir.), a kada ima više urednika stavlja se (urs), bez tačke. Kada se navodi zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza njenog imena se stavlja (ed.), a kada ima više urednika stavlja se (eds), bez tačke.

Primeri:

Zlatko Isaković, „Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privrednu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123–124.

Michael Herman, "Ethics and Intelligence After September 2001", in: Len V. Scott and Peter D. Jackson (eds), *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, Routledge, London and New York, 2004, p. 180.

c) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *italic*-u), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od–do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka.

Primeri:

Boris Krivokapić, "Etničke manjine u Finskoj", *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3–4, 1998, str. 489.

Liesbet Hooghe, "Images of Europe: Orientations to European Integration among Senior Officials of the Commission", *British Journal of Political Science*, Vol. 29, No. 2, April 1999, pp. 55–76.

d) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *italic*-u), datum arapskim brojevima, broj strane.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

e) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic*-u), broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja.

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Single European Act", Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2–4.

„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 12.

f) Navođenje izvora sa Interneta

Za izvor pronađen na Internetu treba navesti tačan datum kada mu je autor pristupio, pošto se adrese sadržaja povremeno menjaju.

Primeri:

“The role of the Ombudsman in future Europe and the mandates of Ombudsmen in future Europe”, speech by the European Ombudsman, Nikiforos Diamandouros, to the 9th Round Table meeting of European Ombudspersons and the Council of Europe Commissioner for Human Rights, 31 March 2005, Copenhagen, www.ombudsman.europa.eu/speeches/en/2005-03-31.htm, 01/01/2015.

Guri Rosén, “Secrecy versus Accountability: Parliamentary Scrutiny of EU Security and Defence Policy”, *ARENA Working Paper*, No. 1/2014, February 2014, Centre for European Studies, University of Oslo, www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers2014/wp1-14.pdf, 24/12/2014, p. 3.

Kristof Clerix, “Ilkka Salmi, the EU’s spymaster”, *Mondial Nieuws*, online edition, 4 March 2014, www.mo.be/en/interview/ilkka-salmi-eu-s-007, 20/05/2014.

g) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih izvora, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. i na kraju broj strane na koju se referira. Kada se ponovo navodi izvor naveden u prethodnoj fuznoti, koristi se ibid. – uz naznaku broja strane ukoliko je novi navod iz tog izvora.

Primeri:

Liesbet Hooghe, “Images of Europe: Orientations to European Integration among Senior Officials of the Commission”, op. cit., p. 58.

Ibid., p. 59.

14. Članak može sadržati tabele i druge priloge (poput geografskih karata, grafikona, i sl.) s tim što je neophodno da se navede njihov broj i potpun naslov (npr. *Tabela br. 1: Pregled etničke strukture Kosova i Metohije od 1945. do 2005. godine* ili *Prilog br. 3: Karta naselja sa srpskim kulturnim spomenicima na Kosovu i Metohiji*). Ukoliko je prilog preuzet od nekog drugog autora ili iz nekog dokumenta neophodno je ispod njega navesti izvor.

15. Na kraju članka autor daje spisak korišćene literature, a bibliografske jedinice navodi prema prethodno predstavljenim pravilima za citiranje izvora, s tim što se prvo navodi prezime pa ime autora. Redosled bibliografskih jedinica na spisku literature se utvrđuje prema prvom slovu prezimena autora ili naslova dokumenta.

16. Nakon spiska korišćene bibliografije autor daje rezime na engleskom jeziku obima oko 300 reči i ključne reči. Molimo autore da obrate pažnju na pravopis i stil engleskog

jezika jer se tekstovi sa rezimeima pisanim na engleskom ispod akademskog jezičkog standarda neće prosleđivati na recenziranje.

POSEBNE OBAVEZE AUTORA RUKOPISA

17. Autori garantuju da priloženi rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje u drugoj publikaciji. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u *Međunarodnim problemima*, rukopis neće bez saglasnosti Instituta kao vlasnika autorskih prava biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku.

18. Autori garantuju da prava trećih lica neće biti povređena i da izdavač neće snositi nikakvu odgovornost ako se pojave bilo kakvi zahtevi za naknadu štete. Autori snose svu odgovornost za sadržaj priloženih rukopisa i moraju da pribave dozvolu za objavljivanje podataka od svih strana uključenih u istraživanje. Autori koji žele da u rad uključe slike ili delove teksta koji su već negde objavljeni dužni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava i da prilikom podnošenja rada dostave dokaze da je takva saglasnost data. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

19. Autori garantuju da su sve osobe koje su značajno doprinele sadržaju rukopisa navedene kao autori. Autori se moraju pridržavati etičkih standarda o naučnoistraživačkom radu, a rukopis ne sme da sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i da krši prava drugih.

20. U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da odmah o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

21. Upozoravamo autore da se za svaki rukopis proverava da li je plagijat, odnosno da li sadrži:

- doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafrasiranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- kopiranje jednačina, slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava za njihovo korišćenje.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu *Međunarodni problemi* plagijat od autora će se zahtevati da upute pisano izvinjenje autorima izvornog rada.

Rukopisi za koje se ustanovi da sadrže plagirane delove biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Rukopisi koji nisu usaglašeni sa smernicama sadržanim u Uputstvu za autore neće biti razmatrani niti uzeti u postupak recenziranja.

Rukopise slati na elektronsku adresu: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs.

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodni problemi su najstariji naučni časopis na Balkanu posvećen međunarodnim odnosima. Prvi broj je objavljen u aprilu 1949. godine, samo godinu dana nakon osnivanja njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Uredivačka politika prati osnovne istraživačke oblasti Instituta – političke, bezbednosne, ekonomski i pravne aspekte međunarodnih odnosa, sa posebnim težištem na razmatranju kontroverznih pitanja savremene teorije i prakse međunarodnih odnosa. *Međunarodni problemi* objavljaju neobjavljene originalne naučne radove, pregledne radove i prikaze knjiga i naučnih skupova. Radovi moraju biti napisani na srpskom ili engleskom jeziku, sa apstraktima i rezimeima.

Časopis izlazi četiri puta godišnje i kategorisan je kod resornog ministarstva kao vrhunski časopis nacionalnog značaja (M51). Zahvaljujući naučnoj objektivnosti i stečenom ugledu, čitalačka publika obuhvata brojne naučne institute, univerzitete, biblioteke, te domaća i strana diplomatska predstavnštva u zemlji i inostranstvu.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomskih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodnih problema* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskreciono pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i

formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike. Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatile tekst i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora reczenzata i odlučivanja o slobodi rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru reczenzata i slobodi rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet reczenzata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodni problemi* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fuznoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnim problemima*.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Nakon prihvatanja rukopisa, a pre objavljivanja, autori uplaćuju na račun izdavača kotizaciju u iznosu od 3000 dinara (25 EUR za uplate iz inostranstva).

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovali u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Ako su u bitnim aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijava projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Plagijarizam

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje

može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafrasiranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodnih problema* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju radove u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne

objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud reczenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslati recenzentu smatralju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvati ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet reczenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuju da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afilijacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih reczenata. Ako odluke reczenata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih reczenata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor reczenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascem recenzije dvojici reczenzenta koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za donošenje suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih reczenzenta.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugim nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

Provera iznetih navoda i dokaza

- Glavni i odgovorni urednik će u dogовору са Уређиваčким оdbором odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predloženi samo onim licima koja su direktno uključena u postupak;
- Licima za koja se sumnja da su prekršila etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na iznete optužbe;

Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka. Predviđene su sledeće mere, a mogu se primenjivati pojedinačno ili istovremeno:

- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kom se opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja rukovodiocima ili poslodavcima autora/recenzenta;
- Bezuslovno odbijanje rukopisa ili povlačenje već objavljenog rada u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*;
- Autoru se trajno zabranjuje da objavljuje u časopisu *Međunarodni problemi*;

- Upoznavanje relevantnih stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštву (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima grubog kršenja etičkih standarda, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su od strane biblioteka i naučnih tela, a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodni problemi*.

AUTORSKA PRAVA

Autori prenose sva autorska prava na časopis *Međunarodni problemi*. Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, autori prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava. Spisak prava koje autori prenose na izdavača detaljno je uređen Ugovorom o prenosu autorskih prava, koji autor potpisuje nakon što je članak prihvaćen za objavljivanje.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uređivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IIPE) was founded in 1947, and it is now the oldest research institution that deals with international relations in the Balkans. From a small group of researchers, who laid down foundations of the Yugoslav research of international relations, the IIPE has gradually turned into institution with a special place in the academic and diplomatic life of the country. The IIPE's mission is to delve into the dynamics of world politics, with focus on the international system at the beginning of the 21st century seen through the lens of diplomacy, security, integration, law, global economy, cultural and religious diversity. The IIPE provides analysis and knowledge to the Serbian Ministry of Foreign Affairs and other government bodies as a ground for foreign policy making and its effective implementation abroad. The IIPE issues journals, books, collection of papers and organises conferences, round tables, panel discussions, and lectures with participation of prominent scholars, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. The IIPE has the largest library in Serbia dedicated entirely to study of international affairs, and represents the exclusive depository library of the UN's, EU's and NATO's publications and documents.

iipe@diplomacy.bg.ac.rs • <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNI problemi = International problems
: časopis Instituta za međunarodnu politiku
i privredu / glavni i odgovorni urednik Branislav
Đorđević. - God. 1, br. 1 (1949)- . - Beograd : Institut
za međunarodnu politiku i privredu, 1949-

Tromesečno.

Drugo izdanje na drugom medijumu:
Međunarodni problemi (Online) = ISSN 2406-0690
ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi
COBISS.SR-ID 6012674

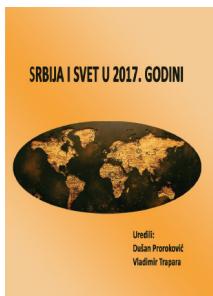
Dragoljub Todić, **Ujedinjene nacije, međunarodni ugovori i životna sredina**, 2018.

Dobrica D. Vesić, **Konstruktivna i kreativna destrukcija – u ekonomiji i menadžmentu**, 2018.

Budućnost saradnje Kine i Srbije,
Ivana Lađevac (ur.), 2018.

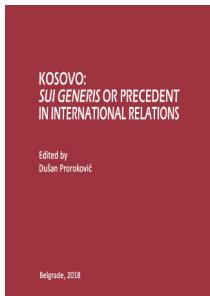
Srbija i svet u 2017. godini,
Dušan Proroković, Vladimir
Trapara (ur.), 2018.

Dragan Petrović, **Kraljevina SRS i Sovjetska Rusija (SSSR) 1918-1929**, 2018.

Ivana Božić Miljković, **Ekonomije balkanskih zemalja na početku XXI veka**, 2018.

Kosovo: *sui generis* or precedent in international relations, 2018, Dušan Proroković (ur.)

Initiatives of the 'New Silk Road' – Achievements and Challenges, 2017, Duško
Dimitrijević, Huang Ping (ur.)

SPAJAJUĆI ISTOK I ZAPAD – Spomenica profesora Predraga Simića, 2017, Jasminka Simić (prir.)

Nova izdanja Instituta